

Lustgården

Årsskrift 2024
Årgång 104

FÖRENINGEN FÖR
DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

Föreningen för Dendrologi & Parkvård

THE SWEDISH SOCIETY FOR DENDROLOGY AND PARK CULTURE
VEREIN FÜR DENDROLOGIE UND PARKPFLEGE
LA SOCIÉTÉ DE DENDROLOGIE ET D'HORTICULTURE SUÉDOISE

Ordförande

Johan Stenberg, Östermalmsgatan 99, 114 59 Stockholm
Mobil: 070-539 48 18, johanstenbergiandebol@hotmail.com

Vice ordförande och sekreterare

Per Jönsson, Västerlånggatan 64, 111 29 Stockholm
mobil: 070-620 11 64, eugenjonsson@gmail.com

Medlemssekreterare

Catharina Lewenhaupt, Skogsstigen 13, 185 99 Vaxholm
tel: 08-765 20 81, mobil: 070-46 41 391, catharina.lewenhaupt@gmail.com

Skattmästare

Anders Lindahl, info@grenkultur.se

Redaktör

Lars Nyberg, Järlastigen 3E, 131 52 Nacka strand
mobil: 070-59 49 578, lars.aa.nyberg@gmail.com

Övriga ledamöter

Otto von Arnold	otto@jordberga.se
Pia Barklund	pia.barklund@telia.com
Caroline Bergström	bergstrm.caroline@gmail.com
Börje Drakenberg	borje.drakenberg@gmail.com
Cilla Ericson	cilla.ericson@gmail.com
Hans Peter Hedlund	konsivering@hanspeterhedlund.se
Gunvor Larsson	gunvorl@telia.com
Barbro Ridderlöf	ridderlof.barbro@gmail.com
Jörg Roepcke	jorg@tradmastarna.se
Johnny Schimmel	Johnny.Schimmel@slu.se

Programansvarig i Skåne

Vakant

Medlemsavgifter

Ordinarie medlem	450 kr / år
Familjemedlem	150 kr / år
Studera	150 kr / år
Ständig medlem	6 000 kr
Ständig familjemedlem	3 000 kr

Lustgården

Redaktör

Lars Nyberg, landskapsarkitekt LAR/MSA

Redaktionsråd

Pia Barklund, docent i skoglig mikrobiologi
Patrick Bellan, trädspécialist i Malmö stad
Jonas Berglund, landskapsarkitekt LAR/MSA
Gunvor Larsson, botanist
Henrik Morin, trädgårdskonsult

Layout

Fredrik Sandberg

Korrektur

Catharina Lewenhaupt

Tryckeri

Fridholm & Partners, tryckt i Adverts SIA, Riga, Lettland, ISSN 0349-0033

Tidigare utgåvor

Materialet i Lustgården publiceras och lagras elektroniskt och finns tillgängligt på hemsidan efter ett år.
De två senaste årgångarna säljs till priset av respektive års medlemsavgift+porto. Äldre årg. 100 kr + porto.

Tryckt med bidrag från

Kungliga Patriotiska Sällskapet
Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA)

Omslagsbild:
Magnolia 'Elizabeth' till vänster, Magnolia cy-
lindrica i förgrunden och Magnolia 'Agneta'
till höger. Från föreningens besök i Lennart
Söderbergs trädgård i Krusenberg.
Foto: Ann-Marie Åsheden.

Kontakt

Postadress: Sibyllegatan 65, 114 43 Stockholm
Telefon: 08-765 20 81
Hemsida: www.dendrologerna.se
E-post: kontakt@dendrologerna.se
Facebook: www.facebook.com/www.dendrologerna.se
Bankgiro: 5631-6110

IBAN-konto: SE15 6000 0000 0001 2433 3222
BIC (Swift): HANDSESS

Innehåll

<i>Lars Nyberg</i> Redaktörens rader	6	<i>Per Jönsson</i> I djungler och bland exoter – föreningens resa till Malmö och Alnarp	120
<i>Johan Stenberg</i> Ordföranden har ordet	7	<i>Lars Nyberg</i> Promenad under Stockholms gatuträd	126
PARKVÅRD		<i>Börje Lind</i> Resa till Dalsland och Värmland	132
<i>Kolbjörn Wærn</i> Profilering av de kungliga slottsparkerna	8	<i>Stellan Ottosson</i> En magnoliadröm	136
<i>Helena Kåks</i> En bergsmansträdgård från 1700-talet	36	<i>Per Jönsson</i> Koloniträdgårdarna i Södra Årstalunden	140
<i>Karin Åberg Waern</i> Nytt ljus på von Echstedtska gården	50	<i>Christina Sjöblad</i> Exoter i Ystad	144
DENDROLOGI		<i>Per Jönsson</i> Norrköpings alléer	146
<i>Erik de Jong</i> Meningen med träd	62	BOKANMÄLAN	
<i>Stefan von Geijer</i> Vegeholms slottspark	78	<i>Per Jönsson</i> Lustläsning för dendrologer	148
<i>Per Jönsson</i> Katsura – släktet <i>Cercidiphyllum</i>	90	<i>Mattias Gustafsson</i> Tankeväckande om landskapet kring oss	152
<i>Lennarth Jonsson</i> Magnolia acuminata	96	<i>Lars Nyberg</i> Trädgårdshistoria på Kinnekulles sluttning	155
STUDIERESOR		HERMELINPRISTAGARE	
<i>Caroline Bergström</i> Portugalresan	102	<i>Jörg Roepcke</i> Karin Sandberg - 2023 års pristagare	158
<i>Börje Lind</i> Föreningens temadag	116	IN MEMORIAM	
		<i>Eva Hernbäck</i> Klaus Stritzke 1934–2023	159

Redaktörens rader

Trädgårdskonstens historia i vårt land kan beskådas inte minst i de kungliga parkerna. Efter artikeln i fjolårets årsbok om restaureringen av Rosendals slottspark kan man i årets Lustgården läsa om Ståthållarämbetets planer att utveckla alla de tio kungliga slottsparkerna. Ett syfte är naturligtvis att vårda deras stora kulturvärden, men avsikten är också att göra slottsparkerna mer intressanta för besökare. Det tänker man göra genom att lyfta fram parkernas olikheter i stil, roll och historia.

För Drottningholm framhålls att här finns landets främsta barockträdgård, internationellt uppmärksammad och utsedd till världsarv, och att detta borde synliggöras genom att återskapa broderiparterrens ornament enligt Tessins ritningar. Måne detta till slut kan ske så att denna viktiga beståndsdel kan fullborda barockparkens helhet. I Lustgården 2022 rapporterades om ambitiösa förberedelser för att göra detta, vilka sedan så snöpligt havererade.

Den dendrologiska läsningen i årets årsbok kompletteras med trädrika reserapporter från bland annat Portugal, Stockholm och Malmö. Trädperspektivet vidgas i en artikel om trädens roll i litteraturen. Ett trädsläkte som detta är ägnas särskilt intresse i flera artiklar är Magnolia. Det är knappast förvånande med hänsyn till släktets praktfulla blomning, något som under senare år förunnats fler att uppleva då magnolior börjat planteras på städernas gator och torg.

En ambition med Lustgården är att inte endast blicka bakåt i trädgårdskulturen utan även framåt. I planerna för de kungliga parkernas utveckling återfinns båda perspektiven. Likaså beskrivs i de två artiklarna om restaurering av de historiska trädgårdarna i Staberg och von Echstedtska gården ambitionen att nyttja traditionella odlingsmetoder för framtida nytta. I rapporten från föreningens temadag 2023 kan man ta del av kunskapsfronten vad gäller stadsgrońska för framtiden. För den som inspireras att fördjupa sig ytterligare finns en rad presentationer av nyttgiven litteratur om alltifrån trädens intrikata livsformer till tankar om landskapet kring oss.

Nöjsam och lärorik läsning!

Lars Nyberg

Redaktör för Lustgården

Ordföranden har ordet

Intresse och nyfikenhet är viktiga element för att utveckla dendrologernas verksamhet. Våra resor, exkursioner, seminarier och inte minst vår mer än hundraåriga publikation Lustgården stillar vår törst och lär oss mer om vedartade växter, lignoser. Under början av hösten varje år lägger vi i styrelsen upp programmet för kommande år med ett dussin olika aktiviteter, ibland med en gemensam inriktning. Detta kröns vid slutet av hösten med en temadag och kryddas under året med en eller två utlandsresor. Detta är grundmodellen.

Skogshistoriska sällskapet och andra skickliga svenska föreningar inspirerar oss och ger oss möjlighet till samarbeten. Att komma närmare akademien och lärosätena för att lära oss mer om miljö och natur kopplat till forskningen är också utvecklande. Vidare vill vi se om vi systematiskt kan etablera kontakter över gränserna inte minst i Europa.

Vid årsmötet 2024 på Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien förstärktes styrelsen med Otto von Arnold, Cilla Ericson och Anders Lindahl som efterträdde de mycket uppskattade Fredrik von Feilitzen, Eva Klingberg och Ann-Catharine Lövestedt. Barbro Ridderlöf slutade som skattmästare men kvarstår i styrelsen. 2023 års Hermelinstipendiat Karin Sandberg talade fängslande om "Särskilt skyddsvärda träd - fria eller fälla?"

Magnoliaparken vid Krusenbergs herrgård vid Ekoln, en magnoliadröm med 50 distinkta arter, besöktes i maj. Avgående styrelseledamoten Ann-Catharine Lövestedt tog oss med till Södra Årstalundens fascinerande kolonistugeområde. Exotiska träd i centrala Stockholm visade Britt-Marie Alvm vid stadens trafikkontor, och berättade hur de kan överleva där de traditionella stadsträden tagit stryk. I juni guidade föredömligt Patrick Bellan, Malmö stads trädansvarige, hur staden med 3-30-300-regeln reformerat stadens trädskrontäckning. Gröna Möllan, Kungsparken, Limhamns cementpark, Millennieskogen med flera parker förevisades med avslutning på Alnarp.

I augusti besöktes den magnifika engelska parken i Baldersnäs och de berömda och välkötta parkerna Rottneros och Märbacka. Bergianskas rika trädgård förevisades av föreståndaren Gunvor Larsson. Kort därefter besöktes Norrköpings berömda promenader och Ystads ambitiösa trädplanteringar förevisades i september. Rosersbergs intressanta slottspark avslutade utflykterna för hösten. Temadagen detta år behandlade det spännande ämnet "Trädens dolda liv".

Våra medlemmar har många idéer, som vi tacksamt tar emot. Kontakta oss gärna med uppslag. Jag är stolt och glad att arbeta för och med Dendrologerna!

Johan Stenberg

Ordförande i Föreningen för Dendrologi och Parkvård

Profilering av de kungliga slottsparkerna

Kolbjörn Wærn
Jonas Berglund (Rosendal)

Ett initiativ från Ståthållarämbetet för att lyfta fram särdrag och historien i de olika kungliga slottsparkerna, med syfte att berika besökarnas upplevelse och inrikta skötseln av anläggningarna.

Föregående bilduppslag:
Västra koppartältet, Haga. Foto:
Lars Nyberg.

De kungliga slottsparkerna hör till Sveriges främsta trädgårdshistoriska arv. Samtidens mest framstående arkitekter engagerades för planering och genomförande av parkprojekten. Stora resurser lades på både anläggning och skötsel av parkanläggningarna, som sågs som en uppgift av nationell betydelse. Slottsparkerna blev förebilder för parkanläggningar runtom i landet och fick därmed stor betydelse för trädgårdskonstens utveckling i Sverige.

Inom Ståthållarämbetet och Statens fastighetsverk brukar man räkna till tio kungliga slottspark. Antalet bygger på att Drottningholms slottspark och Kina slottspark räknas som två separata parker. Kungliga Djurgården och exempelvis trädgården vid Hovstallet och jaktparken på Ottenby kungsgård ingår inte i denna summering av kungliga parker. De tio slottsparkerna utgörs därmed av:

- Logården
- Drottningholm slottspark
- Kina slottspark
- Hagaparken
- Rosendals slottspark
- Ulriksdals slottspark
- Rosersbergs slottspark
- Gripsholms slottspark
- Tullgarns slottspark
- Strömsholms slottspark

Förvaltningen av de kungliga slotten och slottsparkerna regleras ännu av den överenskommelse mellan Karl XIII och rikets ständer som tillkom i samband med 1809 års regeringsform. Här lades fast att slotten och parkerna skulle vara svenska statens egendom, men att monarken har full dispositionsrätt till anläggningarna. Denna kungliga dispositionsrätt förvaltas av Ståthållarämbetet under ledning av ståthållaren. Det statliga ägandet representeras av Statens fastighetsverk. Rosendals slott och slottspark tillkom efter 1809 års överenskommelse och förvaltas av Kungl. Djurgårdens förvaltning (KDF). Andra kungliga slott och slottsparkar såsom Svartsjö slott och Karlbergs slott kom efterhand att lyftas ur den kungliga dispositionsrätten i samband med att slotten fick nya uppgifter.

Ståthållarämbetet ansvarar för skötseln av alla slottsparkerna utom Logården och Rosersbergsparken, medan Statens fastighetsverk ansvarar för det långsiktiga underhållet. Gränsdragningen mellan kungahuset och staten (genom Statens fastighetsverk) innebär i korthet att all daglig skötsel och alla årligt återkommande skötselmoment utförs av Ståthållarämbetet (STÄ), medan åtgärder som utförs med längre intervall än ett år utförs av Statens fastighetsverk (SFV). Exempelvis utförs årlig formbeskärning av träd och häckar av Ståthållarämbetet, medan Statens fastighetsverk ansvarar för hamling av alléträd vart femte år och för all nyplantering. Logården och Rosersbergsparken både sköts och underhålls av Statens fastighetsverk.

Teaterboskén från ovan,
Drottningholm. Foto: Raphael
Stecksen.

Varför bör parkerna profileras?

Tillkomsten av de tio slottsparkerna spänner över en tidsrymd på närmare trehundra år, från 1600-talets barockpark på Drottningholm till 1930-talets Logården. Detta medför givetvis att de olika parkerna är gestaltade i olika trädgårdshistoriska stilar. Parkerna skiljer sig även åt genom de olika förutsättningar som platsen erbjöd när de anlades. Därtill har de kungliga byggherrarna och deras arkitekter satt sin prägel på de skilda anläggningarna. Det ligger ett kulturhistoriskt värde i att ta fasta på dessa olikheter och arbeta för att respektive parks särdrag accentueras och tydliggörs. Ståthållarämbetet har därför tagit fram ett profileringsdokument för de kungliga parkerna. Profileringen syftar till att lyfta fram olika mål för de skilda kungliga parkerna, så att varje park i möjligaste mån profilerar sig i förhållande till de övriga. Avsikten är att det dokument där detta redovisas och som är utgångspunkt för denna artikel i Lustgården, ska utgöra underlag för en diskussion om parkernas långsiktiga utveckling, förvaltning och skötsel.

Profileringens målbild ska ange var tyngdpunkten bör ligga i den långsiktiga förvaltningen och presentationen av parken. Målbilden kan vara just en bild, det vill säga en beskrivning av vilket utseende man bör sträva mot i parkvården, exempelvis Drottningholms barockträdgård som den såg ut i början av 1700-talet. Målbilden kan även

vara mer abstrakt, exempelvis Ulriksdals slottspark som centrum för trädgårdshistorisk hortikultur. Profileringen för respektive slottspark anges nedan under slottsparkens namn.

Med profileringen får de som ansvarar för vården av parkerna (SFV och STÅ) ett tydligare mål att arbeta mot. Profileringen syftar även till att ge förstagångsbesökaren i en kunglig park upplevelser och insikter som skiljer sig från besök i andra kungliga parker. Härigenom kan profileringen locka till besök i flera av de kungliga parkerna.

Vad bör profileringen ta fasta på?

Ett av de mål som statschefen har via riksdagsbeslut är att vårda och visa det kungliga kulturarvet. Kungl. Hovstaternas övergripande mål utgör därmed en bas för vården av alla de kungliga parkerna. Vården av slottsparkerna regleras också via lagstiftning, framför allt genom att samtliga slott och parker är statliga byggnadsminnen.

Den gemensamma nämnaren för de kungliga parkerna är deras koppling till Sveriges kungahus. Denna aspekt skiljer ut dem från Sveriges övriga parker (med undantag av ett fåtal före detta kungliga parker). De olika parkerna kan i profileringen kopplas till de regenter som i särskilt hög grad kommit att förknippas med respektive anläggning. Besök i de olika parkerna blir då en resa i Sveriges historia, så som den avspeglas i regentlängden.

Det är angeläget att det finns en koppling mellan parkens och slottsbyggnadens profilering, till exempel genom att både slottet och parken fokuserar på samma historiska epok. Den berättelse som byggnaden bär på bör även kunna berättas i parken. Men parkerna kan även bära på sina egna berättelser, skilda från slotten. Det kan till exempel handla om hästuppfödningen under stormaktstiden på Strömsholm eller om verksamheten i det stora orangeriet på Ulriksdal.

Profileringen kan även ta avstamp i andra aspekter än de historiska, såsom naturupplevelse och rekreation. Närheten till storstaden gör på många håll parkerna till rekreationsområden för stadsbefolkningen. Flera parker ingår i Nationalstadsparken, andra utgör delvis naturreservat.

Profileringens uttryck i praktiken

Den valda profileringen påverkar de långsiktiga besluten om parken, exempelvis frågor om restaurering av försvunna element. Om en park ska fokusera på 1700-talets trädgårdskonst kanske man inte lägger kraft på en restaurering av element från 1600-talet.

Profileringen kan påverka skötseln av parken, exempelvis genom val av tidstrogna skötselmetoder eller växter. Genom vegetationsröjning kan man välja att lyfta fram eller dölja valda delar av parken, beroende på vilken profilering parken har.

Profileringen påverkar även hur parken presenteras, till exempel på informationsskyltar. Om exempelvis profileringen tar fasta på en regent bör skyltningen i parken hjälpa besökaren att förstå kopplingen mellan parken och regenten.

LOGÅRDEN

Profilering: Trädgårdsprefektion. 1930-tal och Rudolf Abelin.

Logårdens ceremoniella roll kräver perfektion och extra hög skötselnivå. Foto: Raphael Stecksén.

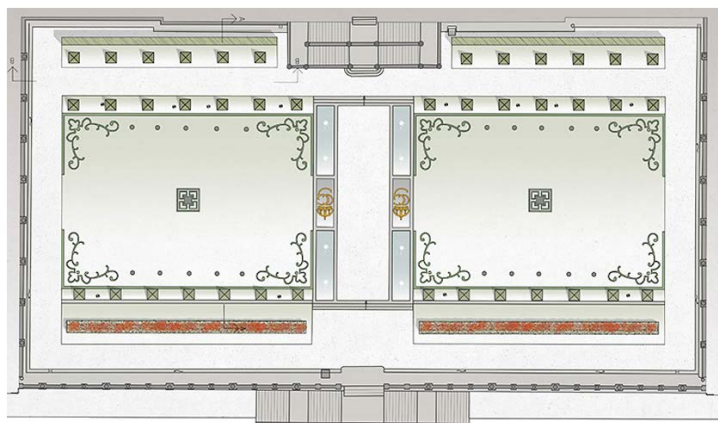
Anläggningens främsta värden

Logårdens trädgårdsanläggning representerar H.M. Konungen i hans roll som statschef. Trädgården har därmed en betydelsefull ceremoniell roll och används under ett flertal tillfällen under året i statsceremoniella sammanhang.

Logården intar, tillsammans med Drottningholms slottspark och Hagaparken, en särställning bland de kungliga parkerna genom den nära kopplingen till kungahuset och statschefen och ska därför ägnas en särskild omsorg.

Profilering

Logårdens trädgårdsanläggning ska mer än någon annan av de kungliga parkerna utstråla en perfektion i såväl utformning som skötsel. Trädgården ska vara som ett smycke att betrakta på avstånd – det är få förunnat att komma nära. De flesta upplever anläggningen från trappan mot Skeppsbron. Anläggningen ska ges största möjliga omsorg, både vad gäller daglig skötsel och långsiktigt underhåll. Målbilden ska utgöras av den av arkitekten Ivar Tengbom och trädgårdsarkitekten Rudolf Abelin planerade gestaltningen på 1930-talet. Logården är den av de kungliga trädgårdarna och parkerna som bäst har bevarat en tydlig karaktär från 1900-talets första årtionden.

Logården, plan.

Konsekvenser för vården av anläggningen

Eftersom perfektion utgör en målbild måste skötselnivån på anläggningen vara extra hög. Den omsorgsfulla skötseln har större betydelse än att detaljutformningen i alla delar överensstämmer med 1930-talets gestaltning. Exempel på hög skötselnivå utgörs av frekvent klippning av gräsytor, omsorgsfull kantskärning av gräs mot buxbom (inga kantstöd), minst två beskärningar av avenbok, buxbom och idegran per säsong, omsorgsfull omvårdnad av rosenrabatterna, välvårdade urnor, noggranna och frekventa besiktningar och snabbt åtgärdande av eventuella skador.

DROTTNINGHOLM

Profilering: Tessins och Hedvig Eleonoras barockträdgård

Anläggningens främsta värden

Slottsparken med dess tre historiska tidslager är en stor och rik anläggning. I kretsen av kungliga parker är det barockträdgården som besitter det största kulturhistoriska och publika värdet. Barockträdgården har en unik historisk kontinuitet sedan den anlades i slutet av 1600-talet. Drottningholms barockträdgård gäller inte bara som Sveriges främsta barockträdgård utan har genom att upptas på världsarvslistan även tillerkänts ett stort internationellt värde. Som residens för kungaparet intar Drottningholm, tillsammans med Logården och Hagaparken, en särställning bland de kungliga parkerna.

Den engelska parken som omger barockträdgården har stort kulturhistoriskt värde bland annat som kontrast och trädgårdshistoriskt komplement till barockträdgården. Rokokoträdgården vid Kina slott behandlas i denna redovisning som en egen slottspark.

Profilering

Genom att såväl slott som park är så välbevarade är Drottningholm det av de kungliga slotten som har bäst möjlighet att visa upp en historisk helhet. Drottningholms barockträdgård är det i särklass finaste exemplet bland de kungliga parkerna på en trädgård från

Drottningholm. Foto: Jonas Borg.

svensk stormaktstid. Även Unescos motivering för upptagandet på världsarvslistan lyfter fram Drottningholm som en mycket välbevarad barockanläggning i Versailles anda. Ett bevarande av dagens barockanläggning och en fortsatt visualisering av den historiska barockträdgården utgör därför den primära målbilden. Hedvig Eleonora, Nicodemus Tessin d.y. och Carl XVI Gustaf är namn som bör knytas starkare till parken.

Drottningholms slottspark bör utvecklas till ett kunskapscentrum för det gröna kulturarvet inom den kungliga dispositionsrätten, och på sikt även för historiska trädgårdar i hela landet. Kontakterna med de främsta parkerna i Europa och med den akademiska världen ska fördjupas. Drottningholms barockträdgårds ställning internationellt ska stärkas. För att förstärka parkens autenticitet, och för att hålla gamla skötseltekniker levande, är det önskvärt att vården i möjligaste mån sker med traditionella material och metoder.

Drottningholms barockträdgård, kaskaden. Foto: Lars Nyberg

Drottningholm, plan.

Konsekvenser för vården av anläggningen

Eftersom vården av Drottningholms slottspark i första hand bör syfta till att vårda dagens barockträdgård och visualisera dess ursprungliga prakt och mångfald, har en visualisering av den historiska barockträdgården stor prioritet, i kombination med en restaurering av den engelska parken. Stor vikt ska läggas vid en autentisk utformning baserad på historiska källor. Det är även önskvärt att i möjligaste mån använda autentiska material såsom ett historiskt växtmaterial, i synnerhet gällande träd och buskar.

De kungligheter och arkitekter som har varit viktiga för parken

kan presenteras på informationsskyltar och annat sätt. Det är även angeläget att dessa personers bidrag till parken görs synliga där så är möjligt, exempelvis att broderiparterrens ornamentik utformas efter Tessins egenhändiga ritningar.

Den engelska parken ska vårdas och i möjligaste mån återges dess innehåll och utseende från slutet av 1700-talet, inte minst som kontrast till barockträdgårdens stramhet. De visuella och bullermässiga störningarna från den angränsande Ekerövägen

Drottningholmsparken,
Monumentholmen. Foto: Lars
Nyberg.

Kina slott. Foto: Lars Nyberg.

ska minskas.

KINA SLOTT

Profilerig: Lust och lek i rokokoparken vid Floras kulle

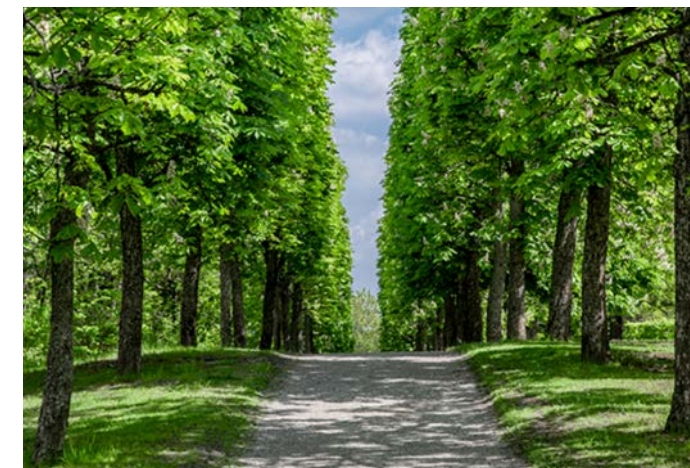
Anläggningens främsta värden

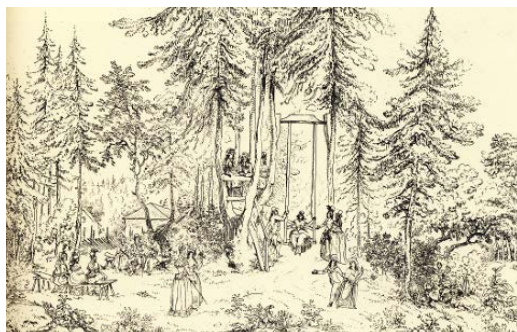
Parken vid Kina slott är den av de kungliga parkerna som har den tydligaste rokokokaraktern. Slottet med dess park är unik inom det kungliga beståndet då det är en av de märkligaste miljöerna från europeiskt 1700-tal och ett av de få bevarade kineserierna från tiden. Det tematiska sambandet mellan slott och trädgård inom Kinaanläggningen, med intim och sluten karaktär där närheten till den vilda naturen är ett viktigt inslag, kontrasterar mot Drottningholms storskaliga slottsanläggning. Omgivningarna till lustslottet har utgjort en fristad för kungliga initiativ såsom anläggande av djurgårdar och scenografisk kullissarkitektur. Kinaskogen norr och öster om slottet är viktig för att markera avskildheten, och området kan erbjuda möjlighet till regisserade skogspromenader med lekfulla inslag.

Kina slott, allén mot nordost.
Foto: Raphael Stecksén.

Profilerig

Vid Kina slott har man bättre

Forsmark, Uppland, 1700-tal. En gungbräda är upphängd i stänger mellan två träd. En trappa leder upp till en plattform i den flerstammiga granen. Liknande arrangemang skulle kunna vara tänkbara i Kinaskogen. Konturetsning av M. R. Heland efter akvarell av Elias Martin, omkring 1795. Uppsala universitetsbibliotek.

Kina slott, plan. Kinaskogen norr och öster om slottet är viktig för att markera avskildheten. Den kan erbjuda möjlighet till registrerade skogspromenader med lekfulla inslag.

möjlighet än i någon annan slottspark att fånga upp rokokoparkens speciella karaktärsdrag av lust, lek och förställning. Målbilden bör vara att förstärka dessa karaktäristiska inslag. Detta bidrar till att parken stilmässigt skiljs ut från den närbelägna barockträdgården och den engelska parken. Lovisa Ulrika och Adolf Fredrik är namn som bör knytas starkare till anläggningen.

Gatubilden utmed Kantongatan bör vara väl sammanhållen och betona byggnadernas samhörighet. Trädgårdarna innanför häckarna kan däremot innehålla en större variation.

Konsekvenser för vården av anläggningen

Den del av parken vid Kina slott som har den tydligaste rokokokaraktären är belägen nordost om slottet, utmed axeln mot Floras kulle. En lustpräglad trädgårdsanläggning här skulle utgöra ett komplement till den stramare barockträdgården. Trädgården vid Kina slott kan därmed göras attraktiv även för barnfamiljer, exempelvis genom inslag av exotiska fåglar och andra djur och genom att erbjuda platser för lek.

Utvecklingen av anläggningens trädgårdselement bör sträva efter en autentisk utformning baserad på historiska källor såsom Kökeritz karta från 1779. Det är även önskvärt att i möjligaste mån använda autentiska material, till exempel ett historiskt växtmaterial.

Däremot kan innehållet i form av lust och lek variera och ges ett spännande innehåll som inte alltid behöver vara historiskt dokumenterat. Slottsförvaltningen bör ges friare händer att arbeta med trädgårdens sociala funktion, så länge rokokokaraktären bevaras.

HAGA

Profilering: Den gustavianska parken

Anläggningens främsta värden

Det finns engelska parker i de flesta av de kungliga parkerna, men i

Pelousen, Haga. Foto: Lars Nyberg.

Hagaparken är den engelska landskapsparken mest konsekvent genomförd. Genom Fredrik Magnus Pipers medverkan är den engelska parkidén här utförd med största sakkunskap. Hagaparken kom att få stor betydelse för den engelska landskapsparkens introduktion i Sverige och anses vara det bästa exemplet på stilen i Skandinavien. Parken har även stor betydelse för stadsbornas rekreation och naturupplevelse.

Profilering

Den primära målbilden för Hagaparken utgörs av den engelska parken under gustaviansk tid, det vill säga parken så som den gestaltade sig under slutet av 1700-talet och fram till omkring år 1809 då Gustav IV Adolf lämnade Haga. I denna berättelse inryms såväl

Kinesiska paviljongen, Haga. Foto: Lars Nyberg.

Ekotemplet, Haga. Foto: Lars Nyberg.

Gustav III:s dramatiska liv som framväxten av den engelska landskapsparken så som den planerades av Piper. Till parkens historia hör även sambandet över Brunnsviken, till Tivoli, Frescati och Albano.

Stora förändringar av parken under loppet av 1800- och 1900-talen, inte minst sänkningen 1863 av Brunnsviken med en dryg meter, gör att ett fullständigt återskapande av den gustavianska parken inte är möjligt. Det är därför viktigare att parken ges en tydlig prägel av engelsk park än att anläggningen är helt autentisk i alla delar. I målbilden ingår även att betona Hagaparken som kunglig park och

nuvarande residens för kronprinsessparet.

Parken ska även vara ett stadsnära utflyktsmål och en plats för rekreation och naturupplevelse. Parken ska bjuda på upplevelser även för besökare som inte är parkhistoriskt insatta. Växter och djur ska ha möjlighet att ha parken som refug i det tätbebyggda omlandet. Hagaparken ska även vara en föregångare för hållbar parkskötsel. De metoder som utvecklas här ska kunna överföras till de övriga slottsparkerna. Som skyltfönster för hållbar parkskötsel ska metoderna även kunna spridas utanför de kungliga slottsparkernas krets.

Haga, plan.

Konsekvenser för vården av anläggningen

Den långsiktiga vården ska fokusera på parken så som den gestaltade sig under årtiondena fram till cirka 1809. Det är angeläget att tydligare än i dag lyfta fram parkens historia och särdrag. I detta arbete ingår bland annat att göra Gustav III:s paviljong, Turkiska kiosken och Kinesiska templet mer framträdande i parklandskapet. Siktlinjerna mellan paviljongerna bör öppnas upp i enlighet med Pipers intentioner. Parkens entréer bör tydligare än i dag markera inträdet i en historisk parkanläggning.

Tillägg och ändringar från senare tid har lägre prioritet i förhållande till park-element från den gustavianska tiden. Den tilltänkta "cascaden" nedför Grottberget är exempel på ett tillägg som inte är historiskt motiverat, men som stärker parken som en konstnärligt skapad anläggning och därmed bör vara möjligt att genomföra.

Fokuseringen på hållbar parkskötsel innebär bland annat att metoder ska tas

Rosendal, de återskapade planteringarna runt porfyrunan på slottsterrassen. Foto: Nivå landskapsarkitektur.

fram för att minska användningen av fossila drivmedel och för att öka den biologiska mångfalden i gräsytor och naturmark.

ROSENDAL

Profilering: Kunglig lustpark under tre generationer Bernadotte

Anläggningens främsta värden

Rosendals lustpark är den av slottsparkerna som utgör en renodlad 1800-talspark, anlagd och utvecklad av tre generationer Bernadotte. Karl XIV Johan landskapspräglade promenadpark med slingrande gångvägar och blomsterplanteringar utvecklades av Oscar I och inte minst änkedrottning Josefina, i samklang med tidens hortikulturella trädgårdskultur. Under Oscar II och Sofia blev Rosendal sommarresidens och parken utvecklades mot en mer intim trädgårdskaraktär.

Svenska trädgårdsföreningens etablering 1861 i den västra delen av parken, samt parkens offentliga funktion på Djurgården, kopplar Rosendal till den tidiga utvecklingen av den offentliga parken i Sverige, vilket ger den ett högt samhällshistoriskt värde. En extensiv skötsel och få förändringar under 1900-talet, efter inrättandet av Rosendal som museum över Karl Johan-tidens inredningskonst 1913, har lämnat stora delar av tre generationer Bernadottes lustpark i ett fossilt (orört) tillstånd med högt dokumentvärde.

Profilering

Den profilerade målbilden för Rosendal tar fasta på Karl XIV Johans parkprojekt som en mötesplats mellan den nye regenten och hans folk. I helhetsbilden ingår även Ladugårdsgärdes exercisfält, Kungliga Borgen och Folke Bernadottes bro (en ersättare till den forna pontonbron). Hortikulturell och ekonomisk utveckling under 1800-talet påverkade

Rosendal. Slottets södra sida med blomsterfontänen, en återskapad attraktion från drottning Josefinas parkepok. Foto: Lars Nyberg.

Upplevelsen av parkanläggningen och den omgivande Djurgårdsnaturen ska stärkas genom anpassad parkskötsel, skötsel av bryn och skogsbestånd, samt återskapande av de historiska gångvägarna. Oldenburgs karta från 1834.

de två följande generationerna Bernadotters fortsatta gestaltning av parken, med orangeri och växthus för exotiska växter. Spåren av tre generationer Bernadotters personliga engagemang i parkprojektet utgör därmed kärnan i målbilden. Sekundärt förmedlar lustparken berättelsen om den borgerliga promenadparkens födelse – 1800-talets bidrag till trädgårdshistorien.

Spåren av Svenska trädgårdsföreningen i form av häckar och äppelsortiment ska bevaras och utgör ram för arvtagaren Stiftelsen Rosendals trädgård. Det är av största vikt att lustslottet med sin vidsträckt promenadpark framstår som den överordnade strukturen i den storskaliga anläggningen. Med den nya bron stärks och utvecklas Rosendal som ett stadsnära utflyktsmål. Parken ges ny kunglig profil genom skulpturutställningar inom ramen för Prinsessan Estelles kulturstiftelse.

Konsekvens för vård av anläggningen

Upplevelsen av promenadparken och den omgivande landskapsparken ska stärkas genom en anpassad parkskötsel inom ramen för Kungl. Djurgårdens förvaltnings resurser.

Skötseln av Rosendals slottspark ska anpassas så att den upprustade promenadparken med omgivande ängs- och hagmarker upplevs som en sammanhållen helhet. I ett kor-

tare perspektiv prioriteras skötselinsatserna till de rekonstruerade oskarianska tapetgrupperna på Slottsterrassen och den så kallade blomsterfontänen söder om slottet. De restaurerade hagmarkspartierna hålls öppna och inbjudande genom bete. I de yttre delarna av parken kommer friställande av gammal ek, komplettering av alléplanteringar och restaurering av brynzoner att genomföras. Delar av den fossila promenadparken kommer att bevaras och levandegöras genom att de fossila gångvägarna klipps som gräsgångar i ängsytan och de välbevarade växtbäddarna planteras med blommande buskar vilket tydliggör parkens struktur men inte skadar anläggningarnas dokumentvärde.

Prinsessan Estelles skulpturpark utvecklas genom årliga placeringar av nya konstverk i ängs- och hagmarkerna inom den historiska egendomens gränser. Här krävs återkommande skötselinsatser för att bibehålla det öppna kulturlandskapet.

Parkutvecklingen i sin helhet kommer att medföra att områdets upplevelse- och naturvärden ökar. På längre sikt kan behovet av landskapsvårdande insatser i de östra delarna komma att öka i takt med att skulpturparken byggs ut.

ULRIKSDAL

Profilering: Hortikulturellt centrum med orangeri och odling

Anläggningens främsta värden

Det stora orangeriet är unikt bland de kungliga parkerna. På Ulriksdal har hovet under lång tid odlat och samlat värdefulla växter, bland annat hade Gustav VI Adolf en betydande orkidésamling här. Ulriksdals mosaiklandskap bestående av den tidigare barockträdgården, djurgården, alléer, trädgårdar, betesmark, skogsmark med mera är rikt på innehåll och avspeglar en rad historiska epoker, från 1600-talet till i dag.

Med den kvadratiske bassängen, Carl Milles vildsvinsskulpturer och de klippta lindalléerna förnyade Gustav VI Adolf med hjälp av trädgårdsarkitekten Gösta Reuterswärd den före detta barockträdgården i en stil typisk för restaureringstänkandet på 1930-talet.

Profilering

De historiska parkernas exotiska växter, trädgårdsmästarhantverket och det kungliga växtsamlandet illustreras bättre i Ulriksdals slottspark än i någon av de övriga kungliga parkerna. Det stora orangeriet står som symbol för växtsamlandet och för den odling av exotiska växter som ägt rum i slottsparkerna genom tiderna. Med Ulriksdals långa odlingstradi-

Ulriksdals slottspark med Milles vildsvinsskulpturer. Foto: Lars Nyberg.

Med Ulriksdals långa odlings-tradition är det naturligt att orangeriet och dess omgivning- ar utvecklas till ett hortikultu- rellet centrum för de kungliga parkerna. Orangeriet, Ulriksdal. Foto: Lars Nyberg

tion är det naturligt att orangeriet och dess omgivningar utvecklas till ett hortikulturellt centrum för de kungliga parkerna. Ett exempel på en kunglig köksträdgård kan eventuellt anläggas på Ulriksdal i framtiden.

De "kulturhistoriska attraktionerna" inom området såsom alléerna, ruddammen, Hårlemanska trädgården, sjötrappan, gravfältet med mera ska vårdas och underhållas. Ulriksdals slott är starkt förknippat med Gustav VI Adolf och detta bör även reflekteras i parken.

Spaljépaviljong, Ulriksdal. Foto: Lars Nyberg.

Konsekvenser för vården av anläggningen

Det är önskvärt att trädgårdsodlingen med historiska förtecken kan utvecklas vidare, bland annat genom ianspråktagande av det stora orangeriet och eventuellt uppförande av nya växthus. Av de stora köksträdgårdar som ursprungligen fanns vid alla de kungliga slotten finns inga kvar idag. En restaurering av köksträdgården på Ulriksdal skulle ligga i linje med profileringen. Den långsiktiga vården av Ulriksdals slottsområde i övrigt bör vara inriktad på att underhålla den befintliga anläggningen med sin karaktär av mosaik, bland annat genom att vårda och vid behov förnya alléerna, förbättra entréerna och hindra igenväxning av gamla betesmarker. Ruddammen, Hårlemanska trädgården, sjötrappan, gravfältet med mera ska vårdas och underhållas. Några stora trädgårdshistoriska restaureringsprojekt är inte aktuella men

Morianerbron, Ulriksdal. Foto: Lars Nyberg.

Gustav VI Adolfs avtryck i parken bör tas till vara och förtydligas. En utveckling av slottsparterren och engelska parken med förtydligande av de olika epoker som finns i anläggningen är önskvärd.

ROSERSBERG

Profilering: Karl XIII:s engelska park

Anläggningens främsta värden

Rosersbergs slottspark innehåller liksom flera andra slottsparkar en barockanläggning omgiven av en vidsträckt engelsk park. Av historiska skäl, i kombination med ett förhållandevis litet antal besökare och begränsade resurser, har vården av både barockträdgården och den engelska parken länge fått stå tillbaka. I dag begränsas underhållet till att bevara parkernas huvuddrag. Parkerna vid Rosersbergs slott är dock från historisk synpunkt väl så intressanta och kulturhistoriskt värdefulla som de mer välbevarade anläggningarna vid andra kungliga slott. Den vidsträckta engelska parken med dess slingrande gångvägar,

Plan, Ulriksdal.

Rosersberg. Foto: Raphael Stecksén.

grottor och sjöutsikter har ännu ett stort kulturhistoriskt och upplevelsemässigt värde. Parken bär på en intressant berättelse om Karl XIII, hans gemål Hedvig Elisabeth Charlotta, frimureriet och mysticismen. Barockträdgården har förlorat mycket av sin detaljrikedom, men de gröna kabinetten vid sidan om anläggningens mittaxel har bevarats genom århundradena och ger genom sitt åldrande och förfall en subtil förmedling av en äldre historia.

Profilering

En självklar profil för Rosersbergs slottspark är svårfångad. Rosersbergs engelska park har dock en särskild karaktär som skiljer den från de övriga slottsparkernas engelska parker. Kopplingen till mysticismen och frimureriet gör att Rosersbergsparken har en annan historia att berätta. Genom en försiktig restaurering och informativa skyltar kan denna berättelse förmedlas till besökarna. Rosersbergsparkens särdrag i förhållande till Hagaparken, anlagd av Karl XIII:s äldre bror Gustav III, och Tullgarns engelska park, anlagd av den tredje brodern, hertig Fredrik Adolf och system Sofia Albertina, bör identifieras och förtydligas.

På Drottningholm är ambitionen att visa barockträdgården i all sin 1600-talsprakt. Rosersbergs

Rosersberg, plan.

Det övergripande syftet för Rosersbergs slottspark är att vara attraktivt för vandring, naturupplevelse och motion. Foto: Kolbjörn Wærn.

barockträdgård kan inte tävla med detta. Barockträdgården har försumrats under närmare 250 år, delvis eftersom slottet sedan länge inte använts som kunglig bostad. Upplevelsen av slottsmiljön blir därmed en annan än på Drottningholm. Profileringen av barockträdgården bör inriktas på ett bevarande av de äldre spår i form av gångvägar, trädbestånd, alléer, gräsytor, häckar och andra huvudelement som trots allt finns kvar. Rosersbergs slottspark i sin helhet ska utgöra ett attraktivt mål för vandring och cykling.

Konsekvenser för vården av anläggningen

Att hejda det pågående förfallet i den engelska parken utgör ett första steg i en restaurering av Karl XIII:s engelska park. Några omfattande restaureringar i barockträdgården är inte aktuella. Vården av anläggningen är dock i hög grad beroende av personlig lyhördhet för de subtila kvaliteterna och den nyansrikedom som finns i spåren av ålder och långvarig användning. Underhåll av vägar och komplettering av alléer och övriga trädbestånd bör ske kontinuerligt.

Det som inte längre är synligt i slottsparken kan berättas på skyltar. Detta gäller i synnerhet den engelska parken, som är svår att uppfatta och förstå på egen hand.

GRIPSHOLM

Profilering: 1937 års park. Hjorthagen och fruktlunden

Anläggningens främsta värden

Gripsholms slott är den enda Vasaborgen bland de kungliga slotten. De båda vallgravarna ger en uppfattning om slottets ursprungliga funktion som försvarsanläggning. Den ursprungliga utformningen av

Gripsholm. Foto: Jan Norrman, RAA.

Vasaborgens närmaste omgivning är dock inte känd. Idag har den parkanläggning på Slottsholmen som fick sin nuvarande utformning 1937 ett stort upplevelsemässigt värde.

Hjortarna i den stora och kulturhistoriskt värdefulla hjorthagen sydväst om slottet härstammar från hjortarna på Kungliga Djurgården i Stockholm. Den stora fruktträdgården väster om slottet har stort pomologiskt och kulturhistoriskt intresse.

Profilering

Att återföra omgivningarna till Gripsholms slott till ett tänkt utseende under Vasatiden skulle vara intressant och tillföra ytterligare en trädgårdshistorisk epok till de kungliga parkerna. Mer detaljerade belägg för hur omgivningarna till slottet gestaltade sig under Vasatiden saknas dock.

1937, inför slottets 400-årsjubileum, anlades huvuddelen av den park som omger slottet i dag, med bland annat Lindudden, Soluret, Hebes rundel, Kärleksholmen och Drottningkronan. Denna parkanläggning har lagt nya årsringar till slottsområdet och bör vårdas. Örtagården och orangeriet är

Gripsholm, plan.

Gripsholm. Parken kring Gripsholms slott ska fortsatt ge ett välvärdat intryck. Foto: Raphael Stecksén.

sentida tillägg men fyller en funktion för att anknyta till den odling som fanns vid slottet i äldre tid.

Gripsholms djurgård är den enda av djurgårdarna vid de kungliga slotten där det ännu finns hjortar. Hjorthagen har stort naturvärde och även stora kulturhistoriska och upplevelsemässiga värden. Fruktodling fanns vid de flesta kungliga slotten, men i ingen annan slottspark är fruktträden bevarade i samma utsträckning som i den stora fruktunden vid Gripsholms slott.

Konsekvenser för vården av anläggningen

Profileringen av 1937 års park, hjorthagen och fruktunden innebär ingen större förändring av vården av slottets omgivning. Parken kring slottet ska fortsatt ge ett välvärdat intryck, hjortarna ska bevaras och fruktträden beskåras och ersättas när de faller för åldersstreck.

TULLGARN

Profilering: De kungliga somrarna på Oscar I:s och Gustaf V:s tid

Anläggningens främsta värden

Tullgarn innehåller, liksom flera av de kungliga parkerna, parkelement från både barockens trädgårdskonst och från den engelska parkstilen. Slottsegendomens övergripande disponering med slottets placering på udden, de tidigare djurgårdarna och köksträdgårdarna och de omgivande jordbruksmarkerna är välbevarad och har kontinuitet sedan 1600-talet. Den ca 1,5 km långa trädplanterade centralaxeln, som löper från väg 218 fram till slottsfasaden, är imponerande och ovanlig.

Tullgarn. Foto: Dick Norberg.

Orangeriet, Tullgarn. Foto: Henrik Nyström.

Profilering

Av slotten utanför Stockholm var Tullgarn under 1800- och 1900-talen troligen det slott som nyttjades mest av kungafamiljen. Såväl Oscar I som Gustaf V tillbringade mycket tid här. Under somrarna på Tullgarn hade jakten, fågellivet och skärgården stor betydelse. Bryggorna och den lilla hamnbassängen var därmed viktiga inslag. Trädgårdsodlingen med orangeriet och fruktträdgården var likaså en viktig del av livet på Tullgarn. En målbild kan därför vara att i möjligaste mån visa upp slottsmiljön, parken och naturmarken så som de kunde ha sett ut under den livaktiga perioden cirka 1840–1950.

Den engelska parken på Tullgarn anlades under åren omkring sekelskiftet 1800 av Gustav III:s och Karl XIII:s yngre bror hertig Fredrik Adolf och hans syster Sofia Albertina. Därmed finns möjlighet till paralleller med de engelska parkerna vid Haga, Drottningholm och Rosersberg. De särdrag som skiljer engelska parken på Tullgarn från de övriga parkerna bör identifieras och utvecklas. Ett sådant särdrag är bosképarken öster om uppfartsvägen till slottet med dess lövteater och labyrint.

Konsekvenser för vården av anläggningen

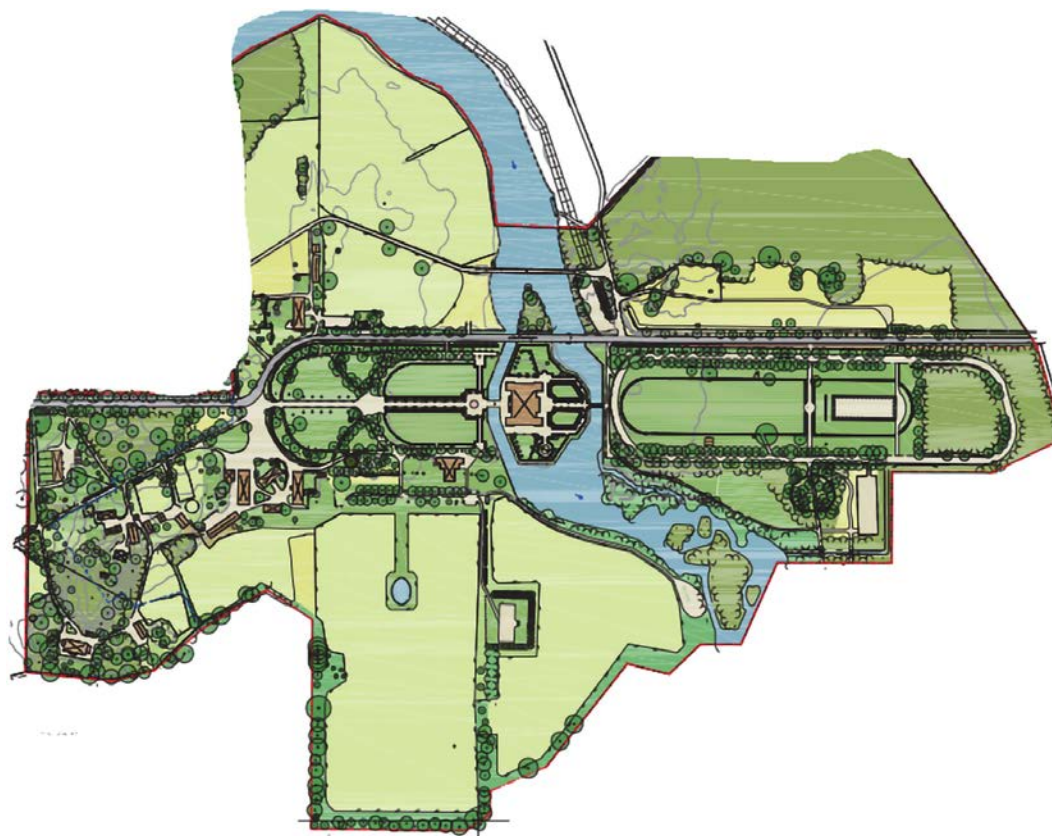
Vården av parken bör fokusera på underhåll av den befintliga anläggningen. Trädbeståndet

Tullgarn, plan.

Slottsaxeln, Tullgarn. Foto: Wikipedia

inte minst i alléer bör upprätthållas genom nyplantering. Gångvägar bör vara välgrusade och kantskurna, och häckarna välklippa. På den stora gräsmattan framför slottet kan gärna finnas blomsterarrangemang av det slag som var typiskt för tiden omkring sekelskiftet 1900.

Strömsholms alléer, som når ut i landskapet, ska vårdas och gräsmarkerna i slottets närhet ska i möjligaste mån upplåtas för hästbete.

Bryggor och hamnanläggning ska underhållas. Parken bör övergå sömlöst i den omgivande betesmarken och naturen. Informationsskyltar kan berätta om de kungliga somrarna på Tullgarn.

STRÖMSHOLM

Profilering: Stormaktstid och hästhållning

Anläggningens främsta värden

Strömsholms slott anses vara landets bäst bevarade karolinerlott. Barockträdgården har förlorat mycket av sitt tidigare innehåll, men huvuddragen är ännu väl avläsbara, mycket tack vare de långa alléerna som når ut i och dominerar landskapet på ett för barockens trädgårdskonst karaktäristiskt sätt. Att denna välbevarade kungliga slottsmiljö är belägen långt från huvudstaden hade i äldre tid ett stort symbolvärde och bidrar än i dag till Strömsholms speciella kvaliteter.

Slottsområdet har även stora värden genom sin historia som avelsgård under Vasatiden, som stuteri under stormaktstiden, som förläggning av arméns ridskola och Strömsholms ridskola, och som arena för de riddävlingar som genomförts här genom tiderna. Strömsholm

Strömsholm. Foto: Dick Norberg.

Om författaren

Kolbjörn Wærn är landskapsarkitekt LAR/MSA med egen verksamhet i företaget Wærn Landskap AB. Han är sedan 2015 slottsarkitekt för Drottningholms slottspark och var under åren 2010–2017 slottsarkitekt för Hagas och Ulriksdals slottsparkar.

Kolbäckens båda armar omsluter slottsholmen. Foto: Kolbjörn Wærn.

är nära kopplat till Kungliga Hovstallet i Stockholm genom att en av stuteriets viktigaste uppgifter var att förse Hovstallet med hästar. Kolbäckens båda armar och det omgivande landskapet bidrar till platsens pastorala karaktär.

Profilering

Den profilerade målbilden bör ta fasta på att Strömsholm är en av landets mest välbevarade och sammanhållna barockmiljöer. Jämfört med Drottningholm har Strömsholm en mer måttfull skala vilket gör anläggningen mer representativ för hur stormaktstidens byggande i allmänhet tog sig uttryck på landets herresäten. Hästhållningen och det militära arvet förknippas sedan gammalt med Strömsholm. Det är angeläget att denna koppling bevaras. Hästhållningen i dåtid och nutid utgör en profil som skiljer Strömsholm från de övriga kungliga parkerna. Genom att ta fasta på slottsområdets 1600-talskaraktär kan Strömsholm berätta om hästens avgörande betydelse för de omfattande krig som landet var inbegripet i under stormaktstiden. Konsekvenser för vården av anläggningen

Barockkaraktären kring slottet ska bevaras och förstärkas, exempelvis genom välklippta häckar. Alléerna som når ut i landskapet ska vårdas och kompletteras när så erfordras. Slottets omgivningar bör präglas av hästhållningen. Det är angeläget att gräsmarkerna i slottets närhet i största möjliga utsträckning är upplåtna för hästbete. Skyltar och andra detaljer kan berätta om Strömsholms betydelse för framför allt den militära hästhållningen under svensk stormaktstid.

Summary

The parks of the Royal Palaces of Sweden are among the best representatives in the country of various park styles. This article is based on a study by the Office of the Governor that aimed to identify and articulate the various characteristics of these parks, providing an instrument to guide the park maintenance and to enhance the visitors' impressions. The various characteristics may concern visual aspects such as historical style, but also function and use. This article articulates each park's relation to Swedish history and the royals who were connected to the parks. The Royal Parks are owned by the Swedish state but are subject to the Royal Right of Disposal.

Trädgården vid Stabergs bergsmansgård. Närmast huvudbyggnaden ligger fruktträdgården och nedanför den köksträdgården och de två ruddammarna. Foto: Mikael Lindberg.

En bergsmansträdgård från 1700-talet

Helena Kåks text och foto där inte annat anges

I kulturresevatet Stabergs bergsmansgård utanför Falun är 1700-talet högst närvarande. Den restaurerade trädgårdsanläggningen med terrasserad fruktträdgård, köksträdgård och två ruddammar berättar om den tidens ideal och ambitioner. Den kan också vara av intresse i en nutida diskussion om odling och hållbarhet.

Nya Staberg i södra änden av trädgårdens huvudaxel. Foto: Lars Nyberg.

Staberg ligger sydost om Falun. Zonkartan visar odlingszon 5, men skyddande skogar och berg ger i kombination med närheten till sjön Runn ett förhållandevis bra mikroklimat. Trädgårdens läge i en sydsluttning är också en gång i tiden valt med omsorg. Anläggningen var längre tillbaka inhägnad med ett plank vilket ytterligare förbättrade odlingsbetingelserna.

Från en liten höjd i söder väntar en fin vy över trädgårdsanläggningen som består av en terrasserad fruktträdgård, en köksträdgård och två ruddammar. Fruktträdgården är placerad i direkt anslutning till Gamla Staberg, den rödfärgade mangårdsbyggnaden i karolinerstil från sekelskiftet 1700. I andra ändan av trädgården, på nyss nämnda höjd, ligger Nya Staberg, en vitrappad herrgårdsbyggnad i klassicistisk stil från 1840. De två husen representerar två generationer av huvudbyggnader. På Staberg inträffade ett ovanligt scenario vid 1830-talets slut: I stället för att riva det äldre nedgångna huset valde ägarna att bygga nytt på annan plats. Så uppstod Nya Staberg. Karolinergården fick i stället göra tjänst som bostad för tjänstefolket och fick då namnet Gamla Staberg. Trädgården påverkades inte utan låg oförändrad kvar mellan de båda gårdsbildningarna. Senare under 1800-talet

kompletterades den strikt symmetriska trädgårdsanläggningen med gångar och planteringar i backen upp mot Nya Staberg. De gavs en friare utformning i så kallad tysk stil.

Kulturresevatet Stabergs bergsmansgård innefattar byggnaderna och trädgården men också åker, äng, skog, hyttplats och slaggvarpar (upplag av slagg, en restprodukt från kopparhanteringen). Sammantaget utgör Staberg en mycket välbevarad bergsmansmiljö. I dag är ambitionen att visa och levandegöra miljön med särskilt fokus på 1700-talet. För trädgårdens del innebär det att odla och sköta fruktträdgården och köksträdgården i enlighet med den tidens ideal och växtmaterial. Ytterligare en ambition är att lyfta fram lokala sorter av frukt och köksväxter. Under de år som gått sedan trädgården restaurerades har antalet besökare hela tiden växt. Tillkomsten av en åretruntöppen restaurang på området har betytt mycket för att locka fler människor. Årligen hittar nu cirka 40 000 besökare årligen till Staberg, och då både närboende och tillresta.

Staberg ägs dels av Vika-Hosjö hembygdsförening, dels av familjen Örtendahl som bott på Nya Staberg sedan 1970-talet. Länsstyrelsen Dalarna ansvarar för att kulturresevatet sköts på rätt sätt och bekostar lön för en trädgårdsmästare. Falu kommuns världsarvsamordnare tar också aktiv del i utvecklingen av verksamheten. Mycket har hänt sedan den restaurerade trädgården invigdes 1999 med uppförandet av ett drivhus och återskapandet av bergsmansgårdens interiörer som två betydelsefulla steg. I drivhuset produceras årligen flera tusen plantor för utplantering i köksträdgård och rabatter. 1700-talets bergsmansgård har åter blivit en plats för middagar och sammankomster. Från rummen på baksidan kan besökare nu se ut över kvarteren i fruktträdgården, precis som markschneidern (lantmätaren vid gruvan) Olof Naucér och hans hustru Margareta Lundström gjorde vid 1700-talets mitt.

Bergsmännens gårdar

Likt andra bergsmän kring Falun hade också Stabergs ägare andelar i Falu koppargruva. Transporter av kopparmalm från gruvan gick över sjön Runn, företrädesvis vintertid på isen, till hyttplatsen nedanför Staberg, en sträcka på en knapp mil. Den malm som bergsmännen fick från gruvan smältes i hyttor som drevs med ved, träkol och vattenkraft. Det förklarar placeringen av Staberg och andra bergsmansgårdar i närheten av skogar och vattendrag.

I utbyte mot att bergsmännen förädlade malmen befriades de från jordskatt. Skatt på färdig koppar fick de dock betala. Gruvan gjorde inte bara bergsmansfamiljerna välbeställda. Den garanterade också rikets ekonomi. Under en period under 1600- och 1700-talen kom två tredjedelar av all koppar i världen från Falun. Exempelvis täcktes taket på det gigantiska franska slottet Versailles av kopparplåt från Falun.

Många av Faluns invånare blev svårt sjuka av ett liv i den förorenade miljön i och kring gruvan. Stora mängder tungmetaller från gruvhanteringen gjorde marken i det närmaste steril och roströken låg tidvis tung över staden. Trots det var levnadsåldern högre bland faluborna än i omgivande socknar, sannolikt för att de kontinuerligt försörjdes med mat

och därmed inte drabbades av de återkommande missväxterna. För bergsmännen innebar det en fördel att kunna komplettera det stadshushåll de flesta hade med en gård utanför staden eftersom det gav odlingsmöjligheter och en renare miljö. Självklart ville de också manifesteras sin ställning genom att bygga fina gårdar, gärna med en trädgårdsanläggning till. Bergsmansgårdarnas placering styrdes dock framför allt av tillgången på lämpliga vattendrag för hyttdriften.

Kring Falun uppstod under 1600- och 1700-talen ett trädgårdsideal med terrasserade anläggningar uppbyggda kring en mittaxel och samkomponerade med huvudbyggnaden. Med början under 1600-talet tillkom en rad stora bergsmansgårdar med tillhörande trädgårdar kring Falun, som Harmsarvet, Källslätten, Stora Hyttlös, Sveden och Staberg. En av de äldsta trädgårdarna av denna typ är den vid Källslätten väster om Falun. I dag är den en ömt vårdad trädgårdsruin med rester av stensatta terrasser, trappor och springbrunnar. En stor inspirationskälla för dessa anläggningar var förmodligen den stora, symmetriskt uppbyggda trädgården vid Norets kungsgård i Falun, tillika landshövdinge-residens vid slutet av 1600- och början av 1700-talet. Influenserna till den typen av trädgårdar kom från Europa. Trädgårdsantikvarien André Strömquist framhåller kontakterna med nordtyska bergsmän som avgörande (Strömquist 2005). Vad gäller Staberg ligger det nära till hands att tänka sig franska influenser. Familjen Naucér var ursprungligen från det fransktalande Vallonien. Redan på 1660-talet introducerade trädgårdsmästaren André Mollet den franska för tiden moderna barockstilen i Sverige. Den fick stort genomslag, inte minst i de kretsar i Mälardalen där familjen Naucér rörde sig. (Lind 2001)

Men även utanför Falutrakten fanns välbeställda bergsmän med trädgårdsintresse. Exempel på en terrasserad trädgård liknande den på Staberg finns på Malingsbo herrgård i Söderbärke. Ett annat exempel är Grängshammars herrgård i Silvberg (se Lustgården 2021) där stensatta terrasser finns bevarade bakom det som en gång var en herrgård i karolinerstil. Intressant är att utformningen av bergsmansträdgårdarna följer de råd Johann Alich ger i sin bok *Trädgårdsskiötsel* från 1744. Han var trädgårdsmästare i Kungsträdgården i Stockholm. Det ideala läget för en trädgård är en sydsluttning bakom bostadshuset, slår han fast. Själva trädgårdsanläggningen med fruktträdgård, köksträdgård och blomstergård bör terrasserar och ordnas symmetriskt. Fördelaktigt är om bevattningsfrågan kan lösas genom anläggning av dammar med naturlig tillrinning (Kåks 2017, sid. 11). Anpassningen till naturliga

Trädgårdsruinen vid Källslätten nordväst om Falun innefattar terrasserar, låga stenvägar med trappor, springbrunnar och gamla fruktträd, bland annat moderträdet till den förmodade 1600-talsorten 'Gubbäpple'. Trädgården och det omgivande kulturlandskapet vårdas sedan mer än 50 år av en ideell förening.

På lantmätaren Lars Waldius karta från 1753–54 återfinns en trädgård med sex kvarter och flera "prospectlinier" markerade med rosa färg. Lantmäteriverket, Gävle, forskningsarkivet, akt U58-54:3.

förutsättningar och den medvetna placeringen i terrängen är teman som går rakt in i en nutida diskussion kring odling och hållbarhet.

Olof och Margareta – trädgårdens skapare

Trädgården på Staberg fanns redan på 1600-talet, men utökades vid mitten av 1700-talet när ovan nämnda Olof Naucér och Margareta Lundström tog över gården efter en släkting till Olof. Makarna gifte sig 1752. Margareta var då bara 18 år, Olof tio år äldre. Ganska snart efter övertagandet tog de ett större lån, förmodligen för att kunna bygga ut trädgården. Säkert såg de trädgårdsanläggningen som en viktig del av ett ståndsmässigt boende. Dels bidrog den till att göra Staberg till en vackrare plats i samklang med de ideal som rådde bland bergsmännen, dels gav den hushållet ett rikt utbud av frukt, bär och köksväxter. Medan allmogen vid denna tid i huvudsak odlade spannmål, kål och ärter växte i 1700-talets högreståndsträdgårdar ett stort och varierat urval av grönsaker, allt från "turkiska" bönor till kronärtskocka och sparris. Frukt ingick inte i någon större utsträckning i allmogekosten. Frukttodling krävde utrymme, gödsel och arbetskraft, vilket fanns i högreståndsmiljöerna. Allmogen hade oftast inte råd att lägga de ofta knappa resurserna där (Nilsson 2010). Det hindrar inte att allmogen i södra Dalarna redan vid 1700-talets mitt ägnade sig åt att dra upp fruktträd genom ympning (Kåks 2017, sid. 19–20).

Margareta Lundström och Olof Naucér fick

Utsnitt ur kartan ritad av Lars Waldius 1753–54.

tolv barn, varav åtta nådde vuxen ålder. Olof blev så småningom riksdagsman och vistades mycket i Stockholm. Margareta basade över arbetet hemma på Staberg. Som änka fick hon 1782 hela ansvaret för verksamheten. En kvinna på 1700-talet var underställd sin man eller far. Bara som änka hade hon full frihet att driva företag och bestämma över egendom och pengar. Margareta gifte aldrig om sig.

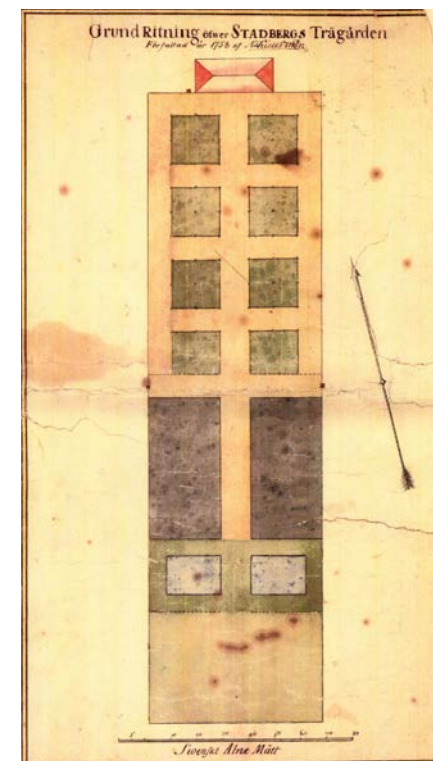
Bouppteckningarna efter Olof som dog 1782 och Margareta som dog nästan 40 år senare, 1820, vittnar om hushållets materiella standard, preferenser och sociala position. Det var ett välbärgat hem med ett välförsett kök. En handskriven receptbok från en bergsmansgård i grannsocknen Stora Skedvi berättar om matpreferenser i liknande miljö under sent 1700-tal. Där finns många recept på grönsaksrätter och bakverk innefattande frukt och bär, ett utbud som skilde sig mycket från allmogens kosthåll. Ett recept på inkokt ruda för tanken till Staberg och de där och på många andra håll så populära ruddammarna.

Kvarter och siktlinjer

På en karta från 1753–54 omfattar den symmetriskt uppbyggda trädgården vid Staberg sex kvarter, tre på vardera sidan om en mittaxel. I slutningen nedanför de sex kvarteren återfinns en vedbacke och en torkstuga. Längst i söder rinner en bäck och runt den betecknas marken som myr. Kartan är upprättad av en lantmätare och avbildar trädgården som den då såg ut. Intressant är att flera siktlinjer, med 1700-talets språkbruk "prospectlinier", finns markerade. Två av siktlinjerna fungerar som förlängningar av mittaxeln, den ena norrut, den andra söderut. En tredje siktlinje pekar mot toppen av Stabergs klack, en fjärde öppnar utsikten mot sjön Runn. Siktlinjen mot klacken är i dag återskapad. Den bevarade mittaxeln som går genom hela anläggningen är fortfarande en av de viktigaste gestaltande strukturerna och ger Staberg en barockmässig karaktär.

På en karta från 1758 har antalet kvarter vuxit till åtta. I slutningen nedanför kvarteren återfinns två stora odlingsytor. Bäckens har utvidgats till att bilda två ruddammarna med naturligt tillflöde och utlopp. Det är oklart om denna senare karta visar en tänkt eller då redan genomförd utvidgning av trädgården. Klart är i alla fall att 1758 års karta överensstämde med de spår av gångarnas och murarnas sträckning samt fruktträdens placering som dokumenterades inför restaureringen. Kartan kom att utgöra ett viktigt underlag vid återskapandet. Den enda skillnaden mellan kartan och det utseende trädgården har i dag är att ruddammarna på kartan är rektangulära medan dagens dammar är halvcirkelformade.

Varifrån kan Olof och Margareta ha hämtat växtmaterialet till trädgården? En möjlighet är att de köpte sina fruktträd inne i Falun. Där

En karta över trädgården från 1758 blev ett viktigt underlag vid restaureringen av trädgården. Denna karta visade sig stämma väl med murarnas sträckning, spåren av ett tidigare gångsystem och de kvarvarande fruktträdens, odlingsytornas och dammarnas placering. Den enda skillnaden var att kartan visar dammar med rektangulär form, medan dammarna åtminstone sedan 1860-talet, enligt en lantmäterikarta, varit halvcirkelformade. Vid restaureringen valdes den rundade formen eftersom den dels gick att utläsa även i fysisk form i landskapet, dels antogs ha valts för att dammarna skulle fungera som spegeldammar i relation till Nya Staberg. Grundritning över trädgården vid Gamla Staberg upprättad av lantmätare Nils Kjellström 1758. Original i Stabergs gårdsarkiv, Stora Ensos arkiv, Arkivcentrum Falun.

På Stabergs fanns ursprungligen tre större humlegårdar. En av dessa har rekonstruerats i anslutning till Gamla Staberg. Där växer humle av sorterna 'Korsta' (Medelpad) och 'Näs' (Uppland), som när arbetet utfördes fanns representerade i Nationella genbanken. Tanken är att dessa sorter så småningom ska ersättas av sorter insamlade i Rankhyttan och Rällsjöbo (Dalarna). Foto: Lars Nyberg.

fanns på 1700-talet i stadsdelen Lallarvet en trädskola för förökning av just fruktträd. Också handel med fröer och plantor hade vid denna tid börjat komma igång. En möjlighet var förstas också att byta växter med andra. Kanske tog makarna på Staberg också del av nyutkommen trädgårdslitteratur. De första trädgårdsböckerna kom på 1600-talet, men det är under 1700-talet genren tar fart. Då träder också trädgårdsmästaren fram som en aktör att räkna med. Trädgårdsmästare till slott och större gårdar rekryterades inte sällan utomlands. I Sverige satte flera framstående trädgårdsmästare avtryck genom att samla sin kunskap och erfarenhet i bokform. En sådan var ovan nämnde Johann Alich, som gav ut en första trädgårdsbok 1722 och en andra 1744. Bland mycket annat förmedlar han detaljerade anvisningar kring anläggning av fruktträdgårdar.

Vad gäller skötseln av trädgården på Staberg bör den mesta tiden ha lagts i köksträdgården, medan fruktträdgården framför allt fordrade beskärning under vårvintern och insatser i samband med skörden under sensommar och höst. Innan äpplena blev mogna behövde dessutom gräset under fruktträden slås och tas till foder. På Staberg fanns kor, kalvar, hästar och får. I allmänhet arbetade under året två-tre pigor och lika många drängar på Staberg. De tog säkert del i skötseln av trädgården. Utöver pigor och drängar var det vanligt på större gårdar att anlita säsongsarbetskraft. Kanske sköttes trädgården på Staberg i huvudsak av trädgårdskullor från övre Dalarna, något som blev allt vanligare på större gårdar i Stockholm och övriga Mellansverige från 1700-talet och framåt.

Margareta Lundström överlevde som nämnts maken Olof Naclér med nästan 40 år. Efter hennes bortgång 1820 såldes Staberg. Varken den åldrade Margareta eller hennes efterträdare verkar ha haft möjlighet att lägga vare sig tid eller pengar på trädgården. I en bouppteckning från 1829 beskrivs den terrasserade trädgården på Staberg som mycket förfallen med rabatter och gångar som nästan vuxit igen. Bärbuskar, äppelträd och prydnadsträd hade förvildats (Björkman 2007). Foton från tidigt 1900-tal visar att köksträdgården fortsatte att odlas och att backen upp mot nya Staberg utformades och sköttes enligt det sena 1800-talets ideal.

Trädgården restaureras

Vid början av 1990-talet var några äldre äppelträd det enda som fanns kvar av den tidigare fruktträdgården. Gräset i kvarteren hölls kort men murarna var överväxta med gräs och syren. Odlingsytorna nedanför fruktträdgården användes till viss del av de familjer som bodde på gården. Dammarna var delvis igenväxta.

Idén att restaurera trädgårdsanläggningen väcktes i samband med en studiecirkel. Dåvarande ägaren (nästa generation har nu tagit över) Lotta Örtendahl och studievägledaren Inga-Lena Djurberg tog en första kontakt med Olle Lind, antikvarie på Länsstyrelsen Dalarna. Olle insåg direkt den gamla trädgårdens värde och potential. Ett arbete inleddes med det långsiktiga målet att restaurera trädgården. Till en början handlade arbetet dels om kunskapsuppbyggnad, dels om att hitta finansiering.

Restaureringen av trädgården vid Staberg under slutet av 1990-talet inleddes med omfattande grävarbeten. Foto: Lotta Örtendahl. Jfr bild sid 36.

Kartan från 1758 blev viktig i sammanhanget. Utifrån den var det möjligt att återskapa trädgårdens struktur med murar, trappor, gångar och fruktträd. Svårare var det med själva växtmaterialet. Det finns ingen dokumentation av vad som historiskt odlats på Staberg.

Anna Tandre, som i slutet av 1990-talet studerade till landskapsarkitekt, tog sig an uppgiften att göra en historisk utredning kring trädgården och ge förslag till hur den kunde restaureras och tas i bruk igen. Bristen på primärkällor gjorde att hon i hög grad fick gå till andra samtida källor, som exempelvis Linnés *Dalaresa* och andra reseberättelser från 1700-talet. Tandres utredning landade för Stabergs del i att behålla de äldre träden i fruktträdgården och komplettera dem med sorter vanliga under

1600- och 1700-talen. Även i den forna kryddgården eftersträvades att valet av arter och sorter skulle bygga på vad som fanns att tillgå under 1700-talet.

Under 1998 och 1999 pågick ett intensivt arbete med att återskapa trädgårdens tidigare utformning. De gamla fruktträden fick en första varsam beskärning innan de större grävarbetena inleddes. De sten-satta terrasserna och de låga stenmurarna kring trädgården befriades från gräsvålen och lades om. Gångarna byggdes upp på nytt och odlingsytorna fylldes med ny jord. De halvcirkelformade dammarna grävdes ur. Glädjen var stor när trädgården kunde invigas på försommaren 1999. De första åren sköttes trädgården ideellt, men därefter har en säsongsanställd trädgårdsmästare huvudansvaret för att sköta och utveckla den.

Fruktträdgård med klonarkiv

Den terrasserade fruktträdgården på Staberg är indelad i åtta kvarter med plats för sammanlagt 72 träd. Varje terrass innefattar två kvarter inramade av grusgångar. I varje kvarter växer nio symmetriskt placerade fruktträd. Träden växer i speglar med öppen jord. Övrig yta i kvarteren täcks av ängsmark.

Åtta äppelträd finns kvar sedan tiden före restaureringen. Som en centralpunkt i trädgården står ett åldrat träd av sorten 'Boiken'. Ett ålderstecken är utvecklingen av en sekundär krona på stammens

Vårblomning i fruktträdgården.
Foto: Marie-Louise Trygg.

nedre del, men förhoppningsvis kan det genom försiktig omvårdnad leva länge än. Av de övriga äldre träden är fem av sorten 'Åkerö', ett av sorten 'Sävstaholm'. Där finns också ett äldre träd med röda relativt välsmakande höstäpplen som inte gått att sortbestämma. Det sistnämnda är troligen en kärnsådd som uppstått på plats.

Det är oklart när de äldre träden planterats, men troligen har de funnits i trädgården sedan 1800-talet. Som framgått verkar fruktträdgården inte ha brukats särskilt aktivt vare sig under 1800- eller 1900-talet. Ser vi till förekomsten av sorterna så uppstod 'Åkerö' på 1700-talet medan 'Sävstaholm' är dokumenterad sedan 1830. Båda är från början sörmländska sorter, men sedan länge allmänt spridda. 'Boiken' däremot, är en tysk sort som infördes i Sverige på 1860-talet. Den förekommer nästan inte alls norr om Dalälven och brukar sägas vara hårdig endast upp till zon 3 (Näslund 2010). Så är det verkligen ett 'Boiken'-träd som växer i trädgården på Staberg?

Den erfarne pomologen Hilding Karlsson undersökte 2015 äpplen från trädet och gjorde jämförelser med andra exemplar av sorten. Hans slutsats var att det mesta tyder på att det verkligen är 'Boiken', men att frukten uppvisar vissa avvikande drag jämfört med vedertagna beskrivningar, som rödbrun täckfärg och avsaknad av ljusa skalpunkter. Täckfärgen brukar i allmänhet beskrivas som körsbärsröd och de ljusa skalpunkterna som ett karakteristiskt drag (Näslund 2015, sid. 66–67). Det faktum att fruktträdgården vid Staberg längre tillbaka omgavs av ett skyddande plank eller staket kan dock ha underlättat etableringen av en så pass känslig äppelsort.

De få äldre träden har kompletterats med nya träd av äldre äppel- och päronsorter. 'Vit Astrakan', 'Röd Astrakan' och 'Rosenhäger' är exempel på äppelsorter som förekom under 1600- och 1700-talen, liksom naturligtvis dalasorterna 'Gubbäpple' och 'Snilsäpple' som är av samma aktningvärda ålder. Vad gäller päron föll valet på 'Höstbergamott', 'Cecilia' och 'Aspa' vid sidan av lokalsorten 'Solleröpäron'.

En viktig del av verksamheten på Staberg är samarbetet med Nationella genbanken. Staberg utgör ett av 20-talet lokala klonarkiv för vegetativt förökade trädgårdsväxter. Det som i samband med att trädgården restaurerades började som ett klonarkiv med lokalsorter av äpple, päron, körsbär och plommon utökades 2017 med rosor, pioner, perenner, lök- och knölväxter samt vegetativt förökade köksväxter. Medan fröer kan bevaras frysta måste fruktträd och andra vegetativt förökade växter bevaras som levande exemplar. I Nationella genbanken

'Gubbäpple' är en av de dalasorter som införlivats i Nationella genbanken, inklusive klonarkivet vid Stabergs bergsmansgård. Enligt traditionen ska namnet komma sig av att äpplet var så mjukt att även tandlösa gubbar kunde äta det. Det stämmer dock inte. Ett moget 'Gubbäpple' är krispigt med sötsyrlig smak. Foto: Mikael Lindberg.

'Hedemoraäpple' uppstod på 1800-talet och är den dalasort som tidigast kom ut på marknaden, via dåvarande Vassbo trädskola mellan Borlänge och Falun. En nyligen gjord dna-analys visar dock att den är identisk med 'Grågylning'. 1800-talets länsträdgårdsmästare beskriver dock de två sorterna olika, där 'Hedemoraäpple' bland annat sägs vara mer hårdig. Foto: Mikael Lindberg.

i Alnarp växer alla de accessioner (insamlade exemplar), från stora träd till små örter, som är upptagna i genbanken. Lokala klonarkiv över hela landet upplåter plats för kopior av dessa växter med ansvar inte bara för att bevara dem utan också för att en intresserad allmänhet ska kunna se och uppleva växterna och på sikt även få ta del av växtmaterialet. På Staberg finns exemplar av alla de växter som samlats in i Dalarna. Där går det redan nu att få ta del av i ympris från klonarkivssorterna i fruktträdgården.

Utöver de dalasorter som ingår i klonarkivet finns också ett urval av andra lokala men något yngre fruktsorter planterade, som äppelsorterna 'Jäder', 'Ornäs', 'Vika-Strand' och 'Ytternora', alla uppkallade efter byar i södra Dalarna och med en historia som sträcker sig till 1800-talet eller tidigt 1900-tal.

Sammansättningen av sorter i fruktträdgården har förändrats en del över tid. Ett problem är att många äldre sorter, som 'Åkerö', 'Rosenhäger' och 'Grågylning', är mycket mottagliga för fruktträdskräfta och andra sjukdomar. En del träd har fått bytas ut av den anledningen. Frostskador har också ställt till det. Vintrarna 2009–2011 var sällsynt kalla med följd att ett stort antal träd i fruktträdgården tog skada.

Historisk trädgård för framtiden

Den trädgårdsmästare som arbetar på Staberg har i uppdrag att sköta och utveckla trädgården. Som helhet går uppdraget ut på att gestalta 1700-talet, för att därigenom ge människor som besöker trädgården

I fruktträdgården växer träden i speglar med öppen jord. Dessa är omgivna av ängsmark som slås i slutet av juli.

Utsikt från Gamla Staberg mot Nya Staberg 2016. Till vänster om mittgången står det gamla Boikenträdet. På Nya Staberg pågår arbete med att återskapa småfönstren under takfoten.

en inblick i och en upplevelse av den tidens trädgårdsmiljö, växter och odlingsmetoder. Konkret handlar det om att försöka tänka och göra som på 1700-talet. Viktigast är ett historiskt trovärdigt resultat, men det äldre trädgårdshantverket har i sig ett särskilt värde. Det utgör ett immateriellt kulturarv, lika viktigt att bevara som det materiella.

Under åren 2015–2017 deltog Stabergs bergsmansgård som ett av sex "laboratorier" i projektet "Utvecklande skötsel av historiskt värdefulla parker och trädgårdar" vid Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet Mariestad. Inom ramen för projektet gjorde de deltagande trädgårdarna olika skötselförsök och samarbetade kring att hitta lösningar på olika skötselrelaterade problem. Sammantaget blev det en viktig möjlighet att utveckla verksamheten och reflektera över den historiska trädgårdens roll i samtiden.

Ett område som Staberg arbetade med var gräskötsel. Till grund för det låg bland annat en önskan om att även låta en del av de klippta gräsmattorna ingå i 1700-talsgestaltningen. Vanligt är annars att grönytorna undantas från sådana ambitioner. Marken i fruktträdgården sköttes redan tidigare delvis genom årlig slåtter under sommaren. Många besökare reagerade dock negativt på de oslagna ytorna, särskilt mot slutet av sommaren. Här blev det tydligt att inställningen ändrades i takt med att informationen förbättrades. Besökarna började betrakta det höga gräset med alla blommor som en del av 1700-talsmiljön och insåg dessutom dess stora värde för den biologiska mångfalden. Här finns stora möjligheter att koppla skötseln av historiska miljöer till en av dagens stora framtidsfrågor.

Hösten 2017 gjordes försök på Staberg med att skrapa/borsta bark ren från mossor och lavar enligt beskrivningar i trädgårdslitteratur från 1600- och 1700-talen. Olika typer av redskap testades på 15–20-åriga äppelträd i fuktig väderlek. Bäst resultat gav borstning med först en liten riskvast och därefter en halm-tuss. Försöken genomfördes inom Hantverkslaboratoriets projekt Utvecklande skötsel av kulturhistoriskt värdefulla parker och trädgårdar. Foto av riskvast: Lotta Örtendahl.

Ett annat exempel på utveckling handlar mer om att utveckla och levandegöra historisk kunskap och sätt att förmedla den. Att skrapa fruktträdens stammar rena från mossor och lavar är en metod med starkt stöd i trädgårdslitteratur från 1600- och 1700-talen. Rena glatta stammar – det var så den tidens godsherrar och trädgårdsmästare tyckte att det skulle se ut i en fruktträdgård. Nackdelen med att skrapa fruktträdens stammar är att det påverkar den biologiska mångfalden negativt, i de fall det handlar om äldre träd.

På Staberg gjordes försök med att skrapa stammar på ett mindre antal yngre äppelträd. Försöken visade att upplevelsen av träden blir en annan när stammar och grenar är renskrapade. Störst roll spelar detta vår och höst när träden är avlövide. Som en metod för historisk gestaltning kan skrapningen därför vara värd att ta upp. Den bidrar till att forma det intryck besökarna får, men skulle också kunna användas som en aktivitet för besökare att titta på/aktivt delta i. Utifrån detta kan vi berätta om vilka skötselmässiga och estetiska ideal 1700-talets trädgårdsmästare hade och vilka redskap och metoder de använde. Vi kan också berätta om hur vi ser på detta i dag. Besökarna kan få delta i arbetet och prova olika redskap (Jfr Morin 2023, sid.19–20).

Värdet av historisk gestaltning ställs i detta fall mot värdet av biologisk mångfald. Vad är överordnat? Kanske är det i denna begränsade omfattning den historiska gestaltningen. Skrapningen förändrar upplevelsen av den historiska miljön: 1700-talet kommer närmare. Det är värdefullt och påverkar inte den biologiska mångfalden särskilt negativt. Åtminstone kring Staberg finns det gott om andra träd där mossor och lavar får växa fritt.

En spännande aspekt av historiska parker och trädgårdar är just att de kan fungera som utgångspunkt för ett samtal om framtiden. Vad kan vi lära av historien? Hur kan vi använda den för att tänka i nya banor? Vad gäller hållbarhet så finns mycket att hämta i 1700-talets sätt att hantera resurser av olika slag, men självklart också mycket som vi av goda skäl lämnat bakom oss. Historien är ingen lösning, men ett bra redskap.

Summary

Southeast of Falun in Dalarna lies Stabergs Bergsmansgård (Staberg Freeminer Estate) cultural reserve. It includes a garden from the mid-18th century with an orchard, a kitchen garden and two reed ponds. The orchard is located directly adjacent to Gamla Staberg (Old Staberg), the red-coloured manor house in the Carolinian style from the turn of the 1700s. At the other end of the garden, on the aforementioned hill, is Nya Staberg (New Staberg), a white-stuccoed manor house in the classicist style from 1840. The garden bears witness to the ideals and ambitions of 18th-century freeminers with shares in the rich Falun copper mine. In the 17th and 18th centuries, a long series of similar terraced and symmetrically structured gardens were built around Falun. The garden's adaptation to natural conditions and its deliberate placement in the terrain are of great interest in a contemporary discussion about cultivation and sustainability.

The garden was inaugurated in 1999 after undergoing extensive restoration. Today, the ambition is to show and revitalise the environment with a particular focus on the 18th century. In the case of the garden, this means cultivating and maintaining the orchard and kitchen garden in accordance with the ideals and plant material of the time. Another ambition is to emphasise local varieties of fruit and vegetables. Staberg functions as a local clone archive within the National Gene Bank, responsible for preserving and displaying fruit varieties and garden plants collected in Dalarna.

Källor

Tryckta

Ahlich, Johann (1744). *Johan Ahlichs Trägårds-skiötsel [...] med Sven Brehmers tilökta bihang [...]*. Stockholm. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-2405040>

Björkman, Anna (red.) (2007). *Gårdarna kring Kniva hyttor: bergsmansgårdarna Staberg, Ragvaldsberg och Gammelgården: kulturhistorisk utredning. Dalarnas museums serie av rapporter: 24*. Falun: Dalarnas museum

Kåks, Helena (2017). "Om vintern bruka de mycket kål och ärter...": *trädgårdsodling i Dalarna genom 400 år*. Falun: Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund/Dalarnas museum.

Lind, Olle (2001). *Barocka trädgårdar och engelska parker*. Dalarna 2001. Falun, s. 102–109.

Länsstyrelsen Dalarna (u å), *Kulturreseptat Stabergs bergsmansgård med barockträdgården*.

Morin, Henrik (2023) *Vård och beskärning av träd i äldre fruktträdgårdar*. Mariestad: Hantverkslaboratoriet. <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/79192>

Nilsson, Pia (2010). *Bortom åker och äng: förekomst och betydelse av kvarnar, fiske, humle- och fruktodlingar enligt de äldre geometriska kartorna (ca 1630–1650)*. Diss. Uppsala: Sveriges lantbruksuniv., 2010

Näslund, Görel Kristina (2010) *Svenska äpplen*. Sigtuna: Kärnhuset.

Strömqvist, André (2005). *Kopparbergets trädgårdar: bergsmännens trädgårdar kring Falun under stormaktstiden. Lustgården*. 2005 (85), s. 49–58. <https://www.dendrologerna.se/utgava/lustgarden-2005/>

Hemsidor

Kulturreseptat Stabergs bergsmansgård

<https://www.stabergsbergsmansgard.se>

Länsstyrelsen Dalarna

Beslut om kulturreseptat och skötselbeskrivning

<https://www.lansstyrelsen.se/download/18.7ab1493f1677d97be131a0e/1544171233104/Beslut-skötselplan-ny.pdf>

Nationella genbanken för vegetativt förökade trädgårdsväxter

<https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/nationellagenbanken/>

Om författaren

Helena Kåks är lektor i kulturvård med inriktning på trädgårdens och landskapsvårdens hantverk. Hon arbetar vid institutionen för kulturvård och Hantverkslaboratoriet vid Göteborgs universitet Mariestad. Tidigare var hon ansvarig trädgårdsmästare inom Kulturreseptat Stabergs bergsmansgård. Helena Kåks är bosatt i Rörshyttan, Stjärnsund. helena.kaks@conservation.gu.se

Drönbild över von Echstedtska gården och det böljande jordbrukslandskapet från söder.
Foto: Lars Sjöqvist, 2023, Värmlands museum.

Nytt ljus på von Echstedtska gården

Restaureringen av trädgården till den välbevarade värmländska 1700-talsherrgården von Echstedtska gården har fått ny näring genom nyupptäckta dokument.

Karin Åberg Waern

[...]” at denna Ägendom blifwit, i välbemälte herr Assessors hand, med mycket dryg kostnad, så upodlad och förbättrad, at den samma, så wäl i anseende til god häfd, som Åbyggnadens prydelighet och warachtighet, öfwerträffar de flesta och täflar med de wackraste Gårdar i Wermeland, warder härmedelst til wälförtjent och sanfärdigt bewis meddelt.”

Så lyder slutklämman på den första samtida beskrivningen av Smedby gård, eller som den kallas idag von Echstedtska gården, utanför Säffle. Beskrivningen fanns införd i Kungl. Patriotiska Sällskapets månadstidning *Hushållnings Journal* i oktober månad 1784. Sommaren 2023 påträffades beskrivningen åter. Sällskapet grundades 1766 för att uppmuntra konster, slöjder och näringar i landet. Här samlades ledande personer inom statsförvaltning, vetenskap och näringsliv. Man hyste ett speciellt intresse för att diskutera nya metoder och insatser som kunde stärka rikets finanser och öka produktionen inom jordbruk och andra näringar. Från 1766 gavs tidningen ut för att sprida nya rön. När Lantbruksakademien bildades 1813 övertog denna uppgifterna och utgivningen upphörde.

Artikeln som är citerad här författades 1768 och undertecknades av betydande män i trakten. Beskrivningen av gården tillför mycket ny, tidigare okänd information och förtydliganden över både gårdens utseende och hur anläggandet av den gick till:

”Berömliga Företagander och Författningar.

Vid sin ägande Skattegård Smedbyn et helt hemman i Örebro Län, Näs härad och Kihla Socken, har Assessoren Wälborne Herr Bengt von Echstedt, ifrån år 1762, då Ägendomen tilträdde, intil närwarande tid, gjort följande förbättringar:

Upbrutit ny Åker av jord, som förut war aldeles onyttig, till fyrtio Tunneland: Borratt, sprängt och bortfört sten utur Åker och Äng til en oräknelig myckenhet: Uptagit wid pass fyratusende famnar Diken: Låtit geometrice affatta och i lika stora Gården indela Åkern.; Försedt Ägendomen med nya och aldeles raka gärdes-gårdar, uprättade efter snöre och Landtmätare-utstakning, samt afstängt Betes-haget i trenne

Kungsängsliljorna eller Hwip-
ägg som de kallas i patron Carls
beskrivning från 1700-talet trivs
på ängen. Foto: Lars Sjöqvist,
2014, Värmlands museum.

jämngoda lotter: Gjort början med Sten-gärdesgårdars anläggande, hwaraf 200 famnar redan blifwit af en Murmästare-dräng uprättade: Anlagt vid Gården en mycket anseelig och nyttig Trädgård, som skötes af Trädgårds-mästare: Samt ändteligen af nyo upbyggt hela Gården och den samma med lika waraktiga som prydeliga hus försedt: Warandes denne åbyggnad inrättad efter en förut på Charta affattad General-plan, för at ärhålla en fullkomlig Symmetrie och all uptänkelig beqwämlighet, [...] Nära wid Gården äro jämwäl 3:ne stycken nya Brunnar jemte Dammar uptagne, samt Gården till prydnad, anlagd en rak Gata, innehållande i längden 1300 alnar och i bredden 25 dito; uti hwilken Gata, som faller winkelrätt emot Förstufwan til Characters-Byggningen, ärio på ömse sidor, planterade 8 å 9 slags Löf-trän, 10 alnar imellan hwart träd.”

Här får vi veta trädalléns exakta mått och att den planterats med olika lövträd. Anmärkningsvärt är också att så stora nyodlingar gjorts. Uppgiften att en lantmätare varit anlita för att staka ut delar för att skapa symmetri och att förlagor användes pekar på att ytterligare arkivstudier kan ge mer intressant material.

Till artikeln finns ett tillägg från juli 1784, skrivet av Carl Fredrik Geijer, känd som patron Carl på Uddeholms herrgård. Han var något av ett original vars dagböcker är en rik källa till livet på bruket i Värmland under 1700-talet. Geijer författade flera artiklar i Hushållnings-sällskapets tidskrift. Just denna kom till vid en vistelse på Smedby gård då han noterar att mycket nytt kommit till under de senaste sexton åren.

”Tilläggnig

[...] ”At Frucht-Trädgården tiltagit, hade jag tilfälle att ärfara, och woro där 300 Frucht-trän, och däribland 100 ympade, och ungefär 300 i Trä-skole. Där äro Äpple, Päron, Körsbär, Plommon, Oxel, Alm, Ask, Hägg, och 2 stycken Ärte-träd. Röda och swarta Winbär, hwita Krusbär, hwita Hallon, Sirener, Jasmin

-buskar, hwita och röda Törn-rosor och Berberis-buskar. Rosor, som sades stå i flera år woro: Tulpaner, Oxlägggar, Hwip-ägg, Pioner, Borst-Nejlikor, 1000-Sköner, Stockrosor, Desma-Solrosor, Narcisser, Walmoge, alt som de komma fram med sina blommor om Wären. Gatan hade allehanda, Trän 214 stycken. Til trappor nyttjades af Takskiffer ifrån Bränberget i Stafnäs Socken. Detta vill jag wälment tillkänna gifwa, at flere måtte upmuntras til så wackra och fredliga gärningar.”

Här får vi en växtlista både vad gäller nyttoväxter som fruktträd och bär, men också mer exotiska som ”ärte-träd” vilket förmodligen är sibirisk ärtbuske, häckkaragan *Caragana arborescens*, berberisbuskar *Berberis* sp, blomsterlök och perenner. De flesta känner vi igen, oxlägggar är en folklig benämning på gullviva *Primula veris*, kungsängslilja *Fritillaria meleagris* heter fortfarande *vibeæg* på danska och desmasolros är myskmalva *Malva moschata*.

Dessa växter har alltså planterats under 1770- och 80-talen. En

del av dem kan vi fortfarande glädjas åt när vi besöker gården idag. Kungsängsliljorna trivs väl i de fuktiga ängarna och har spridit sig rikligt. De blommar nu i hundratals om våren och människor i trakten vallfärdar dit för att se dem.

Gången som leder till mangården från grinden på den övre gårdsplanen är i dag gräsbevuxen men avtecknas tydligt. Foto: Lars Sjöqvist, Värmlands museum.

von Echstedtska trädgården

von Echstedtska gården är en herrgård som uppfördes av Bengt von Echstedt och hans hustru Christina Catharina Herwegh. Den ägs sedan 1939 av Värmlands museum, är en av landets mest välbevarade 1700-talsmiljöer och ett statligt byggnadsminne sedan 1964. Det som skiljer gården från andra från samma tid är de rikt dekorerade interiörerna med unika målningar. Gården ligger vackert på en lövträdklädd höjd med utsikt över sjön Summeln, i ett flackt, öppet men variationsrikt jordbrukslandskap. Den är byggd i karolinerstil, med rustik elegans och efter tidens ideal planerad i strikt symmetri med trädallé från öster, dubbla flyglar, en långsträckt mangårdsbyggnad och mindre byggnader placerade efter en rak axel. Från början fanns här ytterligare fyra små kvadratiske hus i axelns fortsättning. Det hela avslutades i väster av en ladugård som på tre sidor omslöt en stor damm på gårdsplanen.

Gården har varit öppen för besökare sedan 1958 då omfattande restaureringsarbeten avslutats. Värmland museum arbetar kontinuerligt för att stärka upplevelsen av en värmländsk 1700-talsmiljö. Fokus har skiftat från interiörmåleri vid 1900-talets mitt till ett helhetsperspektiv idag. Ledstjärnan har hela tiden varit att återföra så mycket som möjligt av utseendet till tiden för gårdens tillkomst. Numera betonas hela anläggningens miljö och berättelser som skildrar

Drönarbild över gårdsplanerna, de dubbla flygelbyggnaderna och mangården i lövsprickningen. Norr snett neråt höger. Foto: Lars Sjöqvist, 2020, Värmlands museum.

Detalj av rokokointeriören med blomstergirland i den röda kammaren. Foto: Lars Sjöqvist, 2023, Värmlands museum.

de olika människorna som bodde på gården och torpen. Utmaningen är att ge besökarna upplevelser som ökar förståelsen och förmedlar tankar kring 1700-talet.

På 1950-talet var trädgården mycket förfallen och delvis igenväxt. För att stoppa förfallet gallrades träd och buskar, rispartier rensades bort och stenmurarna sågs över. Ekonomi för ytterligare arbeten fanns inte. Lantgårdens trädgård och omgivning har dock undgått större förändringar sedan de skapades för 250 år sedan. Äldriga träd har försvunnit och nya kommit till, grusplaner och gångvägar har vuxit

igen, men inga nyanläggningar har förstört spåren av det gamla. Trädgården har inte heller restaurerats såsom byggnaderna. Målet för vården av byggnaderna och dess omgivning bör överensstämma och vara densamma. De bör ses som en helhet.

Nya tag på 1990-talet

På 1990-talet ägde en ny restaureringsfas rum då samtliga rum i mangården återställdes till 1700-talets utseende. Med hjälp av expertis från Nordiska

museet och studier av detaljerade bouppteckningar kunde interiören förses med textilier lika de ursprungliga.

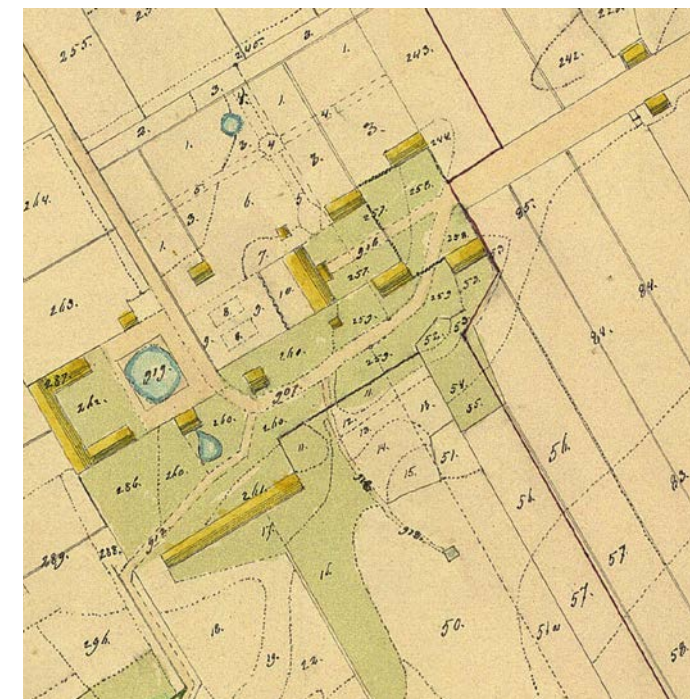
Att trädgården var en viktig del i lantgårdens anläggning har länge stått klart. Inte minst den långa trädkantade allén genom vilken man närmar sig gården påminner om samtida gods och visar på byggherreparets ambitioner. På 1990-talet utarbetades en handlingsplan av landskapsarkitekterna Inga H. Jungstedt och Klaus Stritzke vid Sven A. Hermelins landskapsarkitektkontor. Utgångspunkten var trädgårdsarkeologiska provschakt som gjorts i anläggningen och jämförelser med andra anläggningar från samma tid. En örta- och appegård anlades i enlighet med handlingsplanen.

De arkeologiska undersökningarna visade att huvudgången framför huset täcktes av ett ca 10 cm tjockt lager grästorv. Gångens slitlager bestod av ett 2–5 cm tjockt lager rundat, fint rödaktigt grus. Ytan var lätt bomberad, vilket betyder att gången var förhöjd i mitten med lutning åt båda sidorna.

Örtagårdens form och innehåll skapades av Inga H. Jungstedt. Här finns växter som var vanliga på 1700-talet; hälsobringande, magiska eller kryddor användbara i hushållet. Bland dem kan nämnas belladonna *Atropa bella-donna*, gurkört *Borago officinalis*, äkta johannesört *Hypericum perforatum*, och vänderot *Valeriana officinalis*. Svenska Linnésällskapet tillsammans med parkförvaltningen i Säffle kommun och ideella krafter bidrog till förverkligandet av örtagården.

Appegården är en genbank för värmländska äppelsorter, och anlades på initiativ av trädgårdskonsulenten och radioprofilen Lars-Eric Samuelsson i samarbete med Värmlands hushållningssällskap. Värmland är rikt på namngivna lokalsorter trots sitt relativt kärva odlingsklimat. Till appegården har en del gamla värmländska sorter återfunnits och andra lokalsorter samlats in. Idag odlas 26 sorter, bland dem några som haft stor spridning i hela landet som 'Stenbock', 'Risäter' och 'Spässerud'. 'Värmlands sötäpple' och 'Mölnbacka skogsäpple' har också varit väl etablerade i länet. Bland de återfunna sorterna finns 'Värmlands paradissäpple', 'Viksäpple', 'Lyckaäpple' och 'Korsmyra astrakan'.

Man försökte också få till stånd en mer art- och örtrik flora i de närliggande ängarna på 90-talet och örtpluggplantor med bland andra backnejlika *Dianthus deltoides*, femfingerört *Potentilla argentea* ssp.

Lagaskifteskartan från Västra Smedbyn 1848–49 är den äldsta kartan över trädgården vi känner till. Den har tjänat som underlag vid de arkeologiska undersökningarna. Foto: Lantmäteriverket.

En av de äppelsorter som odlas i den värmländska genbanken är Kollerud som härstammar från en gård norr om Torsby. Foto: Lars Sjöqvist, 2016, Värmlands museum.

Lusthusets entré. Foto: Lars Sjöqvist, 2012, Värmlands museum.

argentea, rödblåra *Silene dioica* och tjärblomster *Lychnis viscaria*, sattes ut i gräsyrtorna nordväst om mangården.

De senaste årens arbeten

Sedan 2019 arbetas långsiktigt med att utveckla trädgårdsmiljön. Trädvårdande insatser under 2019–2020 har säkrat trädens fortlevnad och stärker den rumsliga upplevelsen. Ask har en stark ställning i trakten och de stora askar som finns på gården är från mitten av 1800-talet. Så gott som alla är dock drabbade av askskottsjuka.

En av flyglarna var tidigare intendentbostad, vid denna fanns en privat trädgård med odlingsbäddar och avskärmande syrener som togs bort samma år. Hela trädgården sköts sedan 2021 av en professionell trädgårdsmästare, Lisa Andersson.

Samarbetet fortsätter mellan Värmlands museum, Centrum för biologisk mångfald (SLU) och Hushållningssällskapet i Värmland med en genbank för värmländska äppelsorter. För att säkra fortlevnaden ställdes kravet att så kallade referensträd skulle planteras, dvs ett extra exemplar av samtliga sorter. Utökningen genomfördes hösten 2021 och apelgårdens storlek nästan dubblerades, nu sträcker den sig ända fram till örtagården.

År 2020 anlitas Kolbjörn Wærn, landskapsarkitekt specialiserad på historiska parker, för att upprätta ett vårdprogram. I detta formuleras långsiktiga mål för markområdets utveckling, baserade på platsens kulturhistoriska värden. Här har trädgården, både som helhet och uppdelad i delar och etapper, analyserats utifrån ett historiskt perspektiv, utseendet idag och ett möjligt framtida utförande.

Få historiska belägg för gårdens utseende på 1700-talet finns och inga ritningar eller skisser har återfunnits. Följaktligen identifierades ett stort behov av att göra förnyade arkeologiska utgrävningar som kunde stärka belägg för att med säkerhet veta var odlingar och gångar funnits. Sådana undersökningar genomfördes i oktober 2021 av Värmlands museums arkeologer Ellinor Larsson och Johan Richardson tillsammans med trädgårdsarkeologen Anna Andréasson Sjögren. Målet var att få ny kunskap för att kunna utveckla 1700-talsgården som kulturmiljö så autentiskt som möjligt.

Resultaten klargjorde att den övre gårdsplanen utjämnats och fyllts ut genom stora

arbetsinsatser för att skapa en plan yta och skapa den symmetri som gården präglas av. En grusgång fram till husets entré samt en korsande gång utmed fasaden identifierades också. Här fanns dock varken spår av trädgårdsanläggningar och rabatter, eller av en grusad vändplan/grusad öppen yta framför huset, som skulle överensstämma med det vanliga utförandet vid högre ståndsmiljöer i början och mitten av 1700-talet.

Samma strävan efter plan yta skapad med hjälp av utfyllnader kunde ses på parterren. Inte heller här hittades spår efter gångar, stenläggningar eller odlingsbäddar.

De kallmurade stenmurarna, både de med trappor vid den terrasserade parterren på mangårdsbyggnadens västra sida och de murar som löper mellan de övre och nedre flyglarna restaurerades året därpå, dvs 2022.

Fortsatta arkivstudier

Parallellt har ett förnyelsearbete med basutställning/möblering av mangården skett. Syftet är att utifrån de historiska källorna, gestalta flera berättelser kring människorna på gården vid tiden för dess tillblivelse. Utställningen öppnades 2022 och har fått namnet *En lantgård i rokokko*.

Arkivstudier har varit en viktig del. Tyvärr känner vi inte till några handlingar från byggherreparets hand som privata brev eller dagboksanteckningar som mer utförligt skulle kunna beskriva hur gården såg ut från början.

Lyckligtvis finns dock de detaljerade bouppteckningar som tidigare nämnts. De har varit av yppersta betydelse alltsedan Värmlands museum förvärvade gården. Bouppteckningarna upprättades efter Christina Catharina Herwegh 1780, Bengt von Echstedt, 1794 och efter hans andra hustru Margareta Lagerhjelm 1812. De är synnerligen detaljerade och det går att följa inventarier men också förändringar och nytillskott genom decennierna. Nu har också bouppteckningen över Christina Catharina Herweghs första make, brukspatron Johan Roman på Forsnäs bruk, från 1757, letats fram. Redan här känner vi igen vissa föremål som exempelvis salladiärer inlagda med guld. Det var inte konstigt att paret, bägge medelålders, tog med sig föremål från den gamla bostaden till sitt nya hem.

Nu vet vi också att fler i bruksfamiljen var intresserade av hur man skapar en lantgård. Fru Christina Catharinas bror Carl Henrik Herwegh och svägerska (tillika kusin) Maria Eleonora Gyllenspetz gjorde omfattande förbättringar på sin gård Kymsberg. Det beskriver Erik Fernow, författaren bakom det första topografiska verket över Värmland, i *Hushållnings Journal* 1782:

”Ekonomisk beskrivning öfwer hemmanet Kymsberg eller Kimsberg i Fryksdals härad och Wärmeland.

Detta hemman är beläget ungefär 60 gr. Lat. i Gräsmarks Capell, nästan 3 mil väster från moderkyrkan Sunne, och 5 mil från Wingerskans i Norrige; i en liuflig belägenhet wid östra ändan av sjön Kymmen.”

Efter en passus om finnskogarna fortsätter beskrivningen om hur

Äppelträdgården har utökats och rymmer nu dubbel uppsättning av referensträd. Foto: Lars Sjöqvist, 2014, Värmlands museum.

På målningarna i lusthusets lanternin utförs olika trädgårdssysslor. Foto: Lars Sjöqvist, 2012, Värmlands museum.

åkern och utsädet under en tjuugoårsperiod har utökats från två till sexton tunnland tack vare ett mödosamt arbete med att rensa marken på sten. Dessa hade använts till massiva stenmurar som omgärdade trädgårdarna.

”Omkring södra trädgården är och en lika stor mur, på 3 sidor, af 140 famnar: Men kring norra Trädgården äro stempelare och grundmurar till 160 famnar; öfwer hwilka äro upförda wackra grönmålade staketer.

Desse Trädgårdar ligga en på hwardera sidan, norr och söder om Gården, och innehålla omkring 130 fruchtträn af Applar, Päronträd, Plommon, Krikon och Kersbär, utom Sirener, whilke alle tämligen wäl trifwas, och äro planterade i den nogesta symmetrie.”

Kyrkböcker och tidskrifter berättar

Bengt von Echstedt var nyadlad och det nya ståndet krävde en livsföring som motsvarade detta. Det var således inte bara hans privata intresse som motiverade att bygga upp en grann bostadsmiljö utan också en plikt.

I mantalslängder och husförhörslängder kan vi se vilka människor som bodde i hushållet. von Echstedt var jurist till yrket och inte kunnig i jordbrukssysslor. Därför anställdes till en början en gårdsfogde. Här fanns också anställda trädgårds- och ladugårdsmästare, uppappare

Herrskapet i aktion, avbildad i hemlighusets lanternin. Tjänstefolk räcker fram linnelappar att torka sig med. Också detta ett inslag i den lantliga idyllen. Foto: Lars Sjöqvist, 2008, Värmlands museum.

och vanligtvis två till fyra drängar och pigor. Torpen som lydde under gården utförde dagsverken.

Enligt kyrkböckerna bodde här tre trädgårdsmästare som avlöste varandra mellan 1764 och 1770-talets mitt. De hette Jonas Nilsson, Magnus Lidman och Petter Järnberg och vi får förmoda att de bodde på trädgårdstorpet nordväst om gården.

Sergeant Nils Orup med familj bodde på gården från 1778 till 1782 som hälftenbrukare av egendomen, då behövdes ingen gårdsfogde. Efter detta stod von Echstedt som ensam brukare.

Nyligen har en beskrivning av Smedbyn från 1812 återfunnits. Av den framgår att styvsonen, Jacob Roman, till slut fått ut sitt arv och tänker sälja. I *Carlstad Tidning* 16 januari 1813 kungörs att en auktion ska hållas följande månad. Då ska västra och östra Smedbyn försälas likaså gårdarna Öxneväl och Bolet. Här berättas också att bönderna som nyttjar de sistnämnda gårdarna alla är skuldfria och utför herrgårdens arbeten, så att man inte behöver ha mer än en gårdsdräng anställd. De fyra dagsverkstorpen bidrar med två till tre dagars arbete i veckan. Det ger en tydlig bild över hur arbetet var inrättat. Förmodligen har systemet varit i bruk en längre tid. Troligen har inte några större förändringar av gårdens skötsel skett sedan von Echstedts död 1794 utan änkan har fortsatt driften på samma sätt.

Meningen med träd

Träden vårdar vi som vackra och nyttiga. Författare och poeter har ur andra perspektiv skildrat trädens betydelse och väsen.

Erik de Jong

Översättning: **Per Jönsson**

Foto: **Lars Nyberg**

Skugga i ett av Europas varmaste hörn. Apelsingården i Cordoba.

Trädindivider och trädbestånd spelar en viktig roll i diskussioner om klimatförändringar och vår alltmer urbaniserade planet. Träden har härvid på kort tid blivit strategiska verktyg. Genom att utöka trädens krontak kan man minska uppvärmningen i städer. Träd kan också i högsta grad bidra till att bevara både biologisk mångfald och välbehövliga rekreationsytor och på så sätt öka livskvaliteten för såväl människor som djur i stadsmiljöer. Urbana skogar kommer därtill att spela en nyckelroll i framtida stadsplanering såsom föränderliga ytor i öppna och dynamiska processer. Sådana roller för träd i stadslandskap åskådliggörs i den färskna rapporten *Woods Go Urban. Landscape Laboratories in Scandinavia* (2023).

Dock är träd förstas något mer än bara råvara för innovativ stadsbyggnad. Gestaltning av vår livsmiljö med hjälp av träd innebär också att skapa mening i sociala och kulturella relationer. Träd ingår som en väsentlig beståndsdel i kulturella mönster, inte bara i Europa utan överallt i världen. Människor har starka känslor för träd. Såsom levande organismer är de viktiga betydelsebärare som tecken på liv och pånyttfödelse. Träd har också en politisk dimension. Antropologen Laura Rival har påpekat att träd "utgör några av de mest synliga och potenta symbolerna för socialt framåtskridande och kollektiv identitet".

De intensiva och intima banden mellan träd och människor är högst närvarande i vår vardag. Träd utgör en levande historiebok, deras tillväxt förkroppsligar tidens, årstidernas och årens gång. Varje enskilt

Skönhet, stadsmönster, svalka, skugga, ren luft. Hästkastanjer längs Värtavägen, Stockholm.

träd förhåller sig till ett annat träd av samma art som växer någon annanstans, i närheten eller på långt avstånd, i ensamt majestät eller i en dunge, såsom en del av en ymnig naturlig, botanisk mångfald. Rötter, stammar, bark, grenar, löv, blommor, frukter, frön och dofter förser oss med en källa till individuell och kollektiv skönhet som talar till alla sinnen. Träd förser oss med frukter, byggmaterial och färger. De förbinder oss med religiösa idéer och myter, med ritualer och sedvänjor. Deras närvaro i dikter, berättelser och bildkonst visar att de ingår i våra fantasier och föreställningar.

Miljömedvetenhet har gjort träd till frigörelsesymboler inom politik, rättsväsen och civil olydnad. Den hänsynslösa kommersiella exploateringen av skogar och dess fortlöpande intrång på kopplingen mellan jord, träd och mänskliga identiteter i olika delar av världen har gjort oss medvetna om att vi måste slå vakt om träd som ädla ting och skydda dem för naturens, kulturens och planetens skull. Den tragiska roll som Själarnas träd spelar i James Camerons film *Avatar* (2009) vittnar om den centrala plats som träd intar i både västliga och icke-västliga traditioner under samma era som en viktig debatt förs om naturens framtid på vår jord.

Träd och författare

Humanistisk forskning om den plats som träd intar i vår faktiska erfarenhet och föreställningsvärld bidrar, och kommer att bidra, med ovärderliga insikter om trädens bestående värde i vår kultur. Men här ska vi ägna oss åt ett annat perspektiv: Vilken roll spelar träd i litte-

Japanskt i Kungsträdgården, Stockholm.

Inte bara grönt. Blarney Castle, Irland.

rära föreställningar och hur belyser litterära texter trädens väsentliga innebörder för mänsklig erfarenhet?

Nobelpristagaren Mario Vargas Llosa (född 1936) skrev 2001 att "alla stora författares skapelser öppnar våra ögon för okända aspekter av vårt eget varande" (översättarens övers.). Det innebär att litterära texter har förmåga att uttrycka idéer av evigt och universellt intresse. De får oss att förstå verklighetens mening och gränser. Den turkiske författaren Orhan Pamuk (född 1952) gjorde exakt detta till centraltemat i sin roman *Mitt namn är röd* från 1998 och spårar det i världar så artskilda som den turkosmanska och den europeiska traditionen. I kapitlet "Jag är ett träd" låter Pamuk ett träd tala om sin ensamhet:

"En stor frankisk (europeisk) och en annan stor konstnär vandrar genom en frankisk äng och diskuterar virtuositet och konst. Under tiden kommer en skog inom synhåll för dem. Den mer erfarna av de två säger till den andre: 'Att måla i den nya stilen kräver en sådan talang att om du avbildade ett av träden i den här skogen kunde en man som sett målningen och kommit hit peka ut, om han så önskade, just det trädet bland alla andra.'

Jag tackar Allah för att jag, detta ödmjuka träd framför er, inte har ritats med sådana ambitioner. Inte för att jag är rädd för att en sådan bild skulle få alla Istanbulskas hundar att tro att jag är ett riktigt träd och pissa på mig. Jag vill inte vara ett träd, jag vill vara dess mening."

Pamuk ställer här en avgörande fråga: Hur förstår vi verkligheten? Bestäms meningen med ett träd av dess naturlighet, dess konkreta verklighet eller dess abstraktion genom konst eller vetenskap? Vilka

Höstflor i Hagaparken.

historier har sitt ursprung i träd, berättade av träden själva, män, kvinnor eller barn? Är ett träd objekt eller subjekt? Hur och var växer träd inom gränserna för verklighet och fantasi, hur och var skapas våra band till träden?

Träd och betraktande

"Plommonblommor, vare sig de är mörka eller ljusa, och särskilt röda plommonblommor, fyller mig med lycka. Jag fångas också av smäckra kvistar med körsbärsblommor, deras stora kronblad och mörkröda blad." Så skrev den japanska hovdamen Sei Shonagon (född 965) i *Makura no Soshi* (1002, sv. övers. *Kuddboken* 2012), en uppriktig dagbok med personliga iakttagelser av sin omgivning. Träd är nyckelgestalter i hennes intima och synnerligen personliga anteckningar. Ord och bild tecknade med samma pensel kan i blott några få ord uttrycka den bestående betydelsen av träd och knyta äldre och yngre generationer samman. Hon ägnar vissa avsnitt enkom åt träd, som "Blommande träd", och ett längre kapitel med rubriken "Träd". Hon älskar att observera träd – de framkallar hos henne en känsla av skönhet. Varje enskilt träd berättar en historia, delger en erfarenhet. Träd präglar det landskap som hon ofta färdas genom. En vy där hon kan urskilja flera olika slags träd i grupper, på slätterna och på bergskullarna, skapar vad hon kallar "en storslagen effekt". Träd skapar förväntningar när de varslar om en kommande årstid. Blomning betyder att vintern är slut, och de annonserar vårens alla skiften, medan färggranna löv markerar den annalkande höstens olika faser.

Apelsinblom – samtidig med mogna apelsiner.

Mot himlen och ner i jorden.
DBV:s park i Visby.

Träd och blommor präglar stämningen och är därför oundgängliga för upplevelsen av naturscenerier:

”I slutet av Fjärde månaden och början av Femte (sommar) har apelsinträden mörkgröna blad och är täckta med lysande vita blommor. Tidigt på morgonen, när träden har duschats av regn, känns det som att ingenting i världen kan mäta sig med deras charm, och om man har turen att se själva frukten som framträder som gyllene klot bland blommorna, så är detta lika vackert som den mest storslagna av syner – körsbärsblommor fuktade av morgonens dagg.”

Apelsinträdet (*Citrus Sinensis*-Gruppen) som hon ser växa i bergen knyter henne nära fågellivet. I detta fall smågöken ”hototogisu” (*Cuculus poliocephalus*) med sitt karaktäristiska läte ho-to-to. Sambandet mellan träd och fåglar utgör temat för många japanska dikter och berättelser. Det är här som Sei Shonagon hittar sina främsta källor för sina iakttagelser, associationer och uttryck. Exempelvis brukar den mytiska Fågel Fenix med sin skrud av svarta, vita, röda, azurblå och gula fjädrar förknippas med kejsarträdets (*Paulownia tomentosa*) lilablå blommor. Detta är trädet där fågeln enligt ursprunglig kinesisk mytologi reder sitt bo, platsen för dess mirakulösa undergång och pånyttfödelse. Inte minst därför framkallar kejsarträdet vördnad hos Sei Shonagon, trots hennes motvilja mot dess breda blad som blir hjärtformade när de slår ut. Eftersom trädets virke också används för att bygga koto, ett stränginstrument med ljuvlig tonklang, kan hon inte vare sig godkänna eller avfärda just detta träd så som hon kan göra med andra träd: kejsarträdet framkallar inte hänryckning, men det är likväl

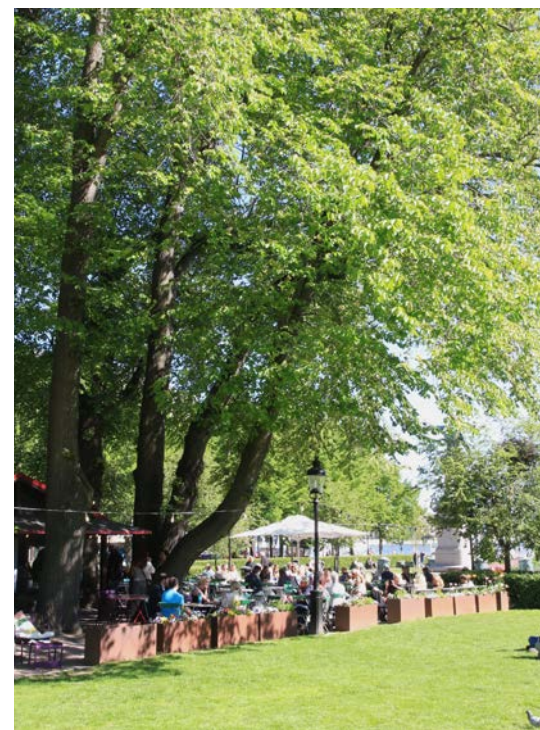
praktfullt. Träd visar på naturens estetiska och poetiska karaktär – när daggen droppar från den japanska ädelcypressen (*Chamaecyparis obtusa*) framkallar den ljudet av regn och vind som prasslar genom dess grenverk. Och ”viteken” (*Quercus aliena*) långt borta i bergen skapar illusionen av att dess grenar ständigt täcks av snö.

Sei Shonagon reflekterar över varje enskild del av träden. Det avslöjar att hon är en noggrann iakttagare, rentav en botanist om den disciplinen hade funnits när hon levde för över tusen år sedan. Hon granskar inte blott trädens blommor utan också deras lövverk, deras oregelbundna grenverk och nyckfulla växtsätt, grenarnas stundom ospännande växtsätt som likväl kan vara skäl till att beundra trädet för lövens former och färger. Trädens namn och användning knyter an till religiösa högtider, och de framkallar hos henne talrika associationer om träd och ritualer. Liksom med koto-instrumentet är skribenten mycket medveten om hur träd skapar kulturella värden, exempelvis för att färga något unikt slags tyg, eller genom att bidra med ett speciellt byggnadsvirke.

Träd som frälsning

I en annan del av världen, i norra Frankrike, skrev 1100-talsteologen och poeten Alain de Lille (cirka 1128–1202): *Omnis mundi creatura, quasi liber et pictura, nobis ext in speculum*” (All världens skapelse är, liksom boken och bilden, en spegel för oss). Århundraden dessförinnan beskrev den tidigt döpta Christian S Johannes Chrysostom (cirka 345–407), även kallad Pseudo-Chrysostom, lyriskt trädet som en sådan bildlik spegel i sin sjätte *Predikan* för stilla veckan (påskveckan). Här är trädet Kristi kors, men denna liknelse klargör också alla metaforiska och bokstavliga funktioner som ett träd kan ha, vilket gör texten särskilt uttrycksfull:

”Detta Träd är min eviga frälsning. Det är min föda och mitt kalas. Djupt mellan dess rötter trär jag mina egna rötter, under dess grenar växer jag och utvecklas, njuter av dess susning som av själva vinden. På flykt undan den brännande hettan finner jag svalka där jag reser mitt tält i dess skugga, ett vilorum med daggfyllt fräschör. Jag blomstrar med dess blommor. Dess frukter ger mig ousinlig glädje – frukter som har bevarats för mig sedan skapelsens begynnelse och som jag nu i lycka äter. Detta Träd är för mig en föda, söt föda för min hunger, och en fontän för min törst; det är en klädnad för min nakenhet; dess löv är livets ande. Om jag fruktar Gud är detta träd mitt skydd; om jag vacklar är detta mitt stöd; det är priset jag kämpar för och belöningen för min

1971 knäckte medborgarprotester rekordårens planering. Efter 53 år kan man fortfarande fika under Kungsträdgårdens almar.

Att bevara stadsträd får kosta numera. Östermalmstorg, Stockholm.

Växer både uppåt och nedåt.
Ficus religiosa, New Delhi.

seger. Detta Träd, storslaget som själva himlen, reser sig från jorden till skyarna, en odödlig planta, fast förankrad i himlens och jordens mitt, grunden för universum, grunden för hela vår existens, stödet för människans varande, förenande allt i skapelsen, inneslutande i sig människans hela mystiska väsen.”

Med alla sådana styrkor knyter Chrysostoms träd an till alla träd, Kunskapens träd om Godhet och Ondska i det bibliska paradiset. Ett träd i trädgårdarnas trädgård som bestämde ödet för det första mänskliga paret genom att till dem avtäckta kunskapen och synden. I sin tur besvarade Kristi kors i egenskap av ett träd detta syndafall genom att förlösa mänskligheten från dess synd. Alla detaljer i denna bibliska berättelse återspeglar trädens funktioner i den synliga och fantiserade världen, träd som kastar skugga, ger föda och skänker glädje, och som i själva växandet förbinder och ger kraft åt människor genom sin levande natur och livsenergi.

Träd och tillit

Överallt i vår värld tillskriver folkliga traditioner unika egenskaper hos träden. I Indien ges träden magiska, religiösa och helande krafter. Hinduismens

Från magrare tider. Hamlad björk, Lemland, Åland.

äldsta boksamling Veda lyfter fram Vanaspati Skaparen som benämns ”skogens furste”, och som också får ge namn åt det träd som symboliserar världsträdet. För hinduer är tempelfikusen (*Ficus religiosa*), Asvatta på sanskrit, ett av de heligaste träden. Det beskrivs som växande upp och ned – dess rötter växer mot himlen, dess grenar mot jorden, vilket tjänar som modell för Universum utan någon början och utan något slut.

Den gamla nordiska asatron betraktade också världen som ett träd – asken Yggdrasil som innefattar hela kosmos och binder samman gudarnas och människornas värld. Under Yggdrasils rötter skapas varje mänskligt liv medan från dess upphöjda grenverk regn faller över mänskligheten. Viktor Rydberg (1828–1895) försökte knyta samman spridda versioner av sådana germanska myter i en storslagen och harmonisk helhet som han publicerade under rubriken *Undersökningar i germanisk mytologi* (1886–1889). Rydberg var också diktare, och hans kunskap om mytologi bidrog till att han kunde formulera sina djupaste tankar kring liv, poesi och bilder. I dikten *Vårdträdet* från 1888 gav han ord åt hur den mänskliga rasen och familjen utvecklas likt ett träd. Rydberg relaterade den gamla myten om Yggdrasil i Midgårdsriket till de många vårdträd som stod i svenska bondgårdar över generationer. Som symbol för familjelivet förkroppsligade de den tradition enligt vilken gården ärvdes från far till son. Ett avsnitt ur dikten lyder:

Pregnans vintertid. Ulriksdal.

På odalmannens gård
stod åldrig lind,
Ättens vördade träd,
med väldig krona
och stam, runristad av tjugu släktled.

Stormen kom,
starkare än i mannaminne:
det härliga trädet,
tyngt av åren,
föll.

Husets folk
stod sörjande kring den fallna.
Silverhårig farfader,
som frestat nittio vintrar,
smekte med vissnad hand
hennes vindfarna bark och sade:

Vi skiljas ej, du dör ej.
Du skall leva i en dotter,
en stark telning från din stam.
I dig själv levde en moder.
som, när Midgård var tusen år yngre än nu,
sköt upp ur dess mull

Något för Klätterbaronen.
Almar i DBV:s trädgård, Visby.

och skänkte svalka åt fäder,
vilkas namn förnimmas på Sagas mun,
om de ej tonat bort i tidernas fjärran.

Ett år tidigare hade Rydberg i skriften *Fädernas Gudasaga, berättad för Ungdomen* (1887) författat en underbar berättelse om trädet tall. När en familj bor på samma bondgård under lång tid och tallens själ har bevittnat familjens många barn leka under dess krona och växa upp till rediga medborgare, så menar Rydberg att ett förhållande av tillit utvecklas mellan tallen och familjen. Det är en gripande tanke att framtida urbana skogslandskap skulle kunna medge att sådana nya band av tillit uppstår mellan träd och medborgare när våra städer blir laboratorier för träd.

Träd och det osägbara

När vi tänker på staden föreställer vi oss ofta "hårda" istället för "mjuka" material. Vi tänker främst på hus och gator, och först därefter på natur och träd. Men där det finns träd i staden bestämmer de vår upplevelse av staden på ett fundamentalt sätt. I våra av människohand formade trädgårdar ger oss parker, naturen och enskilda träd tillfälle att försjunka i en dialog med den värld i vilken andra levande väsen existerar vid sidan av oss.

Denna dialog kan vara högst personlig och kan leda till en djup och intensiv erfarenhet. Mitt under andra världskriget skrev den judiska författaren Elly Hillesum (1914–1943) i sin dagbok vad hon

såg när hon blickade ut genom fönstret på sitt hus i Amsterdam: "Å, doftschersminen (*Philadelphus coronarius*)! Min Gud, hur är det möjligt att denna buske kan växa där, inklämd mellan grannarnas nakna vägg och garaget? Schersminen blickar ut över det platta, mörka, leriga taket på garaget. Mitt i detta smutsiga och leriga mörker är den så lysande, fläckfri, så frodig och likväl spröd, en yppig ung brud, förlorad i slummen. Jag begriper mig inte på denna schersmin, men det behöver jag inte heller göra. I vårt tjugonde århundrade kan man ännu tro på mirakel. Och detta är ett mirakel. Och jag tror på Gud, även om lössen i Polen snart har ätit upp mig. Denna schersmin, denna schersminbuske gör mig mållös. Den har stått där så länge, men först nu har den gjort mig mållös."

Genom att så starkt uppleva sin schersmin blev Hillesum djupt förankrad i plats och tid. Hennes ord skildrar på en och samma gång hennes isolering och bistra öde (hon mördades i Auschwitz 1943, övers. anmärkn.). Det intima mötet mellan kvinna och träd visade att det outhärdliga blir det osägbara. För oss som läsare växer schersminen för alltid genom hennes ord, och genom den skönhet och den tröst som schersminbusken erbjuder symboliserar den livet på samma gång som det minner oss om Förintelsens brott.

Träd som speglar

Både träd och människor står uppräta och när de förbinder jorden med himlen speglar de varandra. I romanen *Vishetens natt* från 1968 (sv. övers. 2017) erbjuder Marguerite Yourcenar (1903–1987) humanistiskt inspirerade funderingar om träd och människa och hur de delar en grundläggande natur. Huvudrollsinnehavaren i hennes bok är Zenon, en tjugooårig student i gryningen av sitt vuxenliv och personliga utveckling. Berättelsen utspelas i 1500-talets Flandern (idag Belgien), vid en tid då människors självrannsakan började bli på modet. Yourcenar använder skog och träd som metaforer för vad Zenon kommer att möta i livet. Både människan och träden tillhör naturens element, stöds av elementen och förenas av dem. En mänsklig varelse är likt ett träd, de är båda vitala och levande system, tvingade att försöka överleva. Under sina sommarvandringar vågade sig Zenon iväg till skogarna i Houthuist:

"Dessa skogar var en återstod av hednatidens väldiga timmerskogar, och man hörde märkliga råd i deras susning. Med blicken lyft mot den täta grönskan inlät sig Zenon på alkemistiska spekulationer. Dem hade han börjat med redan i skolan, eller kanske trots skolan. Nu såg han i trädens gröna pyramider de stigande krafternas hieroglyfer, tecknet för luften, där träden rör sig och hämtar näring, och tecknet för elden som de kan ge upphov till och som kanske en dag skall förinta dem. Men de stigande krafterna motverkas av de nedåtgående. Under hans fötter levde rötterna; nere i mörkret delade de sig i fina grenar precis som grenarna där uppe i ljuset; blint och trevande vände de sig mot en okänd lägsta punkt. Här och där visade ett tidigt gulnat blad närvaron av de metaller som ingick i dess substans och som det nu förvandlade. Vinden böjde de höga stammarna som ödet böjer män-

niskan. Zenon kände sig fri som ett djur men lika utsatt, fångad som ett träd i kraftspelet mellan världen nedan och världen ovan; också han böjde sig under det tryck som övades på honom och som skulle upphöra först vid hans död."

Yourcenar beskriver avsiktligt både befrielse och hotfullhet som typiskt för det intima förhållandet mellan träd, skog och människa. Samtidigt var hon medveten om den ofta negativa tolkningen av träd och skogar i litterära texter. För Dante Alighieri (1265–1321) var den mörka skogen med dess otaliga träd en allegori för synd och avvikelse, en vildmark som man måste undvika. Avsnittet om Helvetet, Inferno, i hans *Divina Commedia* (1309, *Den gudomliga komedin*) inleds sålunda:

Till mitten hunnen på vår levnads vandring
hade jag i en dunkel skog gått vilse
och irrat bort mig från den rätta vägen.
Hur svår den skogen tycks mig att beskriva,
så vild och full och snår och oframkomlig
att blotta tanken på den väcker fruktan!

Träd och skogar kan upplevas som dystra hot, tecken på obruten mark där mörker och vilda djur härskar. Denna välkända föreställning finns också i sagor som Hans och Greta, eller Vargen och Rödluvan, eller i berättelserna om Robin Hood där skogen av goda skäl utgör skydd för fredlösa. Ett ensamt träd kan vara en enskild mänsklig varelse, men en skog kan vara en flock, som i Shakespeares *Macbeth* (1603/06). Träden i den stora Birnamskogen rycker hotfullt fram som soldater för att bekämpa Macbeth, med löv och grenar som i klassisk skotsk kamouflagetaktik. Men träd i skogar kan också bringa frälsning – minns bara enterna, de vandrande träden, i del två av *Sagan om ringen* av JRR Tolkien (1892–1973). Enterna är trädens herdar vilkas framtoning är påfallande lika träd. De vakar över träden i Fangornskogen och inleder en kamp mot ondskan, anförda av Trädkägge (även Lavskägge), den äldsta enten. Sådana berättelser visar hur träd och skog sedan lång tid har funnits i vår fantasi på ett tvebottnat vis och förser oss med en finstämd spegel som visar vad det innebär att leva. Träd är våra bundsförvanter, men å andra sidan kan de representera en mörk fiende som måste underkastas mänsklig vilja, för att bekämpa oreda och underkastelse till förmån för ordning och hushållning.

Träd och demokrati

Om träd påverkar vår identitet, är det då möjligt att träd kan överföra sin kunskap till oss, att vi kan observera världen från ett trädets utgångspunkt? I sin underbara roman *Klätterbaronen* från 1957 (sv. övers. 1959) låter Italo Calvino (1923–85) den tolvårige Cosimo Piovasco besluta sig för att från och med den 15 juni 1767 tillbringa resten av sitt liv uppe i träd. Under sin levnad i trädens kronor och grenar tar Cosimo efter hand till sig trädets skiftande natur:

"Tillgivenhet och motvilja lärde sig Cosimo känna först med tiden, det vill säga medvetet känna igen, men redan under de första dagarna

började de få fäste i honom som en naturlig instinkt. Hela världen blev nu annorlunda för honom, byggd av smala, svängda broar i tomheten, av knutar och fjäll och rynkor som gjorde stammarna skrovliga, av ljus som växlade sitt gröna sken allteftersom bladen satt tätt eller glest, av löv som dallrade på sina skaft vid första vindstöt eller fläktade som segel när trädet böjde sig för vinden.”

Han lär sig att se och förstå världen från olika trädsperspektiv: citronträdens, fikonträdens, körsbärsträdens, granatäppelträdens, persikotträdens, mandelträdens, päronträdens, plommonträdens, rönnarnas, johannesbrödträdens, mullbärsträdens, valnötsträdens, olivträdens, ekarnas, tallarnas, lärkträdens och kastanjeträdens. De undervisar honom om den sociala, politiska, filosofiska och historiska verkligheten, utifrån det faktum att den som vill uppfatta jorden på rätt sätt måste se den på ett visst avstånd. Att leva bland träden inspirerar Cosimo att skriva ett utkast till ”Konstitution för en idealstat upprättad i träden”, en tänkt Trädrepublik där enbart rättfärdiga människor bor. Hur udda Cosimos liv bland träden än kan ha framstått för andra så insåg hans yngre bror hur särdeles meningsfullt Cosimos exempel var. Han bevittnade hur stora värden gick till spillo och en hel livsfilosofi försvann när landskap utarmades till följd av människors okänsliga önskan att hugga ned träden. Denna tragedi kunde bara styrka Cosimos vision: att ett rättvist och demokratiskt samhälle inte kan existera utan träd.

Träd och människa

De litterära nedslag som här har valts ut påminner oss om att träd verkligen är som speglar. Deras närvaro, och deras sammanhang, har lockat författare att söka efter *meningen med träd*. I litteraturens värld är träd inte objekt utan subjekt som förlämnar oss

människor sina inneboende värden. Författare och historieberättare speglar vad träd betyder för människan och kulturen i symbios med naturens eget liv. De blottlägger hur denna koppling ligger djupt rotad i våra hjärtan, i våra minnen, i vårt medvetande och i våra landskap. De påminner oss om den värdefulla tillit som finns mellan träd och människan över generationer och om det löfte som denna tillit bär med sig för nuet och framtiden.

Summary

Individual trees and tree communities play a significant role in the forefront of discussions on climate change, the need for biodiversity conservation and recreational space. Urban forests will play essential roles in future metropolitan design and management. But trees are more than a material for innovative design strategies. Designing with trees also implies giving form and meaning to social and cultural relationships. Trees are deeply woven into patterns of culture, not only in Europe but everywhere in the world. Humans feel strongly about trees. As living organisms, they provide some of the most visible and potent symbols of social processes and collective identity.

Literature has the capacity to express ideas of permanent or universal interest and is able to reveal how we understand our world. On the basis of a diversity of literary texts from different times and contexts, this contribution looks into what role trees play in the written imagination. How do such texts reveal essential meanings of trees to human experience? Is the meaning of a tree determined by science, by art, by individual or collective trust and admiration, by religious feeling, by ideas on democracy?

How and where do they grow within the boundaries of reality and imagination? We conclude that, as expressed in literary imagination, the bond with trees in our landscapes lays deeply rooted in heart, memory, and consciousness.

Om författaren

Erik A. de Jong är sedan 2021 professor emeritus och har varit verksam som prefekt för institutionen kultur, natur, landskap vid Amsterdams universitet, där han främst ägnat sig åt relationen mellan människa och natur, samt trädgård som universell kulturyttring. Han är ordförande i styrelsen för Bodemzicht Foundation nära Nijmegen, som driver praktisk utbildning och konst- och vetenskapsprojekt rörande regenerativ odling.

Norsholmen, Fårö.

Slottet på Slottsholmen med *Rhododendron 'Catawbiense'* planterad runt hela holmen.

Flygfoto från slutet på 1950-talet. I mitten Slottsholmen, till vänster Ladugårdsholmen och bortom dessa renässanssträdgården med pergolan till vänster. Vegeån skymtar bakom slottet.

Vegeholms slottspark

En dendrologisk oas och ett levande kulturarv med rötter i tidigt 1500-tal.

Stefan von Geijer text och foto

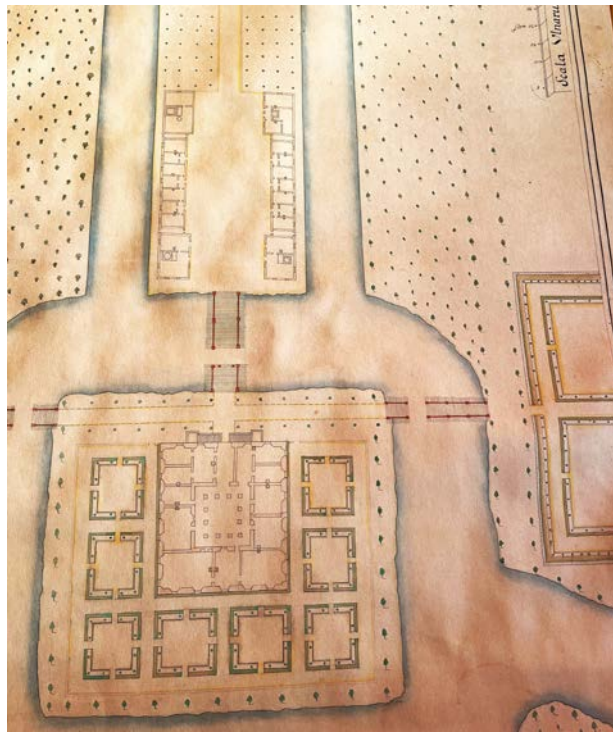
Vegeholm gods ligger i nordvästra Skåne, längst in i Skålderviken. Slottet består av en fyrkantig byggnad av tegel med två tvärrättade torn och en borggård i mitten. Det är beläget på den så kallade Slottsholmen, en av två holmar omflutna av en grävd kanal i form av en åtta med inlopp och utlopp i Vegeå. På den andra holmen, Ladugårdsholmen, låg de tidigare ekonomibyggnaderna.

Slottets södra länga stod färdig 1520. Byggherre var den danske riksmarsken Tyge Krabbe. Redan 1525 brändes slottet under skånska bondeupproret med den danske amiralen Søren Norby i spetsen. 1530 hade Tyge Krabbe åter byggt upp slottet med den exteriör som det i stort sett fortfarande har idag.

När Skåne blev svenskt vid freden i Roskilde 1658 övertogs Vegeholm av den första svenska generalguvernören över det erövrade

Skåne, Gustav Otto Stenbock. Slottet var då uppenbart i dåligt skick. I ett samtida syneprotokoll kan man läsa: "Dörrar och fönster äro stulna, taket instörtat. Kriget måtte farit förfärligt fram med byggnaden." Stenbock satte i gång en storartad renovering. Han rev tornen, putsade fasaden och slottet fick karaktären av en uppsvensk herrgård. Dessvärre råkade han under sin skånska tid ut för en rad ekonomiska motgångar. Bland annat brändes slottet av snapphanar och Stenbock blev sedermera tvingad av ekonomiska skäl att sälja Vegeholm.

Efter diverse turer dök en annan historisk intressant person upp som ägare till slottet, nämligen Johan Cedercrantz. Denne hade under många år varit drottning Kristinas generalsekreterare under hennes tid i Rom och där tagit starkt intryck av klassisk arkitektur. Han förvandlade nu slottet interiör till ett renässansslott. Den mest iögonfallande delen av hans renovering är de magnifika arkader som fortfarande inramar borggården och stod färdiga 1686. Slottet övertogs så av hans son Isac som var mycket intresserad av park och trädgård och nog får anses vara skaparen av den parkanläggning som till stora delar fortfarande finns bevarad. Under stora nordiska kriget 1700–1721 slog danska armén läger på Vegeholm. När armén retirerade brändes ekonomibyggnaderna på Ladugårdsholmen. Isac flyttade då djurstallarna norr om slottet. På grunden till dessa stallar

Del av karta upprättad av kartografen Gerhard von Buhrman 1690.

har senare uppförts en iögonfallande pergola i dagens park. Isacs två döttrar fortsatte att utveckla och försköna parken och slottets omgivning.

I slutet av 1800-talet köptes Vegeholm av Wilhelmina och Walther von Hallwyl, som gav godset till sin yngsta dotter Irma och hennes make Wilhelm von Geijer. Wilhelm var ytterst intresserad av slott och park. Slottet som var i dåligt skick renoverades och återfick exteriört det utseende det haft under den danska epoken. Wilhelm iscensatte också en omfattande renovering av parken.

Parkens historia

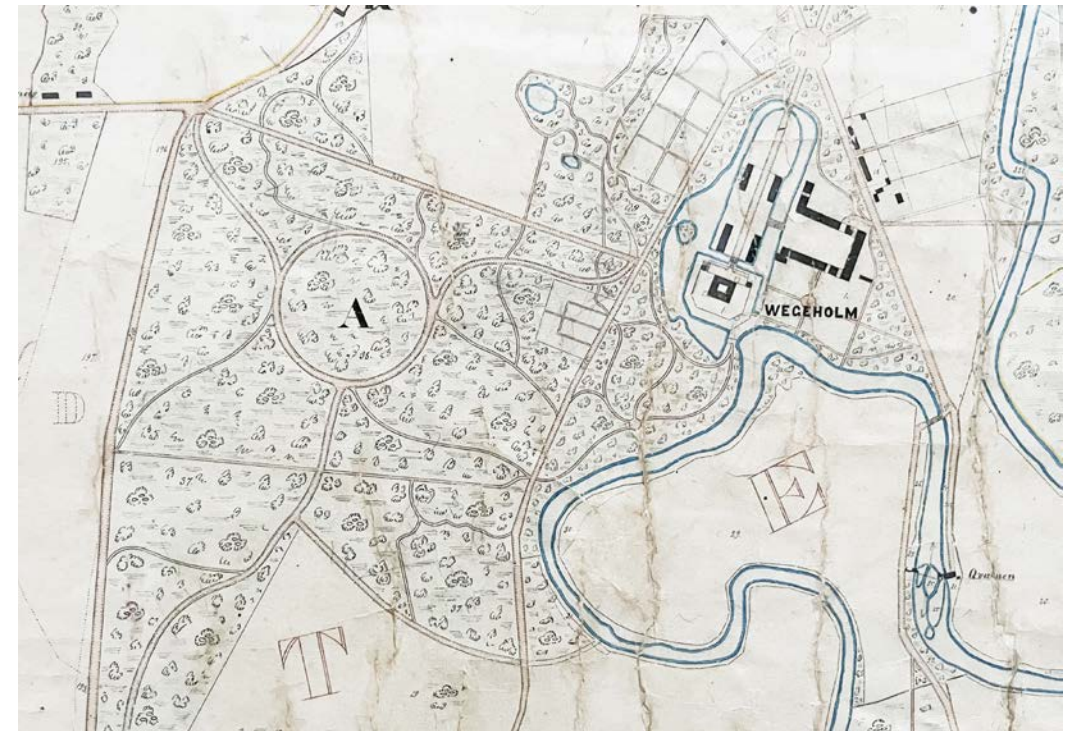
Traditionellt har slott med Vegeholms bakgrund ofta omgivits av parker och trädgårdar, där inspiration och idéer hämtats från utlandet. Vegeholms slott är inget undantag i detta avseende. Första gången man möter uppgifter om en trädgård runt slottet är 1654. Under detta år gick en häxprocess av stapeln på godset.

Godsherren, Ivar Krabbe, anklagade en Kerstin Möller, gift med en framgångsrik kvarnägare på godset, för häxeri. Krabbe hade vid tillfället dålig ekonomi efter en misslyckad kolbrytningsaffär i Kullabygden. Han ville komma över kvarnen för att rädda sin ekonomi.

I domstolsprotokollet kan man läsa. "Kerstin Möller nedgrävt trolldomstyg i örtagården, där herrskapet dagligen brukade passera." (Prof. Bengt Ankaloo: *Att stilla Herrevred*). Kerstin dömdes till avrättning och hennes man till livstids fästning. Hur slottsträdgården vid den tiden gestaltade sig finns inga uppgifter om, men det ter sig naturligt att köks- och örtagårdar hörde till vanligheten vid denna tid, då landsbygdsbefolkningen i stor utsträckning var hänvisad till självhushåll.

År 1690 besöktes Vegeholm av den skolade kartografen Gerhard von Buhrman. Han ritade en detaljerad karta över anläggningen, där man klart ser en ganska omfattande trädgårdsanläggning strax öster om slottet. När Isac Cedercrantz i början av 1700-talet tillträder som ägare går han med stor entusiasm in för att försköna park och omgivning.

Vid infarten till slottet anläggs efter utländskt mönster en så kallad stjärnplats. Därifrån utstrålar sex vägar varav tillfarten till slottet utgör en. Längs samtliga vägar planteras alléer av skogslind *Tilia cordata*. Den av Buhrman uppritade trädgården försköns och får renässanskaraktär. Fyra gånger genomkorsar parken och skär var-

Karta ritad år 1800 som visar den av systrarna Cedercrantz anlagda landskapsparken.

andra rätvinkligt. I skärningspunkten planteras en robinia *Robinia pseudoacacia*.

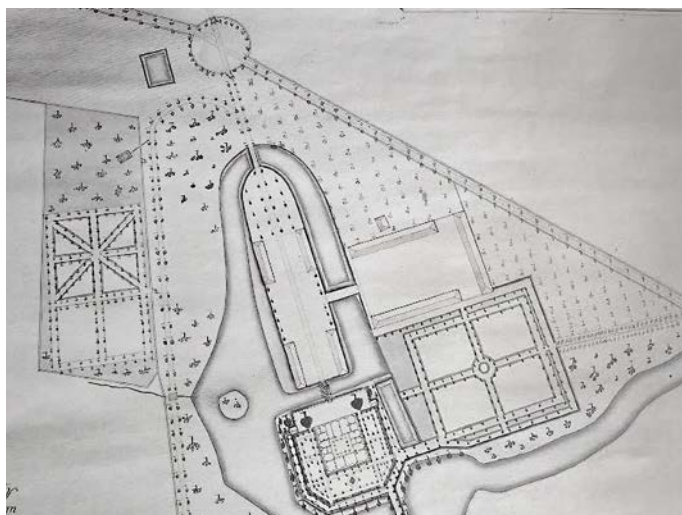
År 1749 besöker Carl von Linné Vegeholm. Han benämner den del av trädgården där robinian stod som Acaciagården. Han skriver i sin *Skånska resa*: "Stenknäck eller kirsfågel kallas ett slags fåglar, som begynt inställa sig uti den vackra trädgården som omgav huset på alla sidor, att där traktera sig med körsebar."

Isacs två döttrar, Charlotta och Vilhelmina, fortsatte sin faders arbete med utveckling och försköning av parken. Bland annat anlades en mycket stor landskapspark som bör ha varit en av dåtida Sveriges större privata parker. En mindre del av denna park finns fortfarande kvar strax söder om slottet medan större delen har blivit konverterad till ett ädellövsskogsområde. Den vidsträckta landskapsparken finns dokumenterad i samtida kartmaterial.

I början av 1900-talet hade parkanläggningen hamnat i förfall. De nyblivna ägarna Irma och Wilhelm von Geijer verkställde ett omfattande renoveringsprojekt med hjälp av den danska trädgårdsarkitekten I P Andersen. Det konstaterades snabbt att förutsättningarna var bra för en parkanläggning, såväl klimatologiskt som avseende vattentillgång från kanaler och Vegeå. Vad som saknades var höjdskillnader. Problemet löstes genom att den tidigare nämnda Cedercrantzka ladugården revs och ovanpå grunden bygg-

"Om jag visste att världen skulle gå under imorgon, skulle jag ändå plantera mitt äppelträd idag."

Martin Luther King jr.

des en lång pergola och strax nedanför denna en lika lång terrass. Två trappor i renässansstil och byggda i kalksten anlades upp mot pergolan. Ett större område bakom pergolan fylldes upp med jordmassor. Genom detta vann man höjd och en fin utsikt över slott och resten av parken. Renässanskaraktären förstärktes med en rund tempelbyggnad med en kopia i marmor av Venus Milo i mitten av parken.

En häck av bohuslind *Tilia platyphyllos* planterades som en kraftfull inramning av anläggningen. Längs häckens sida

mot templet placerades marmorkopior av de nio muserna på piedestaler och på andra platser i parken placerades ytterligare kopior av klassiska statyer. Längs gångar och för att skapa rum nyttjades klippta häckar av buxbom *Buxus sempervirens* och avenbok *Carpinus betulus*. Ett stort antal perenna rabatter anlades. Kanalen restaurerades och på slänterna mot kanalen runt Slottsholmen planterades ro-

dotendron. Likaså nyttjades rodotendron för att avskärma cirka två hektar av den landskapspark som tidigare systrarna Cedercrantz anlagt. Nästan all rodotendron på Vegeholm utgörs av sorterna 'Catawbiense' och 'Old port'. De planterades omkring 1900 och är i dag av imponerande storlek och färgprakt vid blomning.

En handelsträdgård med dito växthus och odlingsytor för köksväxter och blommor anlades. Hela slottsparken inklusive handelsträdgårdens odlingsytor bevattnades med nedgrävda ledningar som hämtade vattnet från Vegeå och kanalen. Parken och handelsträdgård sköttes av tre till fyra heltidsanställda. Så var förhållandena fram till 1960-talet, då dessvärre parken fick börja förfalla. Gångar lades igen, rabatter togs bort, häckar avlägsnades och allt ersattes av stora klippta gräsytor. Parkpersonalen rationaliserades bort.

Dagens park

I samband med ett ägarskifte till Vegeholms gods i slutet av 1970-talet togs ett beslut om att åter iståndsätta parken. Av olika skäl, såväl personella som ekonomiska, var det omöjligt att återställa parken i det skick som den var under

Del av karta upprättad av Johan Hielmberg under första hälften av 1800-talet.

Venustemplet i mitten av renässansparken.

sina glansdagar. Strategin blev i stället att bevara de ursprungliga ganska påtagliga strukturerna, som fortfarande fanns kvar i parken, och att vårda skaparens grundläggande idéer och syfte med parken. Därtill skulle skönhetsvärdena berikas genom omfattande planteringar av olika lignoser. Urvalet av dessa prioriterades avseende iögonfallande blomning, bladverk och/eller textur på stam och grenverk. Avsikten var att planteringarna inte skulle ge karaktären av ett renodlat arboretum utan snarare skulle vara till för att öka nöjet och skönhetsupplevelsen vid ett besök. En grundtanke var dessutom att oavsett årstid skulle någon del av parken kunna skänka betraktaren fina minnen.

Fram till dags datum har 135 olika arter och hybrider planterats. Till detta kommer en mängd sorter av samma art. Arter från både norra och södra hemisfären finns representerade. Nästan bara exotiska träd och buskar har planterats. En förklaring till detta är att Vegeholm ligger i en fördelaktig klimatzon. Urvalet blir därmed oändligt mycket större än vad inhemska material har att erbjuda. Eventuella klimatförändringar som ger ett torrare och varmare klimat gör många exoter mer lämpliga. Det skulle minska risken för skador av parasiter och sjukdomar som drabbat inhemska träd svårt under senare årtionden.

Den nuvarande parken består egentligen av tre delar av helt olika karaktär och bakgrund:

Parkdel A är en rest på cirka tre hektar av den ursprungliga landskapsparken och består till större delen av mycket gamla bestånd av bok *Fagus sylvatica*, avenbok *Carpinus betulus*, skogslind *Tilia cordata* och ek *Quercus robur*. Många av träden är av imponerande storlek och har en uppskattad ålder av 200 år och mer. Denna del av parken stoltserar bland annat med två av Skånes större ekar med en omkrets i brösthöjd av cirka 940 cm respektive 775 cm.

Skötseln i denna del inriktas på att öka ljusgenomsläppet genom att ta bort icke önskad vegetation för att därigenom gynna vårblomning av speciellt vitsippa *Anemone nemorosa*, snödroppar *Galanthus nivalis*, liljekonvalj *Convallaria majalis*, engelsk klockhyacint *Hyacinthoides non scripta* och nattviol *Platanthera bifolia*. Resultatet är påtagligt med en riklig blomning under våren av samtliga nämnda arter.

Parkdel B som utgörs av cirka två hektar av den gamla landskapsparken, avgränsas i söder och väster av mäktiga rodotendron och i öster och norr av slottskanalen och Vegeå. I samband med renoveringen på 1900-talets början anlades här en gräsmatta och man lät ett antal mycket gamla träd av framför allt ek och bok stå kvar som solitärer. Några av dessa togs bort under 1960-talet, and-

Blommande judasträd *Cercis siliquastrum*. I parken finns ytterligare två arter av judasträd, nämligen *Cercis chinensis* och amerikanskt *Cercis canadensis*.

De beskrivna parkdelarna i förhållande till slottet.

Näsduksträd *Davidia involucrata*.

Ek *Quercus robur* med stamomkrets 775 cm i landskapsparken.

ra har fallit för tidens tand. I denna del planterades under senare år ett antal exotiska lignoser, antingen för att utvecklas till solitära träd eller för att samsas med andra arter i blandade grupper, allt för att uppnå behagfulla kontraster med blomning och lövverk.

Parkdel C, den tidigare så kallade renässansparken, återskapades vid pergolan och terrassen därtill genom tre perenna rabatter, var och en nästan 80 meter lång. Ett mindre antal perenna rabatter anlades dess-

utom på andra ställen inom området. För samtliga perenna rabatter installerades automatisk bevattning. Runt det tidigare nämnda Venus-templet planterades rododendron av sorten 'Catawbiense'.

Några favoriter.

Författaren skulle gärna i sammanhanget bland mängden arter/sorter vilja framhålla några favoriter som utvecklats speciellt väl och

Tupeloträd *Nyssa sylvatica* i full höstkrud.

väckt nyfikenhet bland besökare i parken.

Storbladiga magnolior.

I denna grupp finns flera exemplar av tre arter representerade: paprylmagnolia *Magnolia tripetala*, junimagnolia *Magnolia obovata* samt storbladig magnolia *Magnolia macrophylla*. Samtliga tre är bestyckade med enorma blad som för tankarna till tropikerna, därtill med underbart vackra stora blommor och som pricken över i:et följer magnifika, röda frökapslar strax efter blomningen. En udda magnolia som bör nämnas även om den knappast kan kallas storbladig är Campbells magnolia *Magnolia campbellii*, en av de vackraste magno-

liablommor en betraktare kan få förmånen att uppleva. Den blommar i mars-april och är tyvärr ibland utsatt för frost under våren.

Catalpa.

I parken växer tre arter av släktet katalpa: *Catalpa bignonioides*, kinesisk katalpa *Catalpa ovata* och praktkatalpa *Catalpa speciosa*. Samtliga blommor vackert och har iögonfallande bladverk och fröställningar. I sammanhanget kan framhållas *Catalpa bignonioides* 'Aurera' med ett fantastiskt limefärgat bladverk som alla betraktare brukar bli förtjusta i.

Tupeloträd.

Få träd överträffar tupeloträdet eller nyssan *Nyssa sylvatica* i praktfulla höstfärger. För att ytterligare förstärka en attraktiv färgpalett har det planterats tillsammans ambraträdet *Liquidambar styraciflua*.

Mammutträd.

Världens till volym största träd är som bekant mammutträdet *Sequoiadendron giganteum*. Det största exemplaret, döpt till General Sherman, har en uppskattad ålder av cirka 3 000 år och en volym på 1 500 kubikmeter. Trädet växer naturligt i Kalifornien. I Vegetationsparken finns åtskilliga mammutträd. De är planterade i grupper där "originalträd" står tillsammans med en klon *Sequoiadendron giganteum*. 'Glauca', som har blåaktiga barr och ett mer pyramidalt växtsätt. Denna ger en fin kontrast till originalträdet.

I parken växer även ett par exemplar av amerikansk sekvoja *Sequoia sempervirens*. Den härstammar också från Kalifornien och anses vara världens högsta träd. Så sent som 2006 beskrevs ett träd i Redwood National Park med en höjd på 115,92 m som fick namnet Hyperion. Amerikansk sekvoja är känslig för kalla vintrar och har därför planterats under en skärm av äldre bokar, där har de funnit sig väl tillrätta och växer förvånansvärt fort.

Inte vackert men intressant

Allt behöver inte vara vackert för att väcka förundran och eftertanke kring naturens mångfald och briljans. Två arter i parken lever väl upp till dessa kriterier, nämligen *Pinus longaeva* (Great Basin Bristelcone Pine) och *Pinus aristata* (Rocky Mountain Bristelcone Pine), oklarhet om svenska namnsättningen. Båda arterna kommer från västra USA där de lever under extremt kalla och torra förhållanden på hög höjd. Det har medfört att de växer långsamt och kan uppnå väldigt hög ålder. Troligtvis finns bland dessa arter representanter för världens äldsta

Junimagnolia *Magnolia obovata*.

Brödgran *Araucaria araucana*.

Om författaren

Stefan von Geijer är civil-ekonom och lantmästare. Han har arbetat ett antal år i Västafrika och Sydostasien med skogliga frågor, därefter i tjugo år med kommersiellt skogsbruk i Skottland. I början av 1970-talet blev han ägare av och driftsansvarig för Vegeholms gods.

träd avseende individ, alltså bortsett från klonade träd. Ett exemplar av *Pinus longaeva* fälldes 1964 i vetenskapligt syfte vid Wheeler Peak i Nevada och man räknade då över 4 900 årsringar.

Vegeholms slott och park visas årligen under vår och sommar med guide för ett stort antal grupper trädgårdsentusiaster och turister.

Summary.

Vegeholm castle and park are located in northwestern Skåne. The castle consists of a four-winged building with two transverse towers. The castle in its current form was erected in 1530 by Tyge Krabbe. The garden of the palace was first mentioned in a court record in 1654. A witch trial took place that year at Vegeholm and it was claimed that evidence had been buried in the garden. A fairly detailed map drawn in 1690 by cartographer Gerhard von Buhrman shows an extensive garden right next to the castle.

In the early 1700s, Isac Cedercrantz took over as the owner of Vegeholm. He put a lot of effort into beautifying the park and facilities. His daughters Charlotta and Vilhelmina continued his work. Among other things they created a very large landscape park. In the early 1900s, Wilhelm von Geijer carried out a thorough renovation of the park assisted by the Danish landscape architect I P Andersen. In the 1960ies the park fell into disrepair, but was partially restored in the 1970s.

The park currently consists of three parts of partly different backgrounds and structures:

Part A consists of parts of the old landscape park with a number of very old and large noble deciduous trees.

Part B is also part of the old landscape park, bounded by Vegeå and very old rhododendrons. A large number of exotic shrubs and trees have lately been planted there.

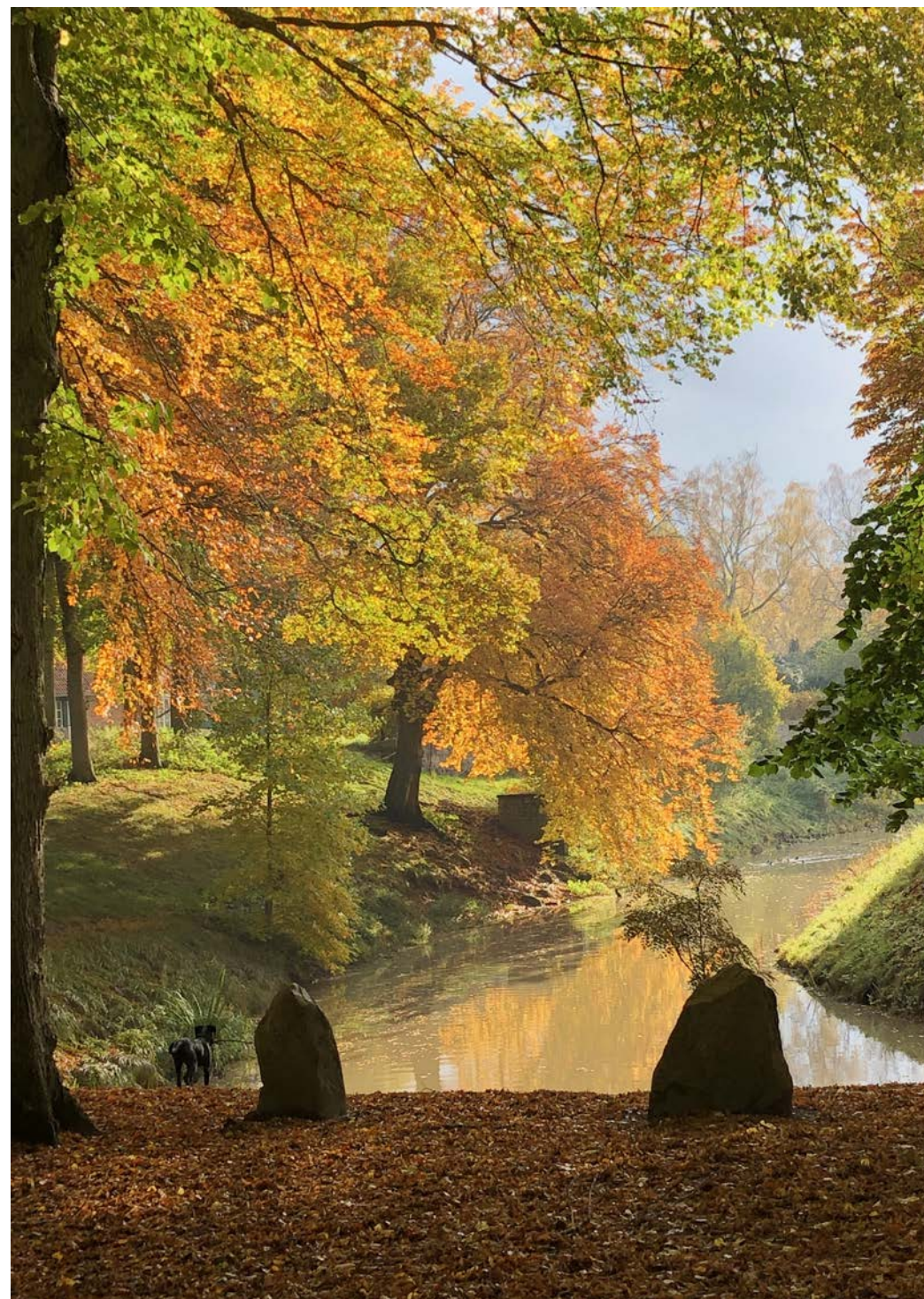
Part C is the former so-called Renaissance Park. A number of perennial borders and rhododendrons have been planted there.

In Vegeholm park 135 different exotic species of trees and shrubs have been planted in recent years, also including numerous varieties of different species.

Vegeholm Castle and Park is shown during the summer months for a large number of tourists.

Källor

Arkivmaterial Vegeholms slottsarkiv.
K. Bjerler, J. Eriksson, D. Hofling, L. Pettersson. SLU 2009. Vegeholms gods – en trädgårdsanläggnings historia.
K. Bjerler. SLU 2010. Handen bakom Vegeholms engelska park – en studie av parken och dess tillkomst.
Carl Linnaeus 1982. Skånska resa år 1749
Albin Roosval 1920. Svenska slott och herresäten.
R.M. Lanner 1999. Conifer of California.
The Oxford Encyclopedia 1980. Trees of the World.
Botanica 2003. Ed. Gordon Cheers

Del av kanalsystemet, grävt 1530, som omflyter Slottsholmen och Ladugårdsholmen.

Katsura i Lunds botaniska trädgård. Foto: Henrik Sjöman.

Katsura – släktet *Cercidiphyllum*

Per Jönsson

Hos oss ett prydnadsträd sedan ett drygt sekel, i Östern ett viktigt virkesträd sedan länge.

Det var en gång en man i Kina som hade anammat taoismens lära om odödlighet. Men han hade också begått ett allvarligt brott som måste straffas hårt. Så han dömdes att fara till månen och tillbringa resten av evigheten med att försöka hugga ned ett mer än tusen meter högt katsurasträd – som aldrig kunde fällas. De mörka fläckar som syns på månen är skuggorna från den dömda trädhuggaren och hans katsura. Och med denna berättelse har katsura kommit att symbolisera inte blott månen utan också ett mycket efterlängtat men ouppnåeligt mål.

Så långt kinesisk sagotradition. I Kina och Japan har katsura *Cercidiphyllum japonicum* liknande mytiska kopplingar som exempelvis ask i Sverige, alm i England, lönn i Kanada eller ceder i länder kring Medelhavet. Furst Toshihito (1579–1629) i den japanska kejsarfamiljen byggde en makalös palatsanläggning utanför Kyoto, Katsurapalatset, med trädgårdsinslag som anknyter till såväl shintoism som zenbuddism.

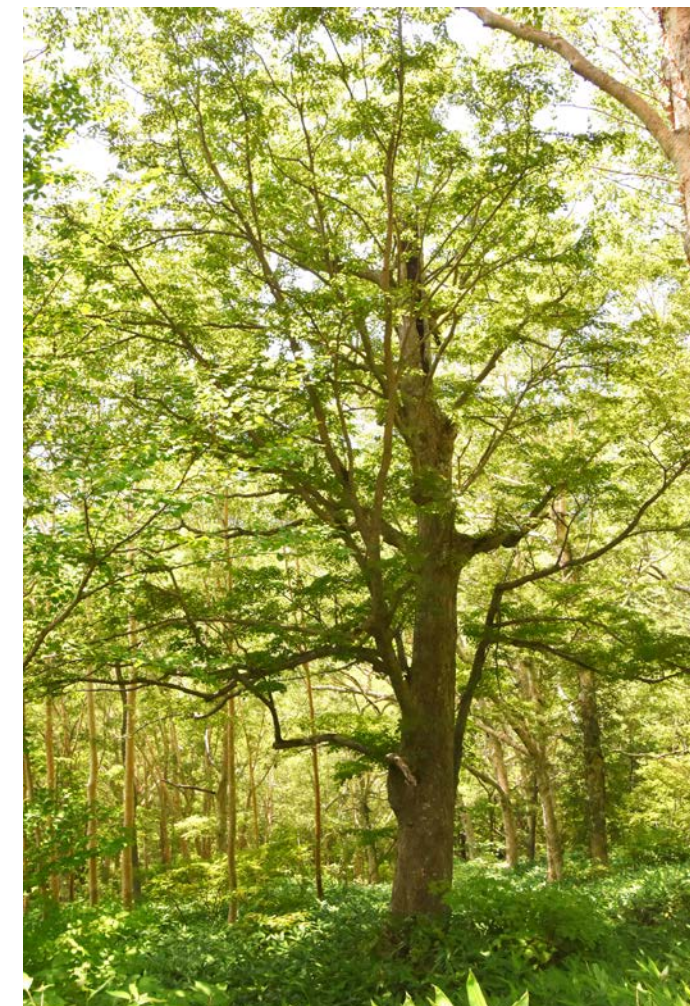
Katsura är den största lövfällande trädarten i både Kina och Japan och det viktigaste virkesträdet i Japan. Ur den synvinkeln motsvarar alltså katsuran på sina hemorter snarast våra skogars virkesgiganter: tall, gran, björk och ek. I naturen kan katsurasträd bli många hundra år gamla vilket gör att arten normalt alltid överlever sina närmaste konkurrenter.

För oss européer – och för amerikaner – är det dock varken myterna eller virket som gör katsura till ett paradsträd i våra parker och trädgårdar. Utan det är dess estetiska värden – form, färg, doft – som under trädets relativt kortvariga existens på västra halvklotet har fått allt fler trädälskare att plantera och njuta av släktet *Cercidiphyllum*.

Japansk katsura

Katsura beskrevs vetenskapligt första gången 1846 av den tyska naturforskaren Philipp Franz von Siebold (1796–1866) som i flera omgångar vistades i Japan och som fått fagerlön *Acer sieboldianum* och ett flertal andra arter uppkallade efter sig. Frön av katsura nådde plantsko-

Stort katsurasträd i inre Japan. Foto: Henrik Sjöman.

Fakta

Släkte: Cercidiphyllum
Familj: Cercidiphyllaceae

Cercidiphyllum japonicum –

japansk katsura
Höjd: upp till 40 m i naturen, upp till 22 m i odling.
Flerstammig på kort grundstam.
Omkrets: upp till drygt 6 m i odling (Morris arboretum, Pa. USA).

Japan och Kina

C. japonicum* f. *miquelianum

Som grundarten men med lätt behårade / fjuniga blad.
Främst i kinesiska Sichuan, Hubei, Anhui (Anhui).

Cercidiphyllum magnificum –

storbladig katsura
Höjd: Upp till 20 m i naturen
Omkrets: Upp till 2,3 m, enstammig
Endemisk på Honshu

Cercidiphyllum magnificum* f. *pendulum

Som grundarten men med dekorativt hängande grenar.
Höjd: 20–30 m i naturen, 5–10 m i odling.

lor i USA 1865, ditsända av amerikanska konsuln i Tokyo. I Europa introducerades katsura 1880 av den tyska dendrologen Carl Bolle – ett enastående exemplar från den tiden står i Sanssouci-slottsparken i Potsdam. Året därpå frösåddes trädet i Kew Gardens, där katsurasläktet dock aldrig har trivts väl. Idag finns nog ingen botanisk trädgård och inget arboretum i Europa och Nordamerika som inte pryds av detta anslående träd. Göteborgs botaniska trädgård har en större samling *C. japonicum* från ett studiebesök i Japan 1953, av vilka den största är drygt 20 m hög och drygt 50 cm i diameter. Vid Göteborgs Botan har man också utvecklat en särskilt hårdig E-planta som numera är den vanligaste av de katsuror som säljs i svenska plantskolor och som har visat sig kunna överleva så långt norrut som Umeå och finländska Mustila. Den anges normalt hårdig i zon 4, E-plantan från Göteborgs Botan anses hårdig i zon 5.

Japansk katsura växer i hemlandet naturligt på sluttningar runt bergdalgångar, gärna vid vattenflöden, som enstaka träd (solitärer) i lundartade skogsmiljöer. Hela bestånd är sällsynta. Den förekommer i Japan vilt på Norra Honshu, centrala och västra Hokkaido, Shikoku och Kyushu, i Kina i Hupeh, Sichuan och Shaanxi (Shensi), normalt på nivåer mellan 1 000 och 1 500 m ö h men kan nå upp till 2 750 m ö h.

Tre egenskaper är särskilt utmärkande för japansk katsura *Cercidiphyllum japonicum*, den absolut vanligaste av endast två arter inom det udda släktet *Cercidiphyllum*.

Den första gäller bladens varierande former. Bladen är hårlösa med handformiga nerver i nät och växer på antingen långskott eller kortskott med omväxlande motsatta (vanligast) och strödda blad, men även direkt på stammen. Bladen på långskott växer snabbt och uppträder mest på yngre träd. Bladskäften är 1,5–2 cm långa, bladstorleken är 3–4,5 x 2–3 cm, bladformen varierar mellan äggformiga, elliptiska, ovala och svagt kilformiga, med spetsig topp, trubbig bas och finsågade kanter.

Den andra typiska egenskapen gäller bladens skiftande färger, som varierar starkt mellan individer och från år till år. På våren är bladen roströda till kopparröda, på sommaren blekgröna men mörknar efterhand, oftast blågröna på undersidan. Höstfärgen varierar mellan grönt, bronsgult, orange, rosa, vinrött och lila, ofta blandat.

Den tredje egenskapen är bladens suggestiva doft, mestadels inför och under lövfällningen. Då sprids en doft av bränt socker, sockervadd, jordgubbe, pepparkaka, nybakat bröd, karamell, kola eller kanel. Doften härrör från bladens höga halt av maltol, en organisk förening som finns i malt och används som smakförstärkare. Denna doft hos katsurablåd har gett upphov till att trädet ofta kallas kakträd, pepparkaksträd och motsvarande på olika språk.

Till den japanska katsurans karaktäristik hör också att den oftast växer flerstammigt – vanligen fyra till sex delstammar från en kort massiv stam, ofta likt en stubbe med kraftiga stubbskott. Dess bark har långsgående sprickor, även på ungträd, och flagnar på äldre träd.

Mindre iögonfallande är katsurans blomning som sker före bladsprickningen på könsskilda träd (tvåbyggare) – blå hanblommor och

gula honblommor. Sedan utvecklas 2,5 cm långa baljkapslar med vingade frön som sprids med vinden. Blomning inträffar vanligen efter cirka 20 år men ibland först efter 100 år. I allmänhet är fortplantningsförmågan ganska svag, varför katsurors höga livslängd är viktig för artens fortbestånd.

I delar av Kina, främst i Sichuan, Hubei och Anhui (Ahnwei), finns en variant som kallas *C. japonicum* f. *miquelianum*. Den liknar i alla avseenden arten förutom att bladen är lätt behårade /fjuniga.

Storbladig katsura

Storbladig katsura *Cercidiphyllum magnificum* är långt mindre vanlig än *C. japonicum* och är endemisk på den japanska ön Honshu, där den växer på 1 000–1 500 m ö h i alpliknande landskap.

Arten beskrevs vetenskapligt första gången 1919 och introducerades i Europa 1928 och i USA 1946. Göteborgs botaniska trädgård och Körnik Arboretum i Polen var först med att kultivera storbladig katsura. I Göteborg hade samtliga exemplar från 1928 dött 1995, men ett tiotal avkommor av ursprungsplantorna lever kvar – den högsta är cirka 10 meter. Även i Kew Gardens finns flera exemplar av arten – avkommor från det träd som 1946 donerades av Göteborgs Botan. Den anses hårdig till zon 2.

C. magnificum skiljer sig i flera avseenden från *C. japonicum*. Som namnet antyder är bladen i allmänhet större, långskottsbladen 8,5 x 5,5 cm, tydligt hjärtformade, kortskottsblöven är större och mer njurformade. Bladkanten är mjukt sågtandad och bladen har en skrynkligare bладыta till följd av insjunknen nervatur. Bladfärgen är mindre varierad,

T.v: Katsuraträd vid bladsprickning, Qinglingbergen, Kina. Foto: Henrik Sjöman.

T.h: Katsura i lysande höstfärg, Ultuna. Foto: Daniel Nordström.

Katsura i blom. Foto: Johan Slagstedt.

från klargrön under vår och sommar till lysande klargul under hösten. Det är ett mindre träd än japansk katsura, med slät barkyta (utom på riktigt gamla exemplar) och är sällan eller aldrig flerstamigt.

En av många uppskattad variant av detta träd är den så kallade hängkatsuran *C. magnificum* f. *pendulum*. Den har endast långskottslöv. Hängkatsura har endast observerats som vildväxande på Honshu, där enstaka exemplar kan bli 20–30 m höga, i odling 5–10 m. Den säljs enbart som ympade exemplar – författaren har ett mycket vackert och välmående exemplar från Billbäckes plantskola utanför Norrköping.

Katsuror tål de flesta jordar, men föredrar lågt pH framför högt. Höstfärger blir bättre med mindre basisk kalk i jorden. Viktigt är att jorden är väl genomvattnad men den tål inte stående vatten kring rötterna. Sommartorka kan liksom vår-frost leda till lövfällning, men oftast sker snabbt nytt lövutslag efter nederbörd eller bevattning. Katsuran är känslig för vindutsatta platser, särskilt i ungdomen.

Det gängse rådet är att plantera katsura på våren, med rotklump eller kruka. Katsurors rotsystem är dubbelt, både djupt och ytligt. Yrötter kan växa sig riktigt stora och lyfta kringliggande asfalt.

Katsura behöver sällan eller aldrig beskåras, men lämpar sig utmärkt för hamling och stubbskott, vilket liksom för vissa andra träd i allmänhet ger större löv.

”En trädgårdens klenod”, så kallade dendrolognestorn Björn Aldén katsuran. En av de ursprungliga typerna av lövträd, som har existerat i många tiotals miljoner år. Så låt oss slå vakt om *Cercidiphyllum* även i våra marker.

Källor

Databaser och internetresurser

Trees and Shrubs Online. International Dendrology Society, www.treesandshrubsonline.org

Svensk kulturväxtdatabas (SKUD), www.slu.se/skud

Litteratur

Andrews, Susyn: ”Tree of the Year. *Cercidiphyllum japonicum*”. *International Dendrology Society Yearbook 1997*. Cambridge. The Papworth Press

Cercidiphyllum japonicum – katsura. www.mustila.fi/sv/plantor

Cocombes, Allen J. (2016): *The Book of Leaves. A Leaf-by-Leaf Guide*

to Six Hundred of the World's Great Trees. East Sussex, UK. Ivy Press
Gilman, Edward F. and Watson, Dennis G.: ”*Cercidiphyllum japonicum*: Katsuratree”. University of Florida. www.edis.ifas.ufl.edu/publications/ST143

Johnson, Owen (2004): *Collins Tree Guide*. London. Harper Collins Publishers

Kubo, Masako & Sakio, Hitoshi (2020): *Cercidiphyllum japonicum*. Ecological Research Monographs. Niigata University. www.researchgate.net/publication/341504784_Cercidiphyllum_japonicum

Nitzelius, Tor (1958): ”*Cercidiphyllum*, de östasiatiska lövskogarnas kanske hittills värdefullaste bidrag till våra parker”. *Boken om träd* (sid 178–186). Stockholm. Saxon & Lindström

More, David and White, John (2013): *Illustrated Trees of Britain & Europe*. Second Edition. London. Bloomsbury

Sjöman, Henrik & Slagstedt, Johan (2015): *Stadsträdslexikon*. Lund. Studentlitteratur

Sutton, J. & Grimshaw, J.M. (2021): *Cercidiphyllum*.

www.treesandshrubsonline.org/articles/cercidiphyllum

Tree-of-the-Month: Katsura Cercidiphyllum japonicum. The Arnold Arboretum. www.arboretum.harvard.edu

Summary

Katsura, *Cercidiphyllum japonicum*, is the biggest deciduous tree species in China and Japan and the most important timber tree in Japan. For Europeans and Americans (who first received this species in the second half of the 19th century) it is the katsura's aesthetic value – multiple colours, variable forms, evocative sweetish smell, decorative multi-stemmed trunk – that has made *Cercidiphyllum* an appreciated tree in our parks and gardens. Today there is probably no botanical garden or arboretum in Europe and North America that does not exhibit this exquisite tree.

In parts of China another species of the same family can be found, broad-leaved katsura *C. magnificum*, with larger and less multiple-coloured leaves and always with a single, straight trunk. A very appreciated variant of this species is the so-called weeping katsura, *C. magnificum* f. *pendulum* which was found on the Japanese island Honshu. It is always sold as grafted tree

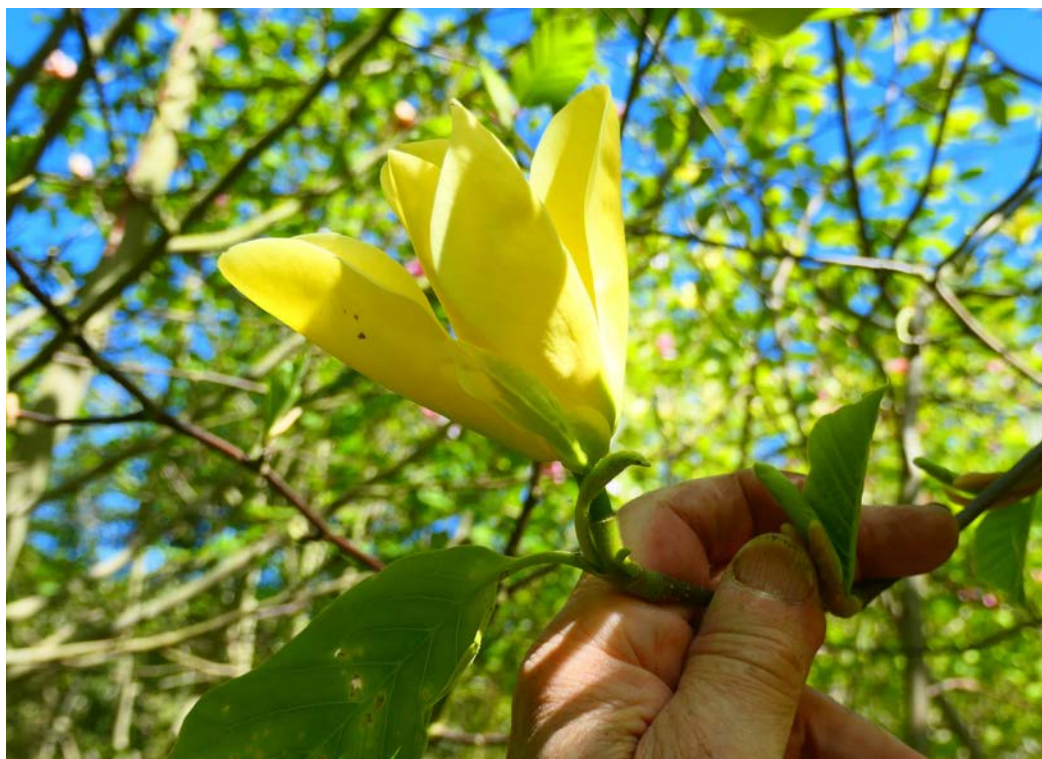
In Nature katsura trees can be many hundred years old with the effect that the species normally survives its adjacent competitors. It normally propagates with layers, which compensates for the fact that katsura does not propagate very well by seed.

Om författaren

Per Jönsson var 2015-2021 ordförande i Föreningen för Dendrologi och Parkvård och är numera föreningens vice ordförande och sekreterare. Han är sedan 1983 ägare till den fastighet på Ramsö utanför Vaxholm som numera utgör arboretet Ramsö Backar och som rymmer cirka 200 trädarter, inte minst lönnar. Hans yrkesverksamhet inbegriper nära 50 år som utrikesjournalist med många besök i exotiska trädmiljöer.

Storbladig katsura
Cercidiphyllum magnificum.
Foto: Henrik Sjöman.

Magnolia 'Honey Flower'

Magnolia acuminata

Lennarth Jonsson text och foto där inte annat anges

Den enda magnolian med den för släktet ovanliga gula blomfärgen och möjlig att odla i nordiskt klimat.

Magnolia *acuminata* har rapporterats så nordligt som i Onodaga County vid Lake Ontarios södra strand i delstaten New York och västerut i höglandet Ozark på gränsen mellan Missouri, Arkansas och Oklahoma. Inom en art med så stor utbredning borde det finnas variationer, men mot detta talar en undersökning som Elizabeth Zimmer, Smithsonian Intuition, gjorde 2009. Hon samlade plantmaterial av *M. acuminata* från olika platser inom dess utbredningsområde för DNA-analys. Resultaten visade ingen genetisk variation trots att satellitanalys identifierat flera isolerade förekomster av nordliga populationer. Endast en population i Arkansas avvek distinkt från övriga och motsvarar sannolikt var. *ozarkensis*.

Det område där arten verkar ha sin största genetiska variation lig-

Magnolia 'Golden Sun'

ger i West Virginia. Förekomsterna i övriga områden har blivit mer isolerade och därmed genetiskt mer enhetliga, då mark tagits i anspråk för odling och andra mänskliga aktiviteter.

M. acuminata blir ett tämligen stort träd. Störst förefaller arten bli i Great Smoky Mountains i Tennessee, där träd på över 30 m rapporterats, men den kan också växa som en buske. Blomningen sker i juli. Normaltypens blommor är ganska oansenliga; gulgröna med inslag av purpurblått. Några namngivna kloner 'Blue Opal', 'Blue Baby' och 'Seiju' har stålblå knoppar, vilka enligt min mening är mer attraktiva än deras blommor. Joseph McDaniel, var professor vid University of Illinois och en drivande kraft inom International Magnolia Society, MSI, bedömde att:

"*M. acuminata* är ett hårdigt, relativt sjukdomsfritt, stort träd med grå grenar och som ger djup skugga. [...] Det skulle uppskattas mer om de sensommarmognande mörkröda "kottarna" vore mer rikligt förekommande."

Artens hårdighet och sena blomning har gjort *M. acuminata* till en eftertraktad partner i korsningar med överdådiga men dåligt hårdiga skönheter från Kina, vilket givit en mångfald av odlingsvärda hybrider hårdiga i nordiskt klimat. Om *M. acuminata* är fröplantan blir det gula inslaget påtagligt i hybridernas blommor. Ett stort antal mer eller mindre gulblommande hybrider har registrerats. Bland de mest

Begreppet tepal

Tepal är ett samlande begrepp för foderblad (sepal) och kronblad (petal). Begreppet tepal används främst när foderblad och kronblad är snarlika.

Om författaren

Lennarth Jonsson är en självlärd magnoliaentusiast. Han har vid sin sommarbostad i Blekinges östra skärgård ett litet arboretum med en samling av flera hundra magnoliaplantor.

kända kan nämnas några med *M. denudata*: *M. 'Elizabeth'*, 'Butterflies' och 'Yellow Bird' och med *M. liliiflora*: *M. x brooklynensis 'Eva Maria'* och 'Woodsmen'.

Magnolia 'Daphne'

En undersökning om vinterskador på trädsvävnader gjord vid Kórnik Arboretum i västra Polen visade att om avmognaden sker vid lämpliga temperaturer får växten högre tolerans för låga temperaturer. Vävnaderna hos exemplar av *M. acuminata*, *M. kobus* och *M. sieboldii* som hade avmognat på så sätt fick få skador vid -30°C. Därtill är viktigt att finna individer som bryter vintervilan långsamt efter det att de uppnått maximal hårdighet i månadsskiftet november – december. *M. acuminata* och *M. kobus* bröt vintervilan först i mars medan *M. x soulangiana* bröt den redan i början av januari.

Några klimatdata från *M. acuminata* var. *acuminata*s nordliga utbredningsområde visar att där är det normalt 150–160 frostfria dygn om året och en nederbörd om 510–1020 mm under växtsäsongen. Medeltemperaturen i januari är -7°C och i juli 18°C.

Frösättningen rapporteras som sparsam för att inte säga obefintlig på de *M. acuminata* som planterats i Norden. Det har ansetts bero på vårt kallare klimat, men detsamma har visat sig gälla även i dess hemtrakter.

Ovan nämnde professor Joseph McDaniel har studerat frösättningen och funnit att *M. acuminata* och dess var. *subcordata* normalt är självsterila. Han konstaterar att den inte tar emot sina egna pollen men däremot pollen från en annan klon och då bildas frö. Således krävs det vanligtvis korspollinering men det förekommer avvikelser. Vissa kloner är dock mottagliga för eget pollen.

Genom åren har flera varieteter namngivits men mest hortikulturellt intressant är var. *subcordata*. Enligt litteraturen är dess naturliga förekomst begränsat till Piedmonte och Coastal Plain från mellersta North Carolina till Tuscaloosa och Baldwin County i Alabama samt Walton County i Florida. Den sydöstra förekomsten av var. *subcordata* växer i låglänta områden och har sämre hårdighet, men då blommorna till skillnad från var. *acuminata* blir kanariegula är den hortikulturellt attraktiv och använd i korsningar. var. *subcordata* blir i alla avseende mindre än normaltypen, även om variationer finns. För odling har man fokuserat på hur intensivt gula blommorna är. Några kloner har utvalts och namngivits: 'Miss Honeybee', 'Skyland's Best' och 'Mr Yellow Jacket'. Alla träd av var. *subcordata* har kvalitéer som närmar sig dessa utvalda kloner, men är hortikulturellt underlägsna dem.

Om de registrerade klonerna säger Richard Figlar, som är verksam inom MSI och har utvecklat nytt dna-baserat system för att klassificera släktet:

"Grundat på min ganska långa erfarenhet av 'Skyland's Best' finner jag att den skiljer sig föga eller inte alls från 'Miss Honeybee' och 'Mr. Yellow Jacket' vad avser blomkvalitet och färg. De tidigt utslagna blommorna av alla dessa sorter av var. *subcordata* domineras av grönt,

särskilt den yttre bladkranen på fullt utslagna blommor. Alla blomblad bleks dock fort till ljusgult, särskilt i varmt väder.

Jag har ingen egen erfarenhet av att odla *M. acuminata* 'Golden Glow'. Jag såg den i blom i Montreal botaniska trädgård i maj 2010 och den var ganska imponerande, men blommorna tycks ha mer grönt inslag i tepalerna än de tre ovan nämnda vid samma stadium i blomningen. Jag har inte haft möjlighet att göra en direkt jämförelse. Om man bara har plats för ett träd skulle jag rekommendera någon av de tre nämnda sorterna, men om det finns plats fler skulle jag föreslå att den andra blir 'Golden Glow' som tillhör den större varieteten var. *acuminata*.

Det finns ytterligare en kultivar av var. *subcordata* kallad 'Pierce Park', som är lik de tre ovan nämnda kultivarerna. Det är svårt att säkert skilja dem åt. Möjligen härstammar de från samma klon, alternativt är fröplantor av samma klon. Jag misstänker att de alla baseras på exemplar förvärvat på tidigt 1900-tal, då de enda plantorna på marknaden var avkomma av de ursprungliga som [den franske botanikern André] Michaux introducerat, först i Frankrike och senare även i USA. Vid den tiden ansågs *M. cordata*, som man vid den tiden hänförde den till, ha blivit utrotad USA. Min bedömning är att ingen av de existerande inhemska individerna av var. *subcordata* kommer ens i närheten av kvaliteten på de ovan nämnda fyra kultivarerna. Detta baseras på mina egna observationer i naturen och styrks av det faktum att det inte har förekommit några andra introduktioner från naturen sedan Michaux insamling."

De namngivna klonerna av *M. acuminata* var. *subcordata* har en ganska märklig historia vilket ökar deras intresse som trädgårdsväxter. Richard Figlar berättar:

"Ca 1790 fann den franske botanikern André Michaux var. *subcordata* nära det som nu är Augusta, Georgia. År 1803 skickade han plantor till Frankrike och introducerade därmed växten till odling i västra Europa. I Amerika ansågs det att den drabbats av samma öde som "den förlorade *Franklinia alataamaha*" d.v.s. att den inte längre fanns kvar i naturen. I mer än 100 år ansågs var. *subcordata* som utrotad, men 1913 återupptäcktes en naturlig förekomst av var. *subcordata* av Louis A. Berkman, till botaniska världens förvåning. Han fann "många små träd" på en plantering knappt tre mil norr om Augusta, Georgia, troligen inte långt från Michaux' ursprungliga fyndort. Genom mycket publicitet om återfyndet blev det "gulblommande gurkträdet" hett i hortikulturella kretsar.

Många av dåtidens plantskolor började föröka var. *subcordata* främst från den ursprungliga europeiska introduktionen."

Om odlingsvärdet av *M. acuminata* var. *subcordata* i New England

Magnolia 'Daphne'

Magnolia 'Golden Glow'

Genetik

M. acuminata är tetraploid ($2n = 76$) liksom *M. liliiflora*. August Kehr, assistant professor vid Louisiana State University, behandlade 'Fertile Myrtle' (en mycket fertil klon av *M. acuminata* som Philip Savage använde i många korsningar) med kolchicin för att fördubbla kromosomtalet. Han registrerade två kloner från den övningen och de beskrivs i *Magnolia Journal* Issue Nr. 51, 1991.: 'Laser' är en 16-ploid klon (304 kromosomer) som har större blad än *M. acuminata* och tjockare grenar än 'Fertile Myrtle' och 'Patriot'. 'Patriot' anses vara oktaploid (152 kromosomer). Bladen är större och grenarna tjockare än på 'Fertile Myrtle'

säger Stephan Cover, entomolog verksam vid Harvard som under många år förestod MSI:s Seed Counter:

Magnolia 'Sunsation'

"*M. acuminata* blir normalt ett stort träd med attraktivt bladverk som ger djup skugga, anmärkningsvärt röda frökottar på hösten, skrovlig bark och gulbrun höstfärg. var. *subcordata* är ett fint litet träd, cirka 9 m högt. Dess gula blommor är 7–10 cm i diameter och slår ut samtidigt med bladen i mitten eller sent i maj. I solsken blandas anblicken av blommorna stundom med de nyutslagna ljusgröna bladen, men molniga eller regniga dagar blir de gula blommorna självlysande. [...] Den sällan tillgängliga var. *acuminata* 'Golden Glow' som härstammar från Great Smoky Mountains är en typisk *M. acuminata* med gula blommor. Då och då finns var. *subcordata*: 'Miss Honeybee', 'Mister Yellow Jacket' och 'Skyland's Best' till försäljning. De är alla utmärkta små träd som blommor ljusst till medelgult och större än normalt, bladen är mörkgröna. 'Koban Dori' och 'Breenda' är små träd med mindre, ljusgula blommor. 'Pierce Park' är en rekordhög (30 m) gulblommande var. *subcordata* från Longwood Gardens nära Philadelphia. Det är svårt att misslyckas med någon av dessa."

1957 upptäcktes i Great Smoky Mountains det träd med upprätt växtform och gyllengult/grönt blandat i blomman, som numera registrerats som 'Golden Glow'.

Enligt Richard Figlar förefaller dock inte 'Golden Glow' vara så unik:

"*M. acuminata* i våra skogar är svår att fotografera därför att blommorna vanligen sitter högt upp i kronan, men i skogsbryn längs vägar får man en bättre vy. Blommorna har tämligen god gul färg, vilket är typiskt i vår del av South Carolina. Trädet är blomrikare än många andra men det beror troligen på att det får mer sol."

August Kehr, assistant professor vid Louisiana State University, korsade 1991 'Miss Honeybee' med 'Gold Crown'. Det resulterade i ett antal fröplantor som fick gruppnamnet 'Honey Crown'. Namnet gäller således inte för en specifik klon. Bland dessa fröplantor har Arboretum Wespelaar nordost om Bryssel selekterat några och namngivit dem. De beskrevs i *Magnolia Journal* 2003:

'Daphne' "en vackert blommande magnolia med långvariga, djupt gula, uppåtriktade blommor på skottets spets väl över bladen. Blommorna är således inte gömda i omgivande blad. Blommorna är 8–9 cm långa och öppnar sig först vid slutet av blomningen. Blomman har tre grönaktiga foderblad, 2,5–3,5 cm långa, 13–15 mm breda och sex kronblad, mycket enhetligt gula på

båda sidor. De tre yttre kronbladen kan ha gröna fläckar eller linjer vid basen. Koen Camelbeke anger den som "en av de bästa om inte

Magnolia 'Green Bee'
(*Magnolia* 'Miss Honeybee' x
Magnolia 'Gold Crown').

den bästa gulblommande i vår samling. Den började blomma 2000. Den är mycket mindre, blomrik och har kompaktare form än andra likande gula kultivarer."

'Green Bee' har 9–10 cm höga, gula blommor som slår ut före eller samtidigt med de första bladen. Blommorna är mycket gröna efter det att knoppfjällen har fällt och blir ljusgula när de mognar. De tre stora foderbladen är blekt gula, gröntonade. På en mogen blomma är alla sex petalerna (foderblad och kronblad) gula på utsidan med en grön mittlinje. Ibland är utsidan nästa helt gulgrön utom i kanterna. De tre inre kronbladen är mer enhetliga och djupt gula. Insidan är jämngrön, blekare mot basen. Mycket unga blomknoppar är intensivt gröna. Pistillen är kort och blekt grön. 'Green Bee' är ett upprätt pyramidalt träd."

'Olivia' är ett mer öppet och vitalare träd än 'Daphne' med en bra upprätt, pyramidal form. Blommorna är större med kraftiga kronblad med grov textur. Blomman förblir upprätt till slutet av blomningen. Blommorna är intensivt gula och slår ut samtidigt med de första bladen eller något dessförinnan. Unga blomblad har grönaktig skiftning. Pistillen är grön med gula stift.

Magnolia 'Yellow Lantern'

Källor

Securing seed production in *Magnolia acuminata* and *M. cordata*.

Joseph C. McDaniel. *Magnolia Newsletter*. Issue No. 2 Cold Hardiness. Stefan Białobok. XIXth International Horticultural Congress, Warszawa 11 – 18 September, 1974.

Cultivar Registration. Dorothy J. Callaway. *Magnolia Journal* Issue No. 51

Growing Magnolias in New England: Magnolia ecology and the garden. Stefan Cover, *Magnolia Journal* Issue No. 75.

New Cultivar registrations 2002 – 2003. Dorothy J. Callaway, *Magnolia Journal* Issue No. 74

Meddelande från Richard Figlar, South Carolina.

Summary

The article presents a comprehensive review on reports published in the *Magnolia Journal*, with the intention to understand the options to grow *M. acuminata* in the Nordic countries. In particular, *M. acuminata* var. *subcordata* is discussed. Selected named clones are described. *M. acuminata* is vastly used in breeding hardy clones. In this work, the ability of *M. acuminata* to transfer the yellow colour to the flowers of the hybrids when *M. acuminata* is used as seed plant, is normally aimed at.

Magnolia x *brooklynensis* 'Eva Maria'

Portugalresan
13-19 oktober 2023
Caroline Bergström

Bildtext föregående uppslag:
Fronteira. Foto: Thomas Melin

Så kom då tjugotre förväntansfulla resenärer iväg på den efterlängtnade resan till landet dendrologerna tidigare besökt 1974 och 1999. Då som nu deltog Sigrig de Geer som ledare, denna gång i team med Johan Stenberg. På Lissabons flygplats möttes vi av vår guide Isabel Höckert och inkvarterades på hotellet Villa Batalha 12 mil norr om Lissabon.

Andra dagen 14 oktober

Efter en stärkande frukost åkte vi till det Unescolistade klostret Batalha, byggt mellan 1388 och 1533 med många olika arkitekter. Vår guide Isabel berättade:

“Med hjälp av en ung general Dom Nuno Álvarez Pereira lyckades kung Juan infria sitt löfte att bygga ett kloster åt Jungfru Maria. Själv blev han senare kung Juan I”

Man träder in i den väldiga kyrkan i gotisk stil genom en sandstensportal smyckad med apostlar, helgon, profeter och högst upp Kristus omgiven av evangelisterna.

Vid sidan av det stora kyrkorummet finns kapell där kung Juan I med sin engelska hustru Philippa av Lancaster ligger begravda tillsammans med sina söner. Deras äktenskap 1387 skapade den nära kontakt som består än idag mellan England och Portugal.

Från kyrkan fortsatte vi ut i klosterträdgården med gångar omgärdade av buxbom *Buxus*

sempervirens klippt i geometriska former. I parterrens hörn står stiliga pelarcyresser *Cupressus sempervirens* som väl passar in i den gotiska stilen. I en annan del av trädgården står det åttkantiga handfat där de kungliga fick tvätta händerna.

Här fick vi bevittna vaktombyte vid den okände soldatens grav från första världskriget.

Utanför klostret står ryttnstatyn av generalen Nuno Álvarez Pereira (1360–1441) som trots stridigheter och utsävande liv salighetsförklarades 1918 av påven Benedictus XV och kanoniserades 2009 av påven Benedictus XVI. Pereira bättrade sin livsstil under senare delen av sitt liv.

Efter denna intensiva förmiddag gick färden norrut mot Coimbra via de romerska ruinernas utgrävningar i Conimbriga. Vägen dit leder genom ett kuperat landskap bevuxet med mycket eucalyptusträd *Eucalyptus* sp.. Vi såg ett antal förbrända träd och man planterar nu-

Utsmyckningar på många pelare och fönster är i den överdådiga postgotiska stilen som kallas manuelistisk. Här avbildas rep, ankare, navigationsinstrument, snäckskal, pärlor, exotiska växter och djur, även eklöv, lagergrenar och frukter som minner om tiden när Portugal hade kolonier och tog hem dessa föremål från världens alla hörn efter sina upptäcktsresor till sjöss jorden runt. Foto: Thomas Melin.

mera inte gärna eucalyptusträd längs vägarna på grund av brandrisken. Även olivträd *Olea europea* och mandelträd *Prunus dulcis* susade förbi. Väl framme i Conimbriga besåg vi de välbevarade romerska ruinerna från första och andra århundradet f Kr. Här finns lämningar av byggnader, ett omfattande vattensystem med akvedukter, pooler och badanläggningar. För romarna var badet en mycket viktig ritual och i baden avhandlades politiska diskussioner. Vid ingången till utgrävningarna växte en ståtlig agave *Agave americana* och på en vackert stenlagd gård stod sex apelsinträd *Citrus sinensis*.

Till utgrävningarna hör ett mycket välgjort museum. Där finns allt från kirurgiska instrument, knivar, hammare, olika spännen, ringar, armband, ja en otrolig mängd välbevarade bruksföremål. Här finns även en vacker modell med en rekonstruktion av de utgrävda palatsen, gjord av den franske arkitekten och arkeologen Jean-Claude Golvin. Efter en härlig lunch utomhus i strålende sol ställde vi kosan mot sista målet för dagen, studentstaden Coimbra, som till och från under århundradena varit huvudstad i Portugal. Väl där åkte vi direkt till Jardim Botanic, vars entré ligger i skuggan av en hög 1500-talsakvedukt, Aqueduto de San Sebastian. Vi fick en liten karta i handen och två timmar på oss. Vid grinden in i trädgården växte en ginkgo *Ginkgo biloba* och några jättestora barrträd (på engelska Bunya Pine) *Araucaria bidwillii*. Från insidan av staketet kunde vi blicka ut över trädgårdens mellanplan med stora eucalyptusträd *Eucalyptus cornuta*. Vi fortsatte nedför en stor trappa till en bred sandgång. Längs gångens högra sida fanns kvarter med nyttoväxter som lin och kryddor, på vänstra sidan växte spaljerade fikon *Ficus carica* mot en hög mur.

På sina ställen fanns avspärningar på grund av risken att stora kottar skulle kunna falla ned från brödgranar *Araucaria*. Vi fortsatte längs en allé med vackra parklindar *Tilia x europea*, avslutad med ett mycket högt eucalyptusträd *Eucalyptus obliqua*.

Efter en del letande fann vi den branta, slingrande vägen till nedre delen av trädgården. Inger höll på att trampa på "ormen i paradiset" (en huggorm) men undkom. Här fann vi en kryptomeria *Cryptomeria japonica* och ett väldigt mångstamigt, mångrotat träd, en magnolia-ficus *Ficus macrophylla*. Vi gav oss in i dunklet i en imponerande skog av jätdebambu *Phyllostachys reticulata* och fann längre fram en samling växter från jordens alla hörn, bland annat persimoner *Diospyros virginiana*, fler *Ficus macrophylla*, cyresser och rododendron, norfolkgran eller rumsgran *Araucaria heterophylla* från Australien och himalaya-ceder *Cedrus deodara*. Det var fortfarande ljus när vi anlände till det gamla fina hotellet Astoria så vi passade på att ta en promenad längs floden Mondega och i den trevliga studentstaden med uteserveringar överallt längs gatorna.

Tredje dagen 15 oktober

Nästa morgon reste vi ungefär två mil norrut för att besöka Bussaco National Forest. Den är belägen på en höjd 545 m ö h. Där råder ett

Bild av en jägare i en romersk golvmosaik i Conimbriga. I mosaikerna i Casa dos Repuxos (fontänhuset) skildras de fyra årstiderna med olika växter och fontäner som sprutar vatten. I mosaikerna förekommer jaktscener och även swastikan, som för romarna var en symbol för god tur. Foto: Louis de Geer.

Dendrologerna vid Bussaco National Forest. Foto: Louis de Geer.

speciellt mikroklimat med milda temperaturer och hög nederbörd som ofta ger morgondimma, vilket gynnar hög biologisk mångfald. Det 105 hektar stora området är helt omgärdat av höga stenmurar. Vi anlände först till det gamla carmeliterklostret, numera ombyggt och tillbyggt till stort hotell. Längs vägen växte jätteträd som amerikanska sekvojer (Coastal redwood *Sequoia sempervirens* (56 m hög 2016, 147 år), *Araucaria bidwillii*, jätteeukalyptus *Eucalyptus regnans* (73 m hög), amerikansk rödask *Fraxinus pennsylvanica* (24 m hög, 136 år) och ett ytterligare antal barrträd.

Vår guide, nationalparkens biolog Sofia Ferreira, inledde visningen vid en vacker buxbomsrundel på den plats på hotellets baksida, där carmelitermunkarna på sextonhundratalet hade sin grönsaksodling. Vi vandrade sedan upp i en pergola utmed parterren. Pergolan måste vara otroligt vacker på sommaren, full av blåregn *Wisteria sinensis* men nu med ärtskidor som hängde ifrån taket. På sidan av pergolan växte en kamelia *Camelia japonica*, fylld av vita blommor. Här fanns även kamelior med enstaka röda blommor. Vår guide Sofia berättade att de brukar blomma mellan december och april så vi hade verkligen tur att få se dem med några blommor.

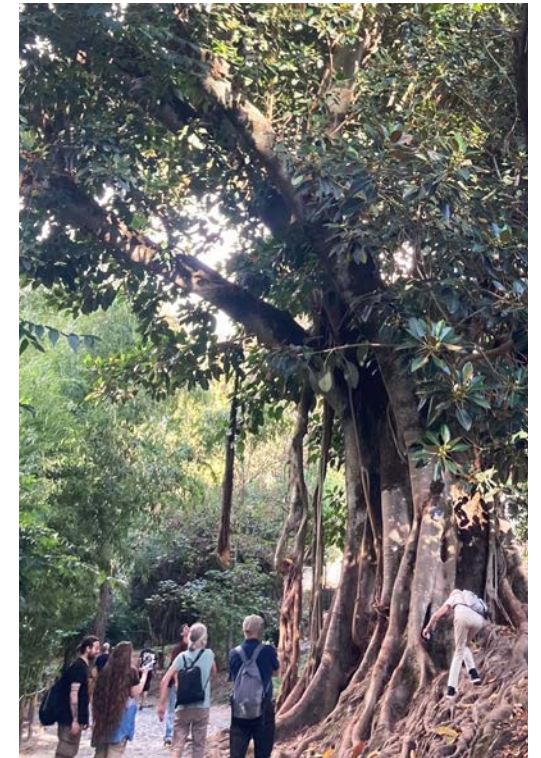
Vi fortsatte söderut längs fina promenadvägar förbi små kapell och fontäner. Här växte en stor himalayagran *Picea smithiana* och en 300 år gammal och 31 m hög mexikansk cypress, Cedro de S. José, *Cupressus lusitanica*, en art som var rikligt spridd i parken. Efter en stund kom vi fram till en grind, som ledde ut till en utsiktsplats över dalen söderut mot staden Coimbra. På muren satt ett påbud från påven:

Inga kvinnor får vistas i området.
Inga träd får fällas.

Lampborste *Callistemon citrinus*. Foto: Inger Törnblom.

Vägen genom jättébambu *Phyllostachys reticulata*, Coimbras botaniska trädgård. Foto: Jörg Roepcke.

Den väldiga magnoliafikusen *Ficus macrophylla* med sina typiska sänkrötter i Coimbras botaniska trädgård. Arten härstammar från Australien. Foto: Caroline Bergström.

Ute på utsiktsplatsen växte amerikansk ask och skogslind *Tilia cordata*. På vägen tillbaka genom Bussacoskogen passerade vi bredbladig Aderno (grönt olivträd), bredbladig stenlind *Phillyrea latifolia* och portugisisk lagerhägg *Prunus lusitanica*, arter som trivs och växer rikligt i det gynnsamma klimatet. Sen bar det nerför en lång vacker trappa med vattenfall i mitten och turen avslutades med vandring genom ormbunksdalen.

Efter en lätt stående lunch fortsatte vi sjutton mil i sydsydostlig riktning via staden Abrantes till det gamla olivträdet Oliveira do Mocuchão i Mouriscas.

Trädet är 3 350 år gammalt så man kan förstå att portugiserna är stolta över det. Det hade nu börjat regna när vi fortsatte de tolv milen till Lissabon och Hotel Sana Reno mitt i stan.

Fjärde dagen 16 oktober

Efter frukost for vi till Palacio Fronteira, ett privat, mycket intressant palats. Utanför huvudentrén möts vi av ett vackert blommande kapokträd *Ceiba pentandra*. En engelsktalande guide visade oss runt i palatset, ursprungligen byggt som jaktstolt. Det låg då i utkanten av Lissabon och här fanns gott om djur att jaga. Palatset och trädgården

Persimon *Diospyros virginiana* med saftiga frukter, Coimbras botaniska trädgård. Foto: Caroline Bergström.

Bunyabrödgran *Araucaria bidwillii*, Coimbras botaniska trädgård. Foto: Inger Törnblom.

Vitblommig kamelia *Camellia japonica*, Bussaco National Forest. Foto: Inger Törnblom.

byggdes i italiensk stil vid mitten av 1600-talet och ägs fortfarande av familjen Dom Jaon de Mascarenhas. Den andre greven av ätten Torre var general och deltog i att återupprätta Portugals oberoende av Spanien. Befrielsen finns noggrant beskriven på den flerfärgade kakelutsmyckningen inne i palatset. Som belöning för sina insatser blev han utnämnd av kungen till förste Marquis de Fronteira och lät bygga palatset, som sedermera genomgått förändringar. Efter den stora jordbävningen 1755 i Lissabon flyttade familjen ut och bosatte sig i detta jaktstolt, som byggdes till med en ny flygel till höger om huvudentrén. Där bor numera familjen.

Den italieninspirerade barockträdgården är mycket vacker med broderiparterer av klippt buxbom i geometriska former. Ovanför en kakelklädd mur löper en terrass som kallas för Kungarnas galleri. Man når den via trappor från vardera sidan av dammen. I nischer täckta med färgade kakelplattor finns marmorbyster av portugisiska kungar, alltifrån grundaren av nationen till prins Dom Pedro som blev kung efter att galleriet blev klart. De tre spanska kungarna under denna period finns inte med av förklarliga skäl.

Även palatsets interiörer är mycket vackra. Entrén leder in i en stilig trapphall med en trappa av vit carraramarmor upp till första våningen med ett vackert stucktak.

I öster ligger biblioteket i en inglasad loggia. Härifrån har man en vacker överblick av trädgården. I annat ett rum är nedre delen av väggarna täckta med blåvitt kakel importerat från Nederländerna. I början av sextonhundratalet var kaklet som producerades i Portugal flerfärgat. Det blåvita kaklet i detta rum tillhör de första som cirka 1670 importerades från Nederländerna och som inspirerade även Portugal att använda blått och vitt i fortsättningen. Vi fortsatte genom ståtliga sällskapsrum med hela väggar täckta av otroliga gobelänger. En vacker terrass som kallas konstgalleriet ledde till palatsets kapell.

Terrassen var fylld av icke-religiösa kakelmotiv rörande musik, retorik och geometri. Mellan nischerna med de bemålade kaklet stod grekiska statyer av Diana, Mars och Apollo. Här fanns också dråpliga teckningar av olika djur som får och apor. Vid slutet av terrassen låg det lilla, rikt utsmyckade kapellet med ingången skuggad av höga träd.

Vår färd fortsatte till Jardim Botanic Ajuda i västra delen av Lissabon. Här har tidigare ett palats legat. Efter den stora jordbävningen 1755 ville inte dåvarande kungen José bo i stenbyggnader, utan han valde att med sin familj temporärt bo i ett tältläger under tiden som ett numera försvunnet träpalats byggdes på platsen. Kungen beslöt även att anlägga en botanisk trädgård vid palatset, den första i sitt slag i

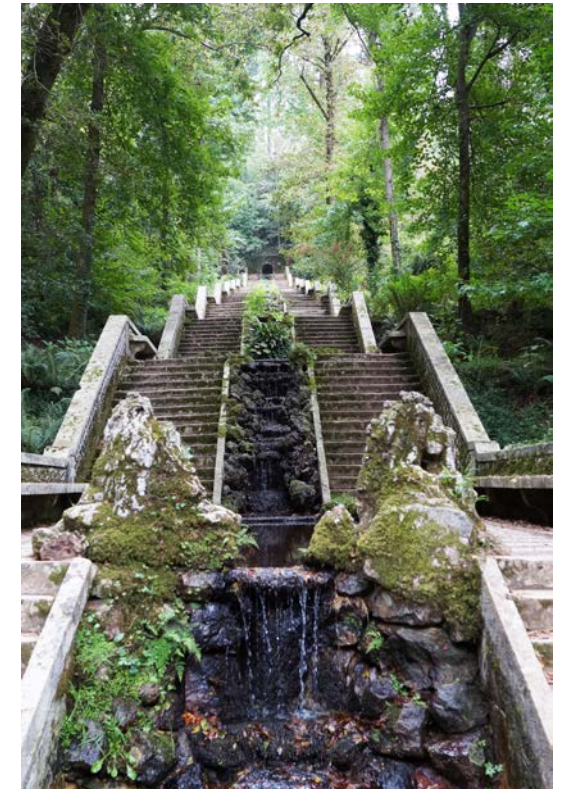
Portugal. Här finns svalkande fontäner och på våren måste det vara bedövande vackert med alla prunkande blommor, som samlats in på resor världen över. Nu fick vi hålla till godo med vackra rosor.

En kunnig trädgårdsmästare pekade ut extra intressanta träd och buskar under vår promenad genom parken, bland andra många stora träd från södra halvklotet såsom brödgranssläktets bunyabrödgran *Pine Araucaria bidwillii*, cunninghamsgran *Araucaria cunninghamii* och norfolkgran *Araucaria heterophylla*. Även ett stilig drakblodsträd *Dracaena draco*, en kasuarina *Casuarina torulosa* och elefantfotträdet *Beucarnea recurvata*, även kallat flasklilja, fick vi oss förevisat.

Efter denna digra förmiddag var det dags för lunch för att hämta krafter inför eftermiddagens besök på Calouste Gulbenkian Museum, ett konstmuseum skapat av Calouste Sarkis Gulbenkian (1869–1955). Han var av armeniskt ursprung och bosatt i Istanbul, innan han vid 27 års ålder lämnade Turkiet för en kortare vistelse i Egypten. Därifrån fortsatte han till London och efter några år vidare till Paris. Vid utbrottet av andra världskriget bosatte han sig så i Lissabon där han stannade till sin död.

Gulbenkian började samla konst redan vid 14 års ålder när han köpte några antika grekiska mynt i Istanbuls basarer. Han blev med tiden förmögen och byggde upp ett nätverk av skickliga antikhandlare för att samla konst från början av nittonhundratalet till 1953. Han tog goda råd av experter men styrdes framförallt av sin egen personliga smak.

När vi gottat oss i allt det vackra inuti museet var det dags för promenad i parken på lättgångna vägar på trä eller sand. Här såg vi portugisisk ek *Quercus faginea* som blir ungefär 20 meter hög och som i ung ålder ibland kan behålla gröna blad på vintern. Även pyreneisk ek *Quercus pyrenaica* växte här. Den blir ungefär lika stor och faller heller inte alltid sina blad under vintern. En korkek *Quercus suber*, en italiensk al *Alnus cordata* och en kungsmagnolia *Magnolia grandiflora* hittade vi också. En påfallande stor eucalyptus, feberträd *Eucalyptus globulus* står i en vrå nära huset. Arkitekterna ritade byggnaden med inriktningen att inte behöva hugga ned trädet eller skada dess rötter. Stammen är mycket tjock, flera människor behövs för att nå om den. I parken finns stora dammar där karpar, guldfiskar, änder och ankor samsas. I träden kvittrar fåglar och plockar bär, röda från järnek *Ilex aquifolium* och blå från ett olvon, Laurustinus på portugisiska, *Viburnum tinus*.

Vatentrappan ner mot Lilla dammen i Bussaco National Forest. Här finns sju arkitektriktade fontäner med källvatten från Luso, berömt för sin goda smak. Bussaco National Forest. Foto: Louis de Geer.

Fronterias Palace byggt i italienskinspirerad stil vid 1600-talets mitt. Foto: Inger Törnblom.

Från Lilla dammen i Bussaco National Forest ledde en väg in i ormbunksdalen. Ett härligt ljusgrönt ljus strömmade ner genom de skira bladen på trädormbunkar *Dicksonia antarctica*. Foto: Inger Törnblom.

Femte dagen 17 oktober

... var avsatt för heldagsutflykt västerut från Lissabon till staden Sintra, förklarad världsarv av Unesco. Först kom vi till palatset Quinta da Regaleira som byggdes av en excentrisk miljonär som intresserade sig för alkemi och annat esoteriskt. Det spöregnade denna dag. Vi promenerade uppför en backe till entrén, vatten sköljde över skorna. Väl uppe vid biljettkuren passerade vi genom grinden och sedan nerför slingrande spiraltrappor genom trädgården till slottet. Där kom vi inte in utan fortsatte genom den regnvåta skogen och hittade ett litet kafé där alla samlades undan hällregnet. Beroende på vädret blev inte besöket så långt. Vädret fick oss även att hoppa över nästa slottspark och åka direkt till Sintras stadskärna för lunch. Denna dag åkte vi i en lite kortare buss bättre lämpad för dagens resa längs extraslingrande vägar där det tutades i varje krök. Till slut kom vi fram till Sintra, det stora utflyktsmålet när man besöker Lissabon. Vi promenerade förbi stånd med allehanda konsthantverk, dukar, kläder, kakelplattor och muggar fram till torget där vi avnjöt en god lunch och därtill bjöds på gott portvin av vår charmanta guide Isabel.

Helt plötsligt hade vädret förändrats. Det hade slutat regna så vi kunde fortsätta till slottet Monserrat Palace. Till denna trakt kom förr många författare och utländska besökare, däribland Francis Cook, som på 1850-talet lät bygga palatset i personlig romantisk stil. Stora gräsmattor breder ut sig nedanför slottet som ligger vackert placerat på en höjd. Parken i engelsk stil anlades av engelska trädgårdsmäs-

I Fronterias barockträdgård finns små åttkantiga dammar med svalkande fontäner och en 25 x 40 m stor damm, där det simmar svarta svanar och stora karpkar. Terrassmuren längs parterrens sydsida är smyckad med kakel med tolv stora bilder av anhöriga till familjen Mascarenhas ridande på eldiga springare. Foto: Louis de Geer.

tare. Växtligheten drar nytta av det gynnsamma klimatet. Här finns vattenväxter, tropiska ormbunksträd, palmer, korkek *Quercus suber*, orientalisk platan *Platanus orientalis* och mycket annat att beundra. I slottet pågick renoveringar och vi fick nöja oss med en film om hur huset tidigare sett ut och varit bebott av senare engelska släktingar till Cook.

Hemfärden till Lissabon gick sedan vidare mot atlantkusten i sydväst, så långt västerut vi kunde komma. Just denna dag blåste västlig storm. Att uppleva vädrets makter var fascinerande. Vid Cascais som ligger i Sintras nationalpark fick vi äntligen gå ur bussen och dofta in och känna styrkan i vinden. Vår guide berättade att hon brukade åka till västkusten och ta långa promenader och njuta i vinden.

Det gamla olivträdet i Mocuchão är mätt och väldokumenterat: omkrets i brösthöjd 652 cm, i stubbhöjd 1112 cm, trädets höjd 320 cm, ålder 3350 år (felmarginal på 2 procent). Bedömning gjord av forskare på Portugals skogsdepartementet. Certifikatdatum 10/6 2016. Foto: Inger Törnblom.

Sista dagen 18 oktober

... fick vi förslag till egna aktiviteter. Vi besökte Estufa Fria som ligger mitt i centrala Lissabon nära stora hamnen. I början av sekelskiftet 1800/1900-talet låg här en bas altgruva, men beroende på en vattenådra blev gruvan oanvändbar. Gruvan användes i stället av en trädgårdsmästare till att odla kryddor från olika delar av världen. Det fuktiga, vindskyddade gruvhålet blev också en idealisk förvaringsplats för koloniala plantor som skulle planteras ut i parkområdet kring den närbelägna Avenida ad Liberdade, men när första världskriget bröt ut avstannade arbetet med parken och de förvarade växterna hann därför rota sig på platsen. Då projekterade konstnären och arkitekten Raul

Kapokträd *Ceiba pentandra*.
Foto: Inger Törnblom.

Det stilig drakblodsträdet *Dracaena draco* i Ajuda botaniska trädgård. Foto: Johan Stenberg.

Elefantfotträd eller flasklija *Beucarnea recurvata* i Ajuda botaniska trädgård. Foto: Caroline Bergström.

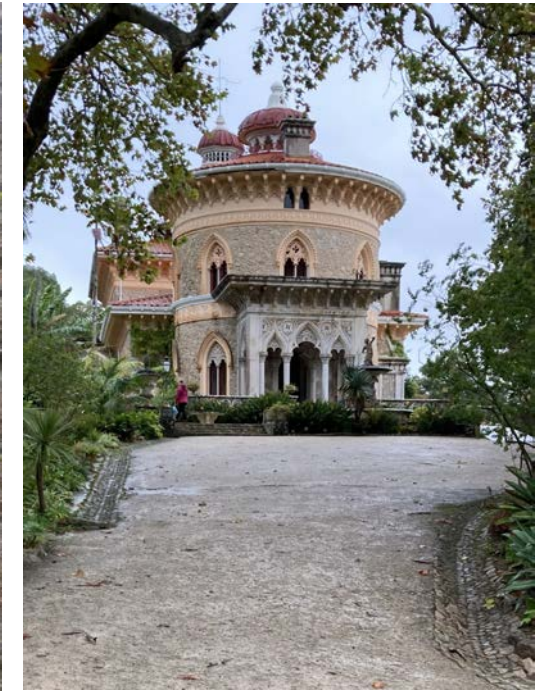

Enligt önskan i Gulbenkians testamente bildades The Calouste Gulbenkian Foundation år 1956 och tretton år senare stod museet färdigt med alla konstverk samlade, allt ifrån egyptierna, grekerna, romarna och framåt, samt konsthantverk i alla genrer. Foto: Louis de Geer.

Carapinha 1926 ett växthus över gruvområdet, efter att ha upptäckt denna gynnsamma plats för exotiska växter. Det blev färdigt 1930 och invigdes tre år senare.

Ihållande och ymnigt regn kortade besöket i parken vid det egenartade slottet Quinta da Regaleira med sina många skorstenar. Foto: Thomas Melin.

Slottet Monserrat. Till platsen kom författare och många utländska besökare under 1800-talet, däribland Francis Cook som köpte området på 1850-talet och anlade slott och trädgård. Foto: Inger Törnblom.

Under 40-talet förändrades hela parkområdet som numera heter Eduardo VII. På den kuperade botten av jord och sten utvecklades växthuset nu till tre olika växthus med en sammanlagd yta av 1,5 hektar (15 000 kvm): Kalla växthuset (Estufa Fria), Varma växthuset (Estufa Quente) och Söta växthuset (Estufa Doce).

I Estufa Fria trivs och utvecklas plantor från åtskilliga länder och regioner som Kina, Mexiko, Australien, Sydamerika och Antillerna. Där finns till exempel sydlig trädormbunke *Dicksonia antarctica* som hör hemma på Tasmanien, rododendronträd *Rhododendron spp* och flera olika kamelior *Camellia japonica*. Varma växthuset har tak och väggar av glas, är 3 000 kvm stort och öppnades först 1975. Där råder ett helt annat klimat med högre temperatur. Här trivs kaffeplantor *Coffea arabica*, mangoträd *Mangifera indica* och bananträd *Musa spp*. I det så kallade Söta växthuset, som är det minsta med en yta på cirka 400 kvm, finns kaktéer som silverpelarkaktus *Cleistocatus straussii* och en mängd andra suckulenter.

Om man går omkring i Estufa Fria, som ligger på en lägre nivå vid sidan av Eduardo VII-parken hittar man små sjöar med sjöfågel och vattenväxter. Under "inneparken" i växthusen finns i berget stora rum. I dessa "Inner Rooms" fanns under många år bland annat en teater.

Kalla växthuset (Estufa Fria) är 8 100 kvm stort. Det har ingen uppvärmning utan har ett tak av glesa trälattor som skyddar för solen samt träväggar för att utjämna temperaturen vid kyla. Foto: Inger Törnblom.

Nuförtiden används de då och då för fester, bröllop och kulturella evenemang. Avenyn längs Eduardo VII-parkens östsida utgör numera en del av parken. Den är grön och lång utan biltrafik och används till olika folkliga event. Den kantas av hundratals europeiska bäralmar *Celtis australis* som för övrigt är ett vanligt stadsträd i hela Lissabon.

Vi avslutade besöket på Estufa Fria med att gå ned genom den ståtliga parken Eduardo VII till Markisen av Pompals torg vid parkens slut. Markisen ledde Lissabons återuppbyggnad efter den förödande jordbävningen 1755. På hans torg tog vi en taxi till Museet Nacional do Azulejo inrymt i en gammal kyrkobyggnad vid havskanten av Lissabon, där vi fick se ännu fler vackra bemålade kakelplattor. Det

Parken Eduardo VII med utsikt mot Lissabons centrum. Parken fick sitt namn efter ett besök av den engelske kungen Edvard VII. Foto: Inger Törnblom

var en fin avslutning på vistelsen i Lissabon.

Dagen därpå 19 oktober

... flög vi hem. Då hade stormen vi mött på västkusten några dagar tidigare spridit sig över norra Europa så alla flygplan norrifrån var försenade och kaos rådde på flygplatsen. Men vi kom hem efter en lyckad resa som givit oss en liten inblick i vad kolonisation kan ge för avtryck på en nations flora, fauna och trädbestånd.

De två rapportörerna Caroline Bergström och Inger Törnblom vid foten av en väldig eukalyptus i Bussaco. Foto: Inger Törnblom.

Föreningens temadag

17 november 2023

Börje Lind

Efter välkomsthälsning av föreningens ordförande, inleddes dagen av **Henrik Sjöman**, forskare och lärare, verksam i Göteborg, Alnarp och London (Kew Gardens). Han konstaterade att man de senaste 20 åren börjat tala om stadens träd på ett nytt sätt. Man lägger nu större tonvikt vid trädens ekosystemtjänster. Eftersom träd lever länge gäller det att ha en långsiktig planering. Stora träd skuggar bättre och renar luften bättre och i ett varmare klimat blir det allt viktigare med ökad trädskönstäckning. I framtiden kommer mängden nederbörd att öka, men vara ojämnt fördelad, så att vårarna blir torrare. I Sverige har vi relativt få trädarter och flera av dem kommer att få svårt att tåla klimatförändringen bland annat på grund av dålig torktålighet. Ökad temperatur ökar avdunstningen och därmed trädens vattenbehov. Torkkänsligheten varierar med årstid men är störst under våren.

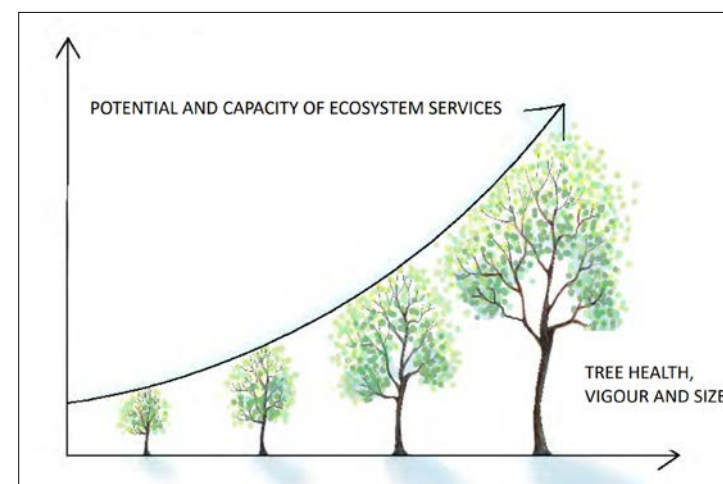
För att behålla växtlighetens karaktär kan man använda "vikarierande arter", det vill säga arter som liknar våra nuvarande men som tål klimatet bättre. Dessa bör sökas i områden som klimatomässigt liknar det vi kan vänta oss här i framtiden. Samma art kan ha olika varianter anpassade för olika klimat, varför proveniensens är viktig. Säkraste sättet att få kunskap om den är att använda Ekotype.

Anton Spets, stadsträdgårdsmästare i Borås, talade om städernas planering och den hjälp man kan ha av maskininlärning och andra dataprogram såsom RGB, IR, LIDAR och iTree. Med dessa program kan man ta fram data om exempelvis trädskönstäckning och bladvolym/invånare, vilket ger goda argument i diskussioner med politiker och andra beslutsfattare.

När det kommer önskemål från invånare om nedtagning av träd är det viktigt att ha fastslagna riktlinjer att kunna hänvisa till. Ett tecken på att Borås mår om sina träd är att man har ett stort vaccinationsprogram mot almsjuka där 240 träd årligen behandlas.

Ett stort parkprojekt är Viskans park, där man på gammal industri- och mark längs älven skapat ett fem kilometer långt parkstråk som följer Viskan genom hela Borås. Den ingår i stadsbyggnadsprogrammet "Staden vid parken", som gav Borås stad Sveriges Arkitekters Planpris 2022. Parken planeras med syfte att medverka till en mer sammanhållen, jämlik och klimatanpassad stad.

Bengt Isling är landskapsarkitekt på Nyréns arkitektkontor, har arbetat med bland annat Norra Bantorget, Rålambshovsparken, Hornsbergs strandpark och Slakthusområdet i Stockholm, Hagaparken i Solna och

Viktigt att slå vakt om stora träd för att stärka ekosystemtjänsterna. Bild: Henrik Sjöman

Träd och ekosystemtjänster. Bild: Johanna Deak Sjöman.

Kungsporsavenyn i Göteborgs. Han underströk vikten av att bygga på platsens förutsättningar. Parken har flera viktiga funktioner, som att ge skugga och svalka och att binda kol. Genom att gynna gång- och cykelvägar och minska på garage och parkeringar avser man att minska mängden luftförorenande utsläpp. Det är också viktigt att använda miljövänliga material exempelvis sten i stället för betong.

Eftersom städer till största delen har hårdgjorda ytor är risken stor för översvämningar vid skyfall. För att motverka detta skapar man översvämningssområden i parkerna i form av dammar och nedsänkta områden.

Mattias Gustavsson, landskapsarkitekt och skapare av landskapsarkitektkontoret Urbio som arbetar för att skapa mer livfulla och lekfulla stadslandskap för att föra naturen närmare människan. Grunden är biofilhypotesen som handlar om att människor inte bara har en inneboende kärlek till allt levande, utan även ett nedärvt band till naturen och att avsaknaden av denna kontakt leder till ett nedsatt välbefinnande. Städer liknar karstlandskap, en stenig och torr typ av landskap. Förgårdsmark är marken mellan gatan och byggnadens

Infrarött foto kan nyttjas för att inventera trädens hälsotillstånd. Bild: Borås stad

fasad, en övergångszon som kan utnyttjas för närmande till naturen. Lekotoper är naturbaserade leklandskap.

Börje Drakenberg, skogsekolog och fd lärare i biologi och dendrologi, visade hur olika träd fungerar som klimatindikatorer. Som exempel nämnde han hur tall är mycket lokaltrogen och känslig för klimatförändringar medan blågran föredrar att växa nästan var som helst. Proviensien är därför viktig när det gäller tall men mindre betydelsefull för blågran. Man kan också notera att bok och ek sprider sig mot norr.

Utrustning för att vaccinera mot almsjuka. Bild: Borås stad

Martin Gren är forskare vid Lunds universitet och verksam inom projektet Svensk fågeltaxering, som övervakar förändringar i de svenska fågelbeståndens storlek. Sedan drygt 50 år räknar frivilliga, kunniga ornitologer antalet fåglar vid olika tider på året och på mer än tusen lokaler runt om i Sverige. Eftersom räkningarna utförs på samma sätt varje år kan man följa hur antalet fåglar förändras över tid. Projektet drivs av biologiska institutionen vid Lunds

Viskans ringlande väg genom Borås. Bild: Borås stad

Nedsänkt parkdamm utformad för att tillfälligt kunna rymma stora mängder regnvatten från omgivningen (bilden t.h), Slakthusområdet i Stockholm. Nyréns arkitektkontor med Emelie Brunge som ansvarig åt Exploateringskontoret, Stockholms stad.

universitet som en del i Naturvårdsverkets och länsstyrelsernas miljöövervakningsprogram.

Forskarna har delat in fågelarterna i "kalla" och "varma" arter efter temperaturen där de trivs bäst. Det ger ett index som visar att fler arter vinner än förlorar på värmen. Kalla arter styrs av vintervädret, exempelvis minskar lappsparrv. Värmeälskande arter (exempelvis steglits) ökar i antal och somliga arter sprider sig dessutom norrut (exempelvis bofink). Förutom steglits har gransångare, gärdsmyg och gråsiska ökat kraftigt de senaste 20 åren. I samtliga fall rör det sig om arter som gynnas av milda vintrar och/eller ett varmare och torrare klimat. Koltrast ökar något, blåmes och svarthätta ökar mycket. Talltita, björktrast, rödvingetrast och bergfink minskar däremot.

Lekotyp. Bild: Mattias Gustavsson, Urbio.

Kentuckykaffe *Gymnacladus dioicus* Foto: Björn Klint

I djungler och bland exoter – föreningens resa till Malmö och Alnarp

10–11 juni 2024

Per Jönsson

Ann-Catharine Löfstedt foto där inte annan anges

Det är som att vandra i Amazonas regnskogar! Förtjusta utrop och upptäckarglädje var det inte att ta fel på när ett par dussin dendrologer vägledades med fast hand av Malmö stads trädspecialist Patrick Bellan genom Millennieskogen, invigd 2014 som ett av parkstaden Malmö nya gröna trumfess (se Lustgården 2021).

Långa trädriddar av jättetuja *Thuja plicata*, kinesisk sekvoja *Metasequoia glyptostroboides* och mammutträd *Sequoiadendron giganteum* ramar in mörka och ljusa skogspartier med stor variation av exotiska barrträd. I skogspartierna växer kustgran *Abies grandis* och fembarrig hybridtall *Pinus x schwerinii*, men även en del långväga lövträd såsom kaukasisk vingnöt *Pterocarya fraxinifolia*. Det hela har utvecklats till en tätvuxen, fuktdallrande djungel med ett fåtal knappt synliga stigar och kvillrande av fågelläten, mitt ute på den sydsåkanska slätten. I sanning ett dendrologiskt unikum.

Patrick Bellan berättade att Millennieskogen föddes som idé just vid tusenårsskiftet för att omvandla den socialt utsatta sydliga stadsdelen Lindängelund till ett mindre "förortslignande" område. Redan från början var tanken att man skulle våga sig på verkligt stora bestånd av icke inhemska lignoser, arter som annars vanligen planteras som enstaka exotiska solitärer. Men få hade anat att dessa många tusen plantskoleträd i tätt, tätt grannskap med varandra så snabbt skulle utvecklas till något som nära nog liknar tropisk regnskog. Idag har Millennieskogen den största ansamlingen av mammutträd i världen – om man bortser från ursprungsbeståndet i nordvästra Nordamerika.

Det är inte första gången Malmö varit först på bollen med spektakulära trädplanteringar. I den digra handboken *Träd i Malmö* (anmäld i Lustgården 2019), där just Patrick Bellan har skrivit hälften av de 163 texterna, kan man läsa om stadens banbrytande planteringar som till exempel Kungsparken, Slottsparken och Pildammsparken. Här ingår även Folkets park, Sveriges äldsta, med bland annat ett enormt sibiriskt korkträd *Phellodendron amurense* från år 1800, och Östra kyrkogården där 96 lindar planterade 1923 numera är sammanympade till två(!) trädindivider. Inte att undra på att Sveriges tredje största stad inte bara en utan två gånger blivit utsedd av FN till *Tree City of the World*.

Dendrologerna har vid åtskilliga tillfällen besökt Malmö berömda parker, flera gånger tidigare under Patrick Bellans outtröttliga expertvisning. Den här gång visade han också nytillskottet Cementparken i västligaste Malmö, som började anläggas 2016 på den tomt där Limhamns gamla cementfabrik har legat. Även här dominerar exotiska växter, klimatologiskt främst av "medelhavs-karaktär", såsom atlasceder *Cedrus atlantica* men också himalayaceder *C. deodara*, koreanska och andra silverbuskar *Elaeagnus* spp,

I den öppna delen av Millennieskogen finns muromgärdade dungar av enhetliga arter. Foto: Elisabeth Ivansson

En av de långa alléerna genom Millennieskogen.

Entusiastiska dendrologer härdade ut i det bistra vädret, till höger guiden Patrick Bellan. Foto: Björn Klint.

papegojbuske *Parrotia persica*, olika arter av robinia *Robinia pseudoacacia* spp, olika arter av körsbärsträd *Prunus* spp och många, många andra. Även längs Betonggatan (!) och andra gator genom den senare uppförda bebyggelsen har ovanliga träd planterats lite huller om buller, exempelvis himalayabjörk *Betula utilis* var. *jaquermontii*, kinessträd *Koelreuteria paniculata*, libanonceder *Cedrus libani* och ornäsbjörk *Betula pendula* 'Dalecarlica'!

Fembarrig hybridtall *Pinus x schwerinii*. Foto: Per Jönsson

Ännu en parkpionjär fick vi oss förevisad längs Citadellkajen i Västra hamnen, en av flera satsningar för att göra Kockums forna varvsområde grönare och inte enbart bestå av höga hus kring landmärket Turning Torso. Längs kanalen finns planteringar av flerstammiga träd, på andra ställen en mångfald av ovanliga buskar, rader av kinessträd, svarttall *Pinus nigra* och ormskinnstall *P. heldreichii*. Spännande stadsbyggnad och spännande parkbyggnad, under genomförande just nu..

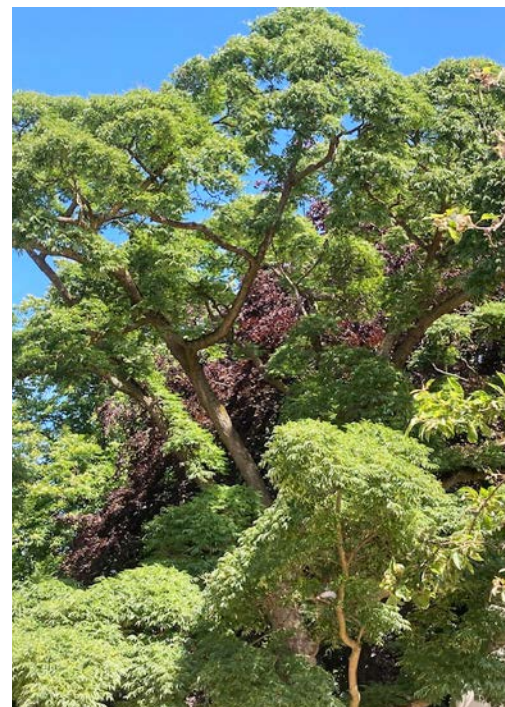
Grönare Möllan är ett planteringsprojekt som syftar till öka trädens krontäckningsgrad från 8 till 30 procent i den tidigare tämligen trädglada stadsdelen Möllevången i centrala Malmö. Patrick Bellan berättade att den största utmaningen här är att hitta platser och utrymmen *under* jord för att ge de nya trädens tillräckligt med plats att överleva, växa och trivas. Hittills har man planterat 150 träd längs "Möllans" gator, även här många exoter med bättre odds att överleva än Malmös numera utdöda almar, askar och (snart) hästkastanjer. Till de nya lignosläckerheter vi fick se i denna numera arabiskt och asiatiskt präglade stadsdel

Sumpcypress *Taxodium disticum* i Cementparken. Foto: Johan Stenberg.

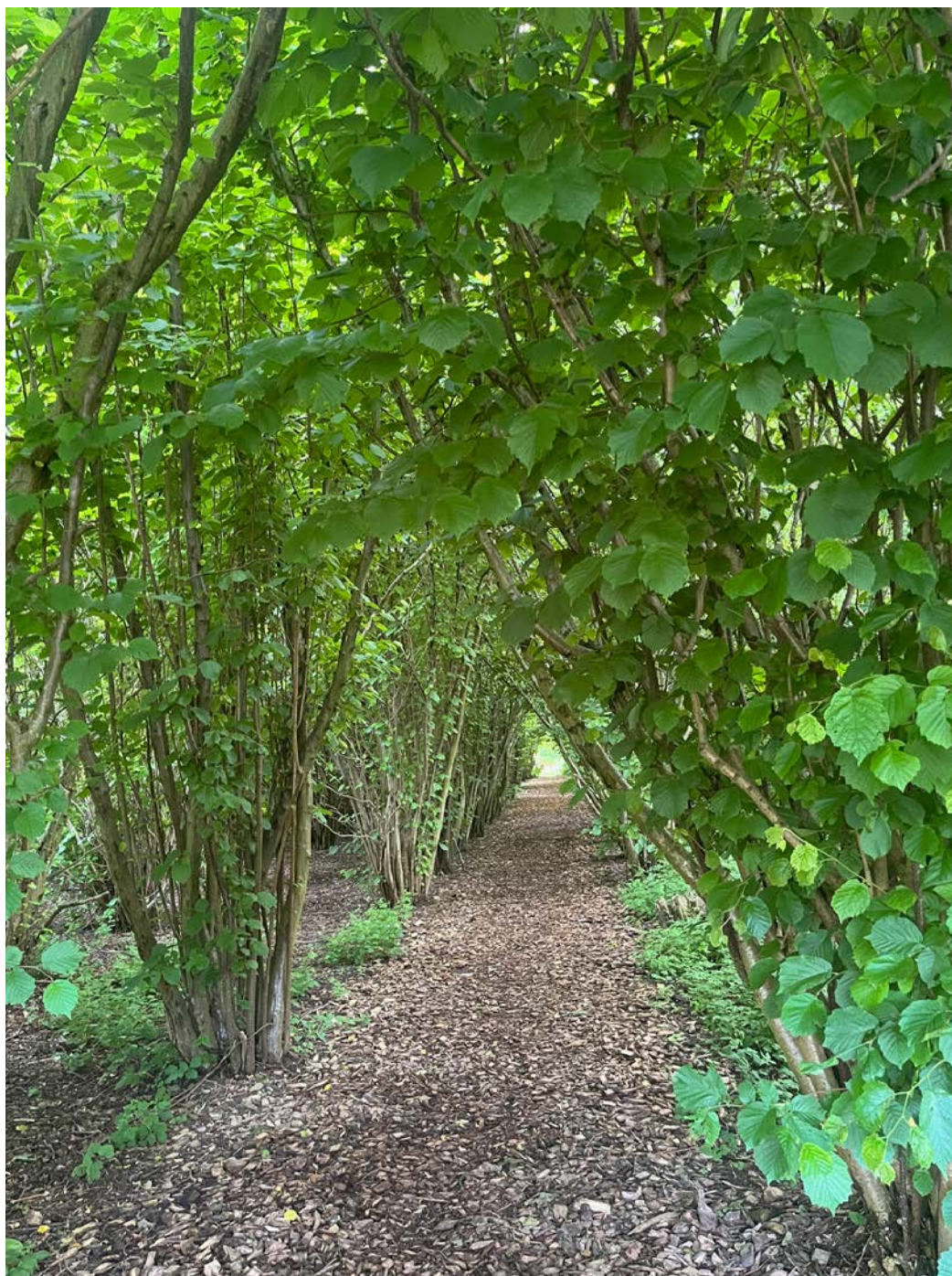
Sumpcypressen har en tendens att förstärka sina grenfästen.

Det ståtliga sibiriska korkträdet *Phellodendron amurense* i Malmö Folkets park.

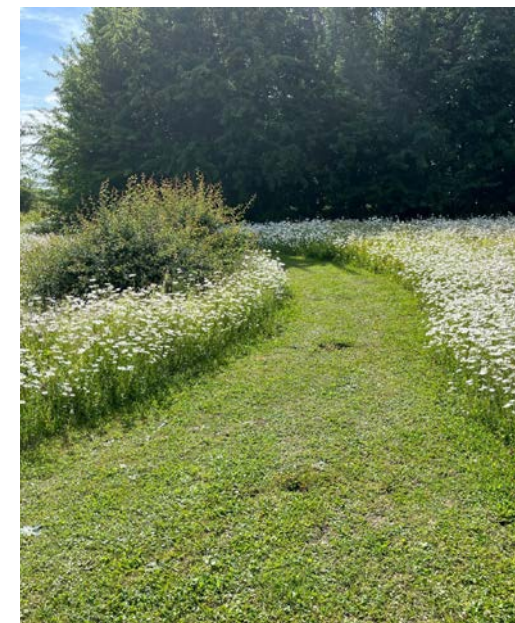

Atlasceder *Cedrus atlantica* i Cementstaden.

Hasselplantering i Västanparken, Alnarps landskapslaboratorium. Foto: Elisabeth Ivansson.

kan nämnas trumpetträd/katalpa *Catalpa bignonioides*, kentuckykaffeträd *Gymnocladus dioica*, amerikansk bäralm *Celtis occidentalis*, mongollind *Tilia mongolica* och det snabbväxande kejsarträdet

T.v: Silverbuske *Elaeagnus* sp. i Cementstaden. Foto: Björn Klint

T.h: Brynplantering i Alnarps landskapslaboratorium. Foto: Per Jönsson.

Paulownia fortunei 'Minfast'. Mångkulturellt och mångdendrologiskt så det förslår...

För att ytterliga förkovra sig i nya trädplanteringsprojekt fortsatte dendrologerna sedan till Sveriges lantbruksuniversitet i anrika Alnarp. Efter en titt i Alnarpsparken, makalöst vacker i försommarskrud, tog oss landskapsarkitekt Björn Wiström med på en odysse i det intilliggande landskapslaboratoriet (se Lustgården 2021). I vad som för blott ett par decennier sedan var brukad odlingsmark med åker och äng utbreder sig nu ett mycket stort antal tätt planterade småskogar, med delvis distinkta artbestånd, delvis blandade planteringar. Här finns exempelvis en skog med många enstammiga (vilket är ovanligt) japanska katsuraträd *Cercidiphyllum japonicum*, en hassellund ur stubbskott (ett hässle), ett område med enbart raka och slätbarkade kinesiska sekvojor *Metasequoia glyptostroboides*, en nyplantering med Tor Nitzelius-fyndet ullungrönn *Sorbus ulleungensis* 'Dodong' och kastanjebladig ek *Quercus castaneifolia*, en aspskog, en lindskog, en lönnskog, en bokskog, en prästkrageäng och så vidare i nästan all oändlighet.

"Här har ni haft kul", kommenterade en av deltagarna. "Det här är inte någon lekplats", muttrade Björn Wiström med ett leende i mungipan. Fast för oss besökare påminde landskapslaboratoriet verkligen om ett dendrologiskt Legoland – med många olikfärgade och olikformade bitar som man sätter samman efter egen lust och smak med ett resultat som man kanske inte alls har tänkt sig men likväl kan vara högst upplyftande. Det var också den allmänna känslan bland deltagarna efter två dagars intensivt dendrologiserande, när man riktade varma tack till Patrick Bellan, Björn Wiström samt arrangörerna Anna Andréasson Sjögren och Johan Stenberg.

Promenad under Stockholms gatuträd

30 maj 2024

Lars Nyberg text och foto

Vem kunde tro att platsen framför Stockholms centralstation rymmer ett arboretum? Det blev en rivstart när en grupp dendrologer samlade på nämnda plats gav sig av på en visning av stadens gatuträd under handfast ledning av Britt-Marie Alvem, trädspécialist vid Stockholms trafikkontor. Framför stationsentrén längs kanten av Vasagatan står en rad träd, däribland svart valnöt *Juglans nigra*, silverlind *Tilia tomentosa*, rödask *Fraxinus pennsylvanica* 'Summit' och japansk zekova *Zelkova serrata*. Flera sorter av den senare kantar även motsatta, östra sidan av Vasagatan. Någon undrade varför de var så högt uppstammade och Britt-Marie Alvem förklarade att träden står längs ett cykelstråk och då stammas de upp till 2,6 m, längs gångbanor räcker det med 2,2 m. Eftersom de står längs en gata kommer de på sikt att stammas upp till 4,5 m.

Stockholms stad arbetar under senare år med att bredda sortimentet stadsträd. Normalt prövar man en ny sort först genom att plantera enstaka träd, gärna i den skonsammare miljön ute i en förort. Stadsmiljön är tuff för träden. Arter och sorter är olika känsliga och måste väljas utifrån platsen – både avseende växtvillkor och utrymme. Det finns farhågor att flera av våra befintliga trädsorter kan få svårt att klara förväntade klimatförändringar med intensivare torkperioder, inte minst i östra Svealand, och skyfall och ökad väta under hösten. Träden kan ha olika metoder för att klara påfrestningarna. Exempelvis vänder silverlinden bladens gråfjuniga undersidor uppåt när det blir alltför varmt.

Ett bredare sortiment av stadsträd innebär en riskspridning för att klara nya sjukdomar och skadeangrepp. Almsjuka och askskottsjuka visar hur förödande det kan bli. För närvarande utgör de vanligaste arterna bland Stockholms gatuträd, parklind, skogslönn och oxel, cirka 56 procent och det anses vara för mycket. Längs "Esplanadsystemet" med Karlavägen och Narvavägen kommer man även fortsättningsvis att plantera lind, men i övrigt ska variationen öka, gärna i form av blandade alléer innehållande flera trädsorter.

Längs den fortsatta promenaden Vasagatan norrut pekade vår guide ut ambraträd *Liquidambar styraciflua* 'Worplesdon', ett träd som verkar klara sig utmärkt i Stockholm. En särskild attraktion är dess starka höstfärger. För att få den bästa effekten gjorde man först en provplantering av två träd, dels grundarten, dels den nu använda sorten,

Japansk zekova *Zelkova serrata* på Vasagatan.

som visade sig ha bästa höstfärgerna. Även sorten av rödask *Fraxinus americana* som planterats bland annat framför Centralstationen får en fin höstfärg, i detta fall smörgul. Ett par stora exemplar av detta slags ask står under Skansbron vid Hammarbyslussen. Dessvärre är de lite känsliga för skadegörare.

Vår grupp gjorde en avstickare mot Klara kyrka. På en nyanlagd stump av Klara västra kyrkogata står en grupp korstörne *Gleditsia triacanthos* 'Inermis' i en mönstrad gatubeläggning. Platsen är inspirerad av Paley Park i New York, berättade Britt-Marie Alvem. Landskapsarkitekten som ritat anläggningen var noga med att stenbeläggningen skulle gå nästan ända fram till stammarna vilket medförde en markkonstruktion där växtbädden hamnat ett par decimeter under gatunivån. Detta krävde en komplicerad markkonstruktion, där den viktiga ventileringen av trädgropen sker genom rör från en närbelägen dagvattenbrunn. Huruvida det var denna annorlunda konstruktion

T.v: Ambraträd *Liquidambar styraciflua*.

T.h: Korstörne *Gleditsia triacanthos* 'Inermis'.

eller sistlidna besvärliga vinter som förorsakat en del torra grenar på träden var oklart, men vår guide suckade.

Desto piggare var den rad kinesträd *Koelreuteria paniculata* som står längs den angränsande Klarabergsleden. De är torktåliga träd som klarar sig bra i de betongkar som tidigare hyst tynande lindar. Eftersom dessa planteringsbäddar är skyddade från trafik har man sett möjligheten att förbättra växtbädden genom att ersätta skelettjordens stenkross med pimpsten. Kinesträden blommar sent och får framåt höstkanten förtjusande gyllenröda frukter som påminner om japanska lyktor. Tillräckliga storlekar av detta användbara gatuträd har varit svåra att få tag på berättade Britt-Marie Alvem, men efter att Stockholm och andra städer börjat efterfråga dem har tillgången i plantskolorna ökat.

Åter på Vasagatan fortsatte vi fram till korsningen med Kungsgatan där vi blickade upp längs raden av skogslind *Tilia cordata* 'Greenspire' planterad på 1990-talet. Efter att ha passerat det lummiga Norra Bantorget, nyanlagt för ett tiotal år sedan efter ritningar av Bengt Isling på Nyréns arkitekter, fortsatte vi längs Torsgatan och en rad av berlineral *Alnus x spaethii*, ett bra stadsträd som trivs gott i de moderna växtbäddarna. Tyvärr har den ingen iögonfallande höstfärg. Vi tog av mot Sabbatsbergsområdet där vi blev förevisade en rad med storblommig häggmispel *Amelanchier x grandiflora* 'Robin Hill', ovanligt stora och välvuxna för att vara av detta långsamväxande släkte. Om våren har de vacker vit blom och senare lysande höstfärger.

I de nya kvarteren i Sabbatsbergsområdet finns en mångfald ga-

Kinesträd *Koelreuteria paniculata* på Klarabergsleden, bilden tagen i juli när träden blommade.

Vår guide i samtal med deltagare.

Berlineral *Alnus x spaethii* längs Torsgatan.

tuträd. På båda sidor Olivecronas väg (uppkallad efter legendarisk läkare) står kärrek *Quercus palustris*, på ena sidan gatan med utrymme att bre ut sig men på den andra så nära husen att staden måste beskära dem minst en gång om året för att de inte ska växa in i fasaderna. Den angränsande Medevigatan är planterad med klotformiga mellankörbäret *Prunus x eminens* 'Umbraculifera' (syn. *P. fruticosa*

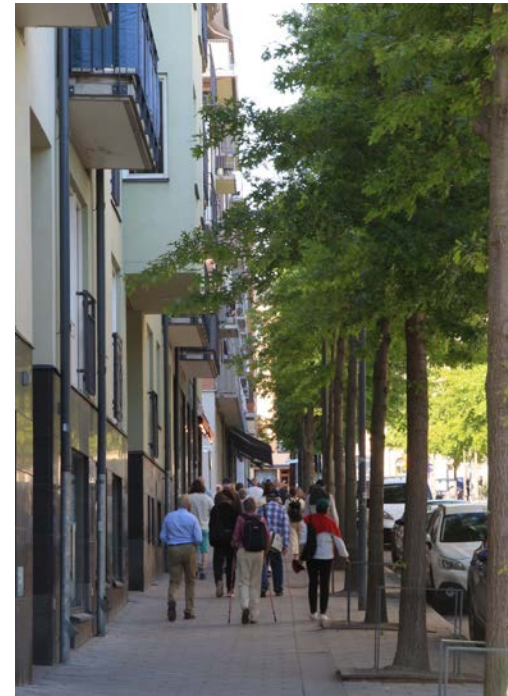
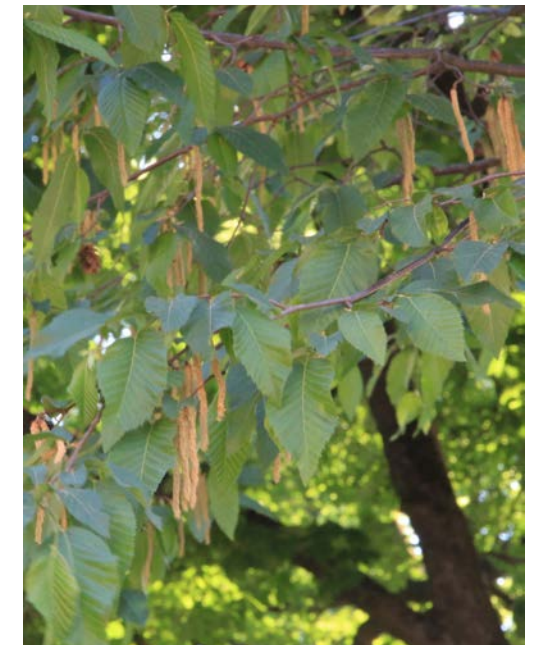
Berlineral *Alnus x. spaethii*.

Den förlängda växtbädden för att rädda de gamla lindarna på Norrtullsgatan.

'Globosa'). När träden växt till sig visade det sig att de var ympade på olika grundstammar, dels på fågelbär, sötkörbär *Prunus avium*, dels på glanskörbär *Prunus serrula* med rödglossig stam. Dessa träd har inte klarat sig så bra och några har ersatts med papegojbuske *Parrotia persica*, en art som väl ingen trodde skulle bli aktuell i våra trakter för några år sedan. På Valentin Sabbats gata fann vi hybridmagnolia *Magnolia x loebneri* 'Merril' och i närheten vid Sven Harrys museum berättade vår guide att man planterat kinesisk sekvoja *Metasequoia glyptostroboides*. Andelen barrträd kommer sannolikt att öka framöver, inte minst efter önskemål från allmänheten.

Promenaden fortsatte längs Dalagatan till korsningen med Odengatan, där Britt-Marie Alvem pekade på ett träd som deltagarna gick bet på, en humlebok *Ostrya carpinifolia*. Hon förklarade vidare att lindarna öster om korsningen längs Odengatan är skraltiga och behöver bytas ut, medan lindarna västerut fick växtbäddarna renoverade för ett tjugotal år sedan. Då blev de mycket gladare, men nu börjar man se tecken på att sviktande kondition även hos dem.

Vandringen avslutades i Norrtullsgatans södra anslutning till Odenplan. Där står tre parklindar mitt i gatan. Två är grova och var praktiskt taget döda när Britt-Marie Alvems företrädare Björn Embrén (se Lustgården 2023) bestämde sig för att få liv i dem igen. Växtbädden byttes ut längs en lång ränna för att förstora jordvolymen och rännan täcktes med ett metallgaller. De två skröpliga lindarna svarade väl på denna behandling. I hägnet av deras hoppingivande, frodiga grönska avtackades vår guide för denna fullmatade trädpromenad.

Kärrek *Quercus palustris* planterad nära fasaden på Olivecronas väg.Kärrek *Quercus palustris*.Prydnadskörbär *Prunus x. emimens* 'Umbraculifera' längs Medevigatan.Humlebok *Ostrya carpinifolia*.

Baldersnäs. Foto: Börje Lind.

Resa till Dalsland och Värmland

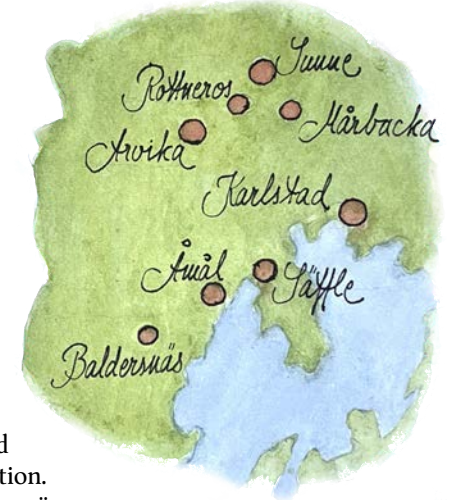
23–24 augusti 2024

Börje Lind

Baldersnäs herrgård ligger på en halvö i sjön Laxsjön. Här anlade bruksägaren med mera Carl Fredrik Wærn under första hälften av 1800-talet en stor romantisk landskapspark. Omkretsen av parken var en mil. Den utvecklades till en praktfull park med gångar, lusthus, konstgjorda grottor och öar. Över 240 arter buskar och träd planterades in och anläggningen blev en vida känd attraktion.

Från 1827 till första åren av 1900-talet ägdes Baldersnäs av släkten Wærn och vår guide Rasmus Wærn var en släkting i rakt nedstigande led. Av de inplanterade träden återstod inte många, men någon pelarek *Quercus robur* 'Fastigiata', nordmannsgran *Abies nordmanniana* och hemlock *Tsuga canarienses* kunde vi se. I det lilla arboretet nära herrgården fanns dessutom kopparlönner *Acer griseum*, korkalm *Ulmus minor* var. *suberosa* och gulved *Cladastris lutea* (även *ketukea*).

Carl Fredrik Wærn var i många avseenden en originell person. Han var förste ordföranden i Göteborgs stadsfullmäktige, liberal riksdagsman och nykterhetskämpe. Då han vid ett tillfälle ordnade midsommarfest för 3 000 personer serverades rikligt med förtäring, dock ingen alkohol. En period då arbetslösheten var stor ordnade han beredskapsarbeten i sin park, bland annat gruvbrytning i den blivande grottan. Det han betecknade som en av sina största sorger i livet var när orangeriet brann ned. För att inte odlingsrösen skulle uppta värdefull åkermark lär han på vintern transportera ut åkrarnas stenar på isen för att utgöra underlag för konstgjorda öar. Hans idé var också att övergångarna mellan skog, park och åker skulle vara omärkbara, de skulle flätas in i varandra. Sedan 1975 är större delen av parken naturreservat.

Grotta, Baldersnäs. Foto: Börje Lind.

Serbgranar *Picea omorika*, Rottneros. Foto: Per Jönsson.

Korkalm *Ulmus minor* var. *suberosa*. Foto: Per Jönsson.

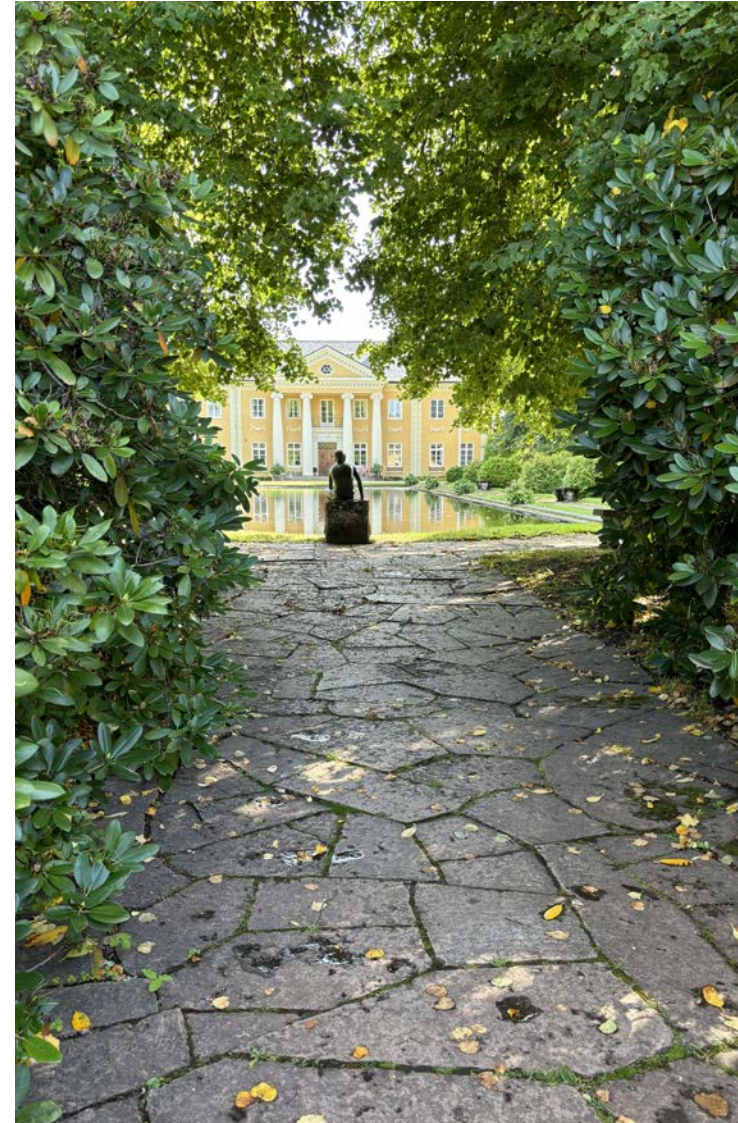

Bok med rundade blad, *Fagus sylvatica* 'Rotundifolia'. Foto: Per Jönsson.

Efter rundvandringen på Baldersnäs följde vi på vindlande skogsvägar Rasmus till släkten Wærns nuvarande residensgård Skärbo. Den ingår i ett naturreservat som består av ett småkuperat skogslandskap med mindre sjöar och tjärnar. Mitt i området ligger den gamla skogsgården Skärbo som en liten isolerad värld för sig. De omgivande inägomarkerna hävdas genom bete och slätter. I reservatet finns också en botaniskt mycket rik ängsgranskog. Berggrunden har ett invecklat mönster av många olika bergarter bland andra kalkhaltig lerskiffer som tidigare bröts och nyttjades som taktäckningsmaterial. Brytningen pågick i större skala från slutet av 1700-talet och fram till omkring 1915. Skifferbrottet är fortfarande väl synligt öster om Stora Skärbotjärnen. Av inplanterade arter noterade vi väletablerade exemplar av katsura *Cercidiphyllum japonicum* och avenbok *Carpinus betulus* samt ett stort bestånd av pestskräp *Petasites hybridum*. Det pågick även ett projekt med bekämpning av parkslide *Reynotria japonicum*.

Påföljande dag begav vi oss norrut mot Frykensjöarna. Första mål var Rottnerosparken, en enorm blomster-, träd- och skulpturpark på 22 hektar med anor från 1600-talet och förebild för Ekeby i Selma Lagerlöfs Gösta Berlings saga. Rottneros Park hade inte varit det den är idag utan ägaren under inledningen av 1900-talet, Svante Pählson. Vid 36 års ålder lämnade han officersbanan och blev framgångsrik företagsledare för Rottneros bruk, som genom att det ena företaget fogades till det andra, utvecklades till en stor industrikoncern. Hans visioner utvecklades och genomlevde olika faser allteftersom Pählsons intresse för park och skulptur växte. Den första saken handlade om att skapa en ståndsmässig inramning till den nya herrgårdsbyggnad som uppfördes efter en brand 1929. Ständigt närvarande var samtidigt tanken att skapa ett romantiskt skimmer över sagans Ekeby. Vid sidan om parken och nära herrgården ligger arboretet som anlades med början 1974 av Svante och Greta Pählsons dotter Ebba Horn af Åminne. Till sin hjälp hade hon intendent Ingvar Nordin från Göteborgs botaniska trädgård. Träden som valdes var populära kring förra sekelskiftet och ingick i det som kallades den *tyska trädgårdsstilen* även kallad en *hortikulturell jugend*. Träd och människor är starkt knutna till varandra genom historien. I arboretet synliggörs det genom att varje träd fått en beskyddare som planterat sitt träd. Det är familjemedlemmar, svenskamerikaner, trädgårdsmästare, kungligheter, vänner med flera. "Den som planterat ett träd har inte levt förgäves."

Den som guidade oss i Rottnerosparken var Per Sundqvist. Han hade beundransvärda kunskaper om hela parken och dess historia, men man kunde ana att hans hjärta klappade extra hårt för arboretet. Efter sopplunch på Mårbacka guidades vi i dess park av Gudrun Sundqvist, Pers hustru. Hon sitter i styrelsen för Mårbackastiftelsen som är grundad av Selma Lagerlöf och har som uppgift att äga och förvalta Mårbacka som en släkt- och minnesgård. Även om ekonomiträdgården har mindre omfattning nu än på Selmas tid fanns det mycket att se av både ätbart och för ögat njutbart. Trots det tämligen bistra klimatet växer här exempelvis kronärtskocka. En bidragande orsak till det gynnsamma mikroklimatet var den granhäck som omgav odlingarna.

Rottneros herrgårds park. Foto: Börje Lind.

Från Mårbacka fick vi följa paret Sundqvist till deras alldeles egna, ganska nyanlagda arboretum i Nystedalen. Förutom magnolior har de inriktat sig på sortvarianter, det vill säga variationer i färg eller form, av svenska arter, bland andra flikbladig gråal *Alnus incana* var. *laciniata*, som spred sig via rotskott här och var. Här fanns också fina exemplar av gultall *Pinus ponderosa* och makedonsk tall *Pinus peuce*. Som tack för visningen lämnade föreningen ett par plantor av idegran *Taxus baccata*, kustgran *Picea grandis* och jättetuja *Thuja plicata*.

Rödbladig tysklönn *Acer pseudoplatanus* f. *purpureum*, Baldersnäs. Foto: Per Jönsson.

Magnolia 'Elizabeth' till vänster, *Magnolia* 'Agneta' till höger och *Magnolia cylindrica* i förgrunden. Foto: Ann-Marie Åshedens.

En magnoliadröm

16 maj 2024

Stellan Ottosson

Några hundra meter från Krusenbergs herrgård, söder om Uppsala och nära Mälaren, ligger Lennart Söderbergs och Ann-Marie Åshedens magnoliagård, som från en blygsam början 1996 har vuxit till att för närvarande innehålla drygt 150 arter och sorter av magnolia. Här ingår också ett par spontana hybrider mellan olika magnoliaarter. Anläggningen besöktes av 24 dendrologer en vacker majdag under ledning av Bertil Albertsson och med Lennart Söderberg som sakkunnig ciceron.

Tidpunkten var väl vald – de flesta buskarna och träden stod i full blom. Lennart Söderberg berättade att blomningstiden varierar ganska kraftigt mellan olika sorter av magnolia. De tidigaste kan ibland få blommor redan i slutet av april, medan vissa sena varianter kan ha kvar blommor en bit in i augusti. Trädgården brukar vara

Ordlista och boktips

M. 'Krusenberg' = M. 'Sunrise' x M. 'Coral Reef' (op)

M. 'Agneta' = M. Charming Lady' x M. 'Rose Marie' (op)

M. 'Ifeona' = M. *liliflora* x M. Woodsman' x M. 'Red Baron' (op)

op: öppenpollinerad, dvs pollenförälder okänd

Den som vill fördjupa sina magnoliakunskaper kan söka Lennart Söderbergs och Ann-Marie Åshedens praktfulla bok *Magnolia. Välja, köpa och odla i Sverige*, Bonniers 2004, antagligen bäst på antikvariat.

Magnolia 'Agneta'. Foto: Lennart Söderberg.

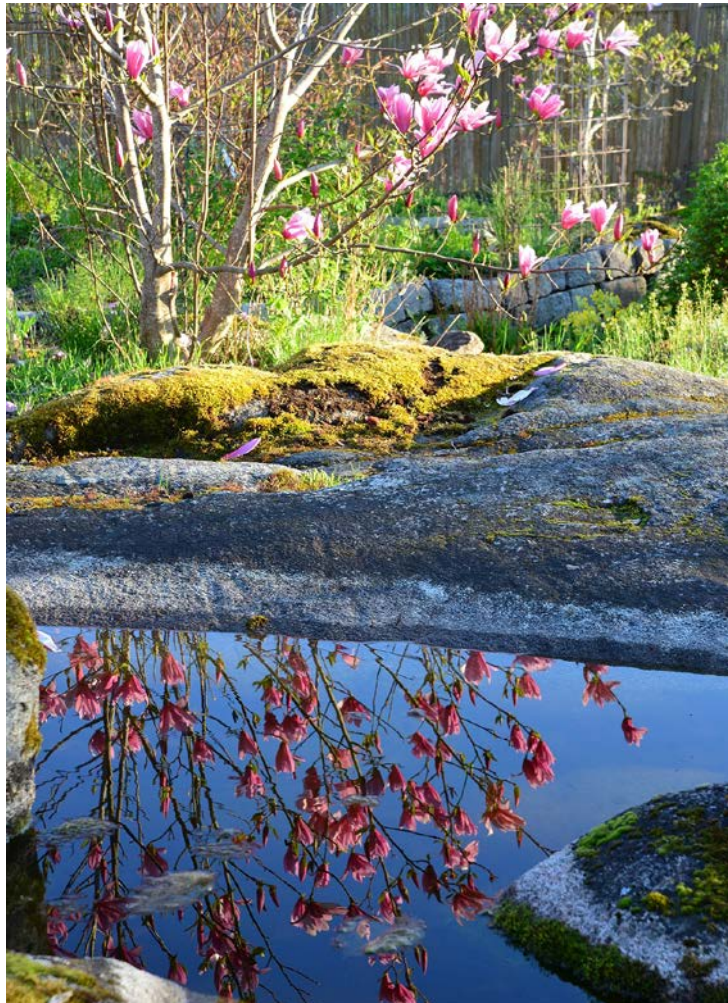
Magnolia 'Big Dude'. Foto: Lennart Söderberg.

Magnolia 'Krusenberg'. Foto: Lennart Söderberg.

Magnolia 'Spectrum'. Foto: Lennart Söderberg.

Magnolia 'Spectrum'. Foto: Lennart Söderberg.

som mest praktfull i mitten av maj. Besökarna slogs av den stora färgrikedomen. De vita och vitrosa varianterna är långt ifrån allernarådande. Vi såg flera intensivt gula och även ett par purpuröda varianter. Vår ciceron förklarade att färgerna ofta skiftar mellan olika år och olika årstider.

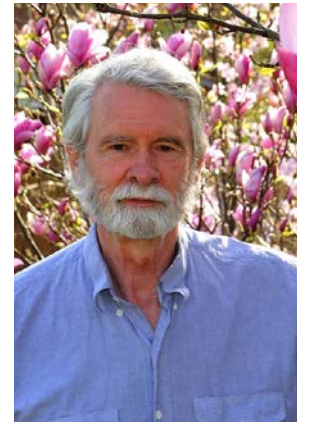
Magnoliasläktet är minst 110 miljoner år gammalt och har sitt ursprung i Nordamerika. Under nästan halva sin historia har de alltså samexisterat med dinosaurier. För cirka 93 miljoner år sedan uppstod en tudelning inom familjen i det som nu är släktena *Magnolia* respektive *Liriodendron* (tulpanträd). För nästan 60 miljoner år sedan spred sig magnolior via Grönland till Nordeuropa och vidare över Eurasien. Idag växer de naturligt endast i Syd- och Nordamerika samt i Syd- och Ostasien. Magnolior indelas idag i två subgenus: *Magnolia* och *Yulania*, som inte kan korsas med varandra. *Magnolia* innehåller

Magnolia 'Ifeome'. Foto: Lennart Söderberg.

ler främst vitblommade arter medan *Yulania* har blomfärger från vitt, gult, grönt till purpurött. *Yulania* är vanligen vårblommade. Växtjägare har sedan slutet av 1700-talet infört magnolior från Ost- och Sydostasien. Flera arter är hårdiga ända upp i södra Norrland, men de mest spektakulära arterna går inte att odla hos oss. Dock finns numera spektakulära och hårdiga hybrider möjliga att odla i Sverige.

Lennart Söderberg berättade att hans och Ann-Marie Åshedens magnoliagård – med stenbunden terräng och ganska lite jord – egentligen inte bjuder på idealiska förhållanden för magnolior. Att flytta en magnolia kan vara komplicerat. Lennart Söderberg har ibland valt att spola fram rötterna innan växten flyttades. Vi varnades för att lönnar som kommer för nära kan vara lömska magnoliadödare. Deras rötter slingrar sig gärna runt magnoliornas rötter, med fatala konsekvenser för magnoliorna.

Lennart Söderberg, skapare av magnoliagården, med *Magnolia 'Galaxy'* i förgrunden och *Magnolia 'Malin'* i bakgrunden. Foto: Ann-Marie Åsheden.

Utsikt över Södra Årstalunden med Årstaviken i fonden.

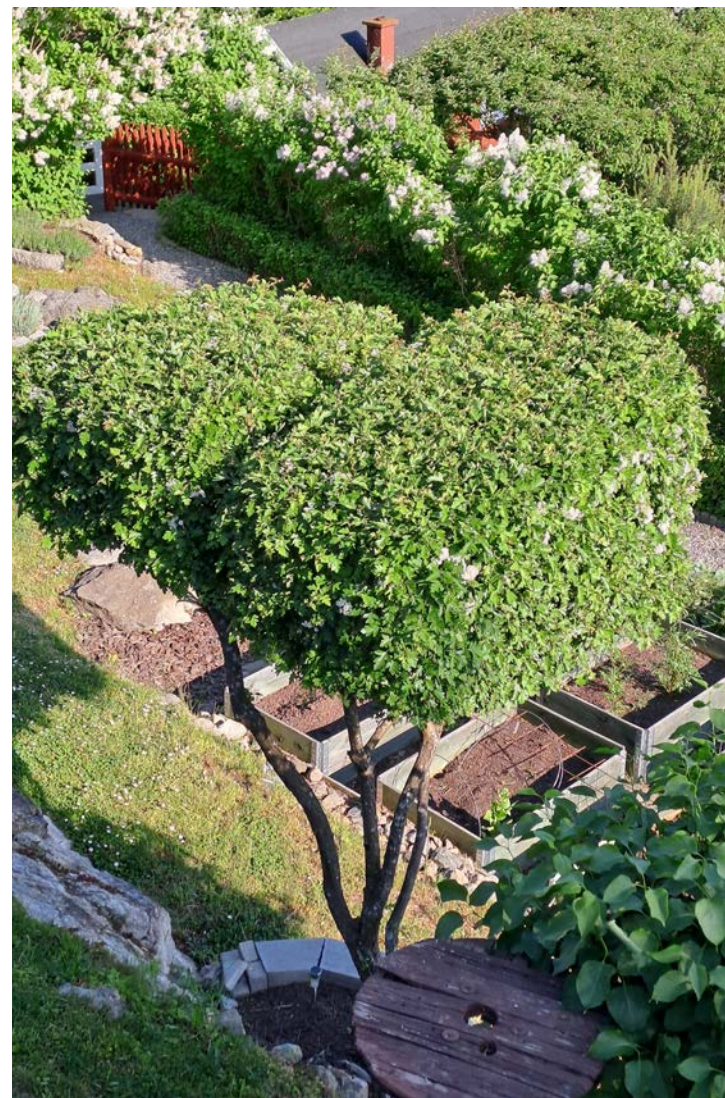
Koloniträdgårdarna i Södra Årstalunden

28 maj 2024

Per Jönsson text och foto

Med vidunderlig utsikt över Mälarens östligaste vattenväg breder Södra Årstalundens koloniområde ut sig på den branta sluttningen nedanför Södersjukhuset. Där njöt ett tjugotal dendrologer av frodig grönska och soldränkta planteringar under några timmar den 28 maj, inbjudna av entusiastiska veterankolonister.

Korkalm *Ulmus minor* var. *suberosa*, tulpanträd *Liriodendron tulipifera*, trumpetträd *Catalpa bignonioides*, buskpion *Paeonia suffruticosa*, en gammal skogsalm *Ulmus glabra* hårt omslingrad av blåregn *Wisteria sinensis* – se där prov på vad vi beskådade redan innan vi stegade in i den första privata koloniträdgården.

Hårt beskuren havtorn.

Kenneth Nilsson, lottägare sedan 1984, är särskilt stolt över två äppelträd av sorterna 'Åkerö' och 'Signe Tillisch' som planterades redan 1924. Då, för ett sekel sedan, var området snarast ett odlingsfält för fattigt folk som för sitt livsuppehälle skördade potatis, frukt och allahanda grönsaker. Nu pryds Kenneths lott även av mer exotiska växter, som ett vinterhärdigt citrontörne *Citrus trifoliata* och en mantel av blåregn över verandataket till hans lilla stuga.

Krister Nyström, även han kolonist i 40 år, visar oss ännu mer långväga växtgäster. Med en yrkesbakgrund delvis i Japan har han planterat en rad östasiatiska rariteter och med egna händer byggt en Japaninspirerad skuggträdgård där porlande vatten sköljer ner i en

Kenneth Nilsson med sitt blåregn.

Krister Nyström med Kejsarinnan Wu.

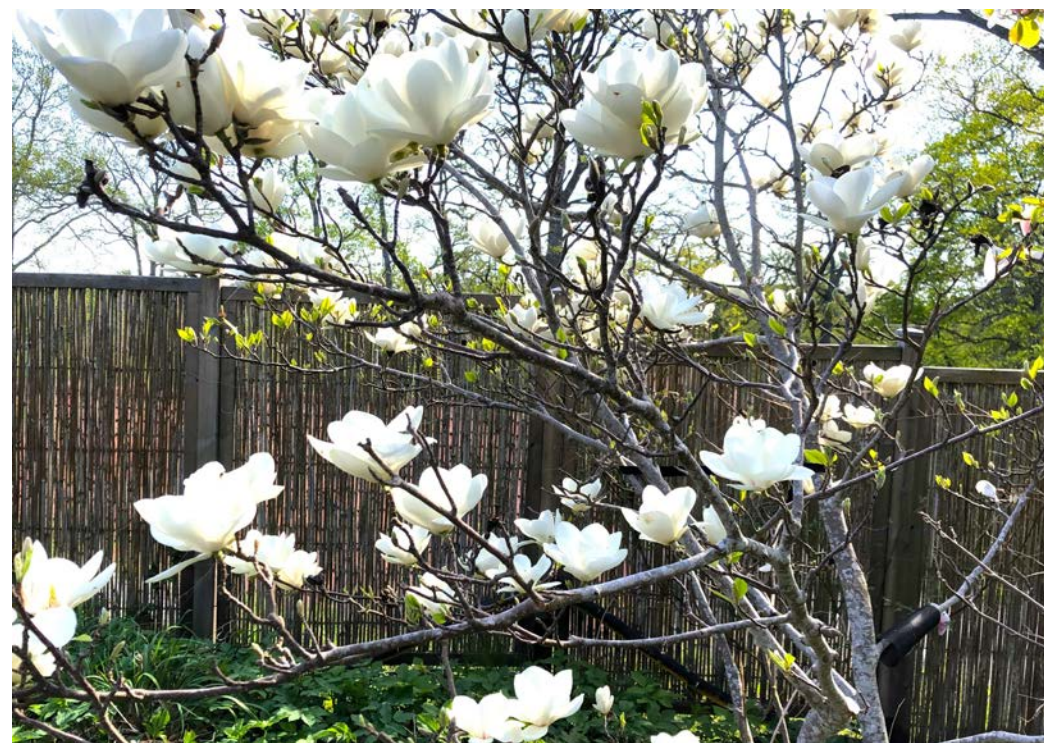
damm. Och han poserar gärna vid en jättebladig funkia/hosta-hybrid med det kinesisk klingande namnet "Kejsarinnan Wu".

I en brant terrasserad trädgård styr och ställer sedan 30 år Ann-Catharine Lövestedt, som också var arrangör för dendrologernas besök. Hennes mest uppseendeväckande lignos är en säkert minst hundraårig gigantisk oxel *Sorbus intermedia*, vars muskulösa och kandelaberliknande grenar omsluter en arkitektritad trädkoja inspirerad av en förlaga av "trädgårdsgreven" Carl Piper (1647–1716). Upprörande nog har Stockholms Stad krävt att trädkojan ska bort och grenverket starkt stympas. Staden påpekar att det är staden som äger alla gamla träd på kolonisternas privata lotter. Ann-Catharine konstaterar att en varsam renovering av oxeln och trädkojan kan vara önskvärd men att det måste ske i nära samråd med kolonilottsinnehavaren.

Kolonilotterna är privata, men i viss mening också till för andra, menar Krister Nyström: "Ett koloniområde är inte bara till för oss som har haft turen att komma över en lott, utan det är även öppet för allmänheten att njuta av." Tacknämligt, inte minst för oss dendrologer.

Ann-Catharine Lövestedt med trädkoja i jätteoxel.

Magnolia sp.

Svart mullbär *Morus nigra* i Klosterparken. Foto: Per Jönsson.

Exoter i Ystad

8 september 2024

Christina Sjöblad

I Ystad möter nutiden medeltiden, vad gäller såväl bebyggelse och kyrkor som träd och parker.

Den 8 september besökte Dendrologiska föreningen Ystad på årets andra Skåneexkursion. Kanske var det sommarens hetaste dag och trädens svalka betydde mycket på vandringen genom smala gator i denna välbevarade medeltida stad.

Promenaden, som leddes av Ystadbon och Lionsaktivisten Gunilla Gräns-Hansen, startade vid den lilla trädgården intill Konstmuseet. Här beundrade vi rosenrobinia *Robinia hispida* och nutkacypress *Chamaecyparis nootkatensis* samt ett kinesiskt tempelträd *Ginkgo biloba*, märkligt inte bara för att det är det äldsta träd som finns bevarat från forntiden utan också för dess speciella blad.

Förbi en utstickande humlebok *Ostrya carpinifolia* på lilla Östergatan gick vi mot klosterträdgården vid Klosterkyrkan, där stora hängpilar *Salix integra* 'Pendula' skuggade den vackra dammen. Vid kyrkan mötte vi rödek *Quercus rubra*, brokbladig skogslönn *Acer platanoides* 'Drummondii', näsdruksträd *Davidia involucrata*, mandelträd *Prunus dulcis*, svart mullbärsträd *Morus nigra* och mispel *Mespilus germanica*. När vi besåg mispeln kom en liten dam vid namn Gunnel Dyberg som satt och solade i närheten fram till oss och berättade att mispeln har vackra vita blommor på våren och att frukten ger god marmelad. Själv var hon mycket fäst vid detta träd, uppvuxen som hon var med mispel i barndomens trädgård, en mispel som när den dog sörjdes djupt av henne: "då dog jag också".

Mot Mariakyrkan gick promenaden förbi en japansk katsura *Cercidiphyllum japonicum*, trädet som doftar pepparkaka och har ett vackert rödrosa bladverk på våren och många olika färger på hösten. Utanför Mariakyrkan fanns sittplatser på bänkar och stenkanter i skuggan från korstörne *Gleditsia triacanthos*, äkta valnöt *Juglans regia* men kanske framför allt en tämligen gigantisk kopparlönn *Acer griseum*, den kanske vackraste i hela Sverige!

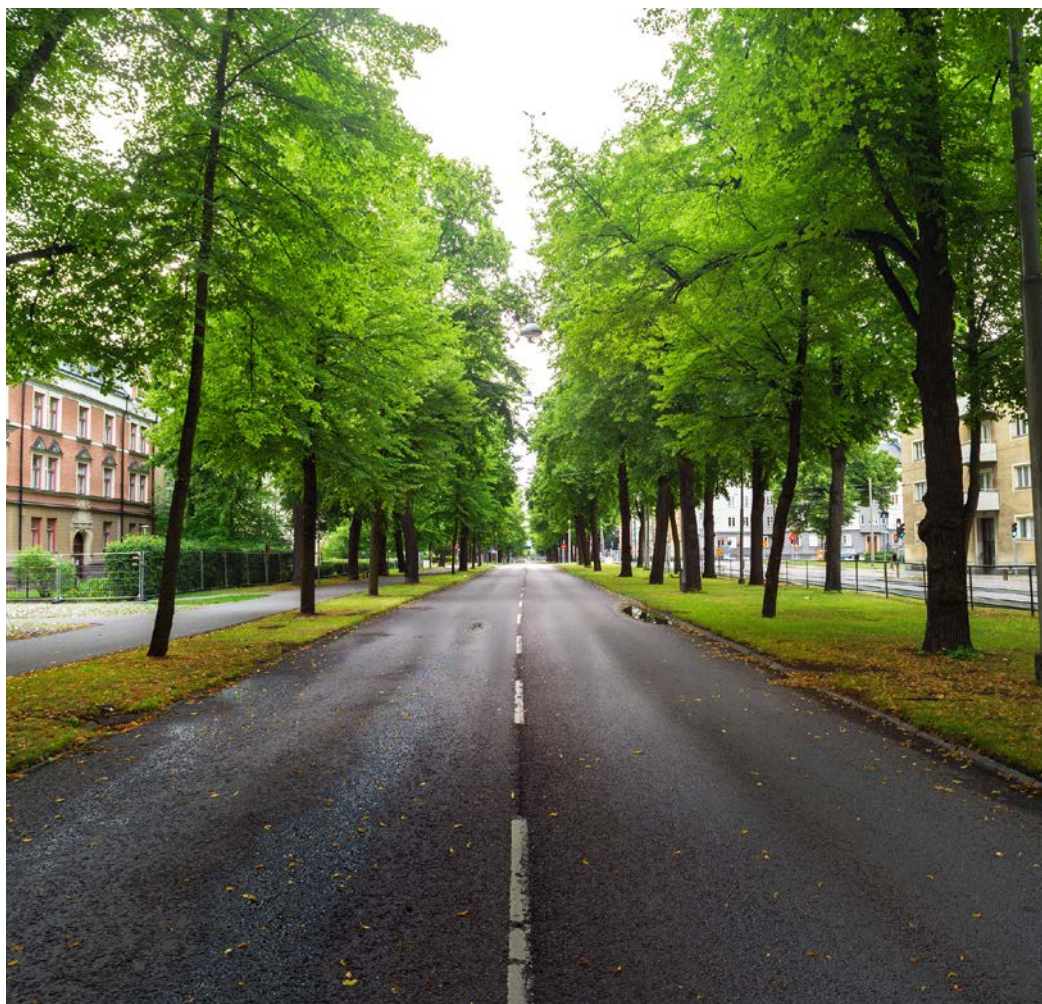
Var det en manlig ginkgo vi också stötte på utanför Mariakyrkan? Nej, vår guide Gunilla visade oss nedfallna köttiga frön, alltså ett kvinnligt träd. Honträdens frön luktar härsket smör och för att undvika detta planteras främst den manliga varianten av detta urgamla träd med ursprung i Kina och Japan.

I Norra Promenaden, Ystads största park, kunde vi beundra en mängd ståtliga träd, somliga planterade på 1800-talet. Kanske allra stiligast var en dryg 20 meter hög och mäktigt bred flickbladig bok *Fagus sylvatica* 'Aspleniifolia' med ett lättare, ljusare intryck än vanlig bok med sin tunga grönska som kastar en djup skugga på marken. En raritet som sällan syns annat än i exklusiva arboretum.

Vid vår lunch fick också Anders Österling vara med, som sydkustens poet med dikten "Ales stenar":

"Där kusten stupar mellan hav och himmel
Har Ale rest ett jätteskepp av stenar ..."

Trumpetträd *Catalpa bignonioides* i Rådhusparken.
Foto: Per Jönsson.Kopparlönn *Acer griseum* vid Mariakyrkan.
Foto: Per Jönsson.

Östra Promenaden före förnyelsen. Foto: Måns Hagberg.

Norrköpings alléer

2 september 2024

Per Jönsson

I den klassiska industristaden Norrköping, med "Industri-landskapet" som vanligaste dragplåster, finns fler träd- och parkljevligheter än de flesta kan ana.

Med stor seriositet mottogs en samling dendrologer i början av september av landskapsarkitekt Carolina Olsson som lade ut texten om kommunens ambitiösa gröna satsningar. I den berömda Carl Johansparken framför stadens resecentrum förevisade hon såväl drygt

hundraåriga som nyare trädrariteter: tyska rödlönnar, formklippta avenbokar, en expanderande asklönn *Acer negundo*, sprakande japanska katsuror *Cercidiphyllum japonicum* – och lite längre bort en dubbelstammig 25-meters kinesisk sekvoja *Metasequoia glyptostroboides* samt en spjutliknande serbisk gran *Picea omorika*.

Senare förevisade hennes kollega på kommunkontoret, landskapsarkitekten Elias Halling, vad Strömparken vid Motala ströms forsar har att erbjuda: exempelvis ornäsbjörk *Betula pendula* 'Dalecarlica', storbladig katsura *Cercidiphyllum magnificum*.

Norrköpings mest anslående planteringar är förstas ända de fyrradiga lindalléerna från slutet av 1800-talet som omsluter stadskärnan i norr, öst och syd. Norra promenaden, som formklippas varje år. Södra promenaden som tillåts växa tämligen "vilt" och enbart beskåras där grenar dör eller riskerar falla över förbipasserande.

Och däremellan Östra promenaden, som sedan 2021 har förnyats med 190 träd av arten kejsarlind *Tilia x. europaea* 'Pallida' (samma som i Berlins paradgata Unter den Linden). Här hade vi hade turen att bli guidade av Clarens Jacobsen, högste ansvarig för handelsträdgården Billbäckes utanför Norrköping. 1993 blev Billbäckes tillfrågad av kommunen om man kunde förse Östra promenaden med nya träd, och sedan dess har hundratals kejsalindor växt till sig för att nu bli utplanterade där de gamla lindarna farit illa. En formidabel syn av välväxta nyplanteringar med jordklumpar på två ton styck!

Clarens Jacobsen sporde med glimten i ögat hur vi dendrologer tycker att dessa stiligalindor skulle hanteras framöver. Formklippning? Höjdbegränsning? Vildväxande som på Södra promenaden? Någon föreslog knuthamling likt platanerna i London. Trädvärd Clarens noterade saktmodigt att med klimatuppvärmningen måste vi nog vänja oss vid att i framtiden plantera fler tåliga träd som just plataner eftersom våra vanliga park- och gatuträd tenderar att slås ut av diverse sjukobehagligheter.

En fantastisk njutbar och lärorik dag för dendrologer tillresta från nord till syd.

Hängkatsura, *Cercidiphyllum magnificum* f. *pendulum*. Foto: Per Jönsson.

Lustläsning för dendrologer

Per Jönsson

Mårten Lind, När almen tystnar. Om träden vi älskar och dödar, Stockholm, Natur & Kultur 2023. ISBN: 978-91-27-17904-2

Suzanne Simard, Allt jag har lärt mig av träden, Stockholm, Natur & Kultur 2022. ISBN: 978-91-2782466-9

Under och efter pandemin har det kommit många tungviktiga böcker som torde intressera alla dendrologer. Lustgården presenterar här ett axplock ur bokfloden.

Sjukdomar på träd är ett ämne som inte brukar framkalla större entusiasm, inte ens hos hängivna dendrologer. Men i Mårten Linds bok *När almen tystnar. Om träden vi älskar och dödar* (2023) får vi en spännande berättelse om människans långa och ömsinta historia med två av våra mest älskade märkesträd som nu närmar sig utrotning.

Mårten Lind är doktor i svampgenetik och forskare om skogssjukdomar vid SLU Uppsala. Hans nya bok är dock i lika hög grad en kulturhistorisk betraktelse över dels almens och askens roll i våra samhällen, dels att människan på eget bevåg aktivt har skapat förutsättningarna för dessa träds sjuklighet och borttynande.

Hur almsjukan och askskottssjukan fungerar biologiskt har beskrivits på många andra håll men sällan så pedagogiskt som i Linds tappning. Bokens största bidrag är ändå skildringen av hur de (olika) svampar som utgör primär orsak till båda sjukdomar har förflyttats fram och tillbaka mellan Östasien, Europa och Nordamerika. Nämligen genom vanlig kommersiell handel med trävaror, träförpackningar, trädplantor m.m. som då och då råkat medföra svamppopulationer som är farliga för almar respektive askar i ankomstlandet – även när de är helt ofarliga i ursprungslandet. En minst sagt smärtsam (bi)effekt av globaliseringen.

Lika vittsyftande i tid och rum som Lind är, lika jord- och trädnära är Tristan Cooley i *How to Read a Tree. Clues and Patterns from Roots to Leaves* (2023), en bok som snarast borde översättas till svenska. I sexton distinkta kapitel går denne dendrologiske närobservatör igenom snart sagt varenda komponent av träds uppbyggnad: kronform, grenväxt, tappade grenar, stammars yttre växt, stammars inre uppbyggnad, bark, rötter, knoppar, blad, barr, blommor, frukter, frön. Men också hur man på träden kan avläsa väderstreck, vindriktning, jordmånens egenskaper, närstående träds påverkan, årstidernas växlingar, temperaturvariationer, sol och skugga, och mycket, mycket mer.

Tristan Cooley poängterar hur viktigt det är att betrakta träd på rätt sätt för att förstå hur de fungerar. Men korrekt observation förutsätter ofta förkunskap: "Ju mer vi vet vad vi ska se, desto mer tittar vi efter och desto mer ser vi." En god insikt som förstås gäller mer än träd.

Både global och jordnära är biologen Merlin Sheldrake i sin internationellt ytterst uppmärksammade bok *Ett sammanvävt liv. Hur svamparna förenar vår värld, förändrar våra sinnen och formar vår*

Rönnsamak *Rhus typhina*. Foto: Per Jönsson

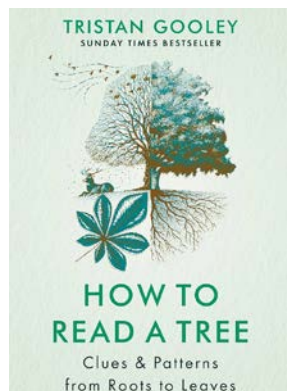
framtid (2021). Svampar utgör ett av livets riken, poängterar Sheldrake, en lika omfattande och myllrande kategori som djur och växter. Men svampar är och lever oändligt mer varierat – såväl *på, mellan* och *i*, som *av* djur och växter. Idag är mer än nittio procent alla växter beroende av svampar som bildar mykorrhiza – av de grekiska orden för svamp (*mykes*) och rot (*rhiza*) – som kan koppla ihop träd i gemensamma nätverk, ibland kallade "wood wide web". Sheldrake konstaterar att dessa svampar, eller snarare deras mycelnätverk under jorden, är en mer fundamental del i naturen än växternas frukter, blommor, löv, trä eller till och med rötter.

Sheldrakes bok behandlar en myriad fascinerande aspekter på och användningsområden av svampar. En hel del av det viktigaste han har att säga om träd och svampar härrör från den forskning som under decennier utförts av den kanadensiska skogsekologen Suzanne Simard och som sammanfattas i den omfattande boken *Allt jag har lärt mig av träden* (2022). Simards forskningsresultat har populariserats i bland annat Peter Wohllebens storsäljare *Trädens hemliga liv* (2016) och i undergångsfilmerna *Avatar* (2009), samt vid seminarium på KSLA i Stockholm.

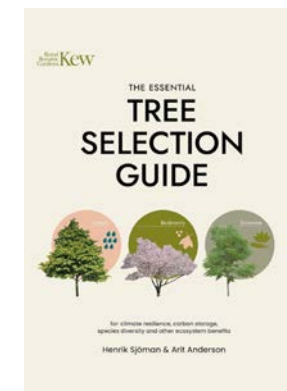
Simards bok går till grunden och utgår från början av hennes forskarkarriär. Här beskrivs i detalj hennes otaliga forskningsprojekt som (be)visar hur olika trädarter kan stötta, snarare än konkurrera om, varandras försörjning av energi (kol från fotosyntesen), vatten och näringsämnen via mykorrhizaprocessen. Hon visar också hur "trädmödrar", stora gammalträd, kan stödja fröplantor av samma art genom sina mykorrhizanätverk. Vidare beskriver hon hur plantor isolerade från mykorrhizanätverk dukar under för torkstress eller utskuggning, medan andra plantor som är anslutna till nätverket klarar krisperioder och växer sig större. Det senare är dock en slutsats som vissa svenska skogsexperter har ifrågasatt. Rötter och svampars mycelnätverk be-

Merlin Sheldrake, Ett sammanvävt liv. Hur svamparna förenar vår värld, förändrar våra sinnen och formar vår framtid. Stockholm, Volante 2021. ISBN: 978-91-89043-59-6

Tristan Gooley, *How to Read a Tree. Clues and Patterns from Roots to Leaves*. London, Hodder & Stoughton Ltd 2023. ISBN:97811529339598

Henrik Sjöman & Arit Andersson, *The Essential Tree Selection Guide – for Climate Resilience, Carbon Storage, Species Diversity and other ecosystem benefits*. Royal Botanic Garden, Kew 2023 ISBN: 978-1-7399039-4-7

Gammelskog i County Kerry, Irland. Foto: Lars Nyberg.

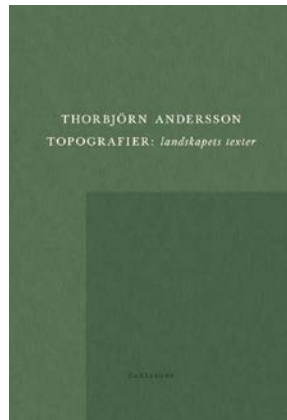
höver varandra och hjälper varandra, är Simards kärndoktrin: "Rot avlar svamp avlar rot avlar svamp". Det förvånar därför knappast att när tidskriften *Nature* 1997 publicerade Simards första större studie om mykorrhizavärlden valde man att som omslagsrubrik mynta just begreppet "The Wood Wide Web".

Utöver dessa fyra fantastiska böcker för dendrologer, bör förstas nämnas praktverket *The Essential Tree Selection Guide – for Climate Resilience, Carbon storage, Species Diversity and other ecosystem*

benefits (Kew Garden 2023), skriven av trädgårdsdesignern Arit Andersson och FDP-nestorn Henrik Sjöman. Den är i allt väsentligt en utvidgning, uppdatering och ytterligare systematisering av Henrik Sjömans och Johan Slagstedts numera utsålda standardverk *Träd i urbana landskap* och *Stadsträdlexikon* (båda 2015). Nästan ett "måste" för den som verkligen vill greppa drygt 550 kända och mindre kända träds egenskaper och skötsel. Om det inte vore för priset: 965 kronor...

Tankeväckande om landskapet kring oss

Mattias Gustafsson

Thorbjörn Andersson:
Topografier: landskapets texter.
Carlssons, Stockholm 2024
ISBN: 9789189826168

Under våren 2024 utkom boken "Topografier: landskapets texter", skriven av landskapsarkitekten Thorbjörn Andersson. Det är en essäbok på ämnet landskapsarkitektur, uppdelad på fyra teman: Platser, Idéer, Stadsliv och Personer. Greppet fungerar väl. Genom att belysa ämnet från olika håll lyckas författaren skapa ett lika faktarikt som fascinerande collage av hur landskapsarkitekturen vuxit fram som profession, var den står idag och vad den skulle kunna bli i framtiden.

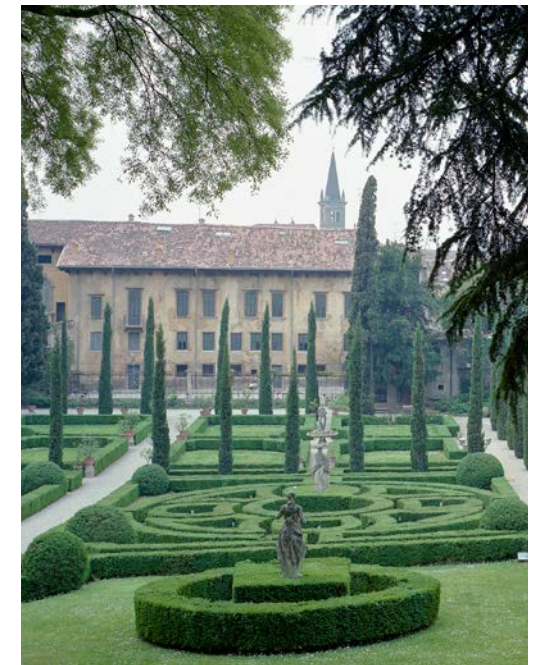
Det som gjort essäbokens flerfaldiga vinklingar möjliga är författarens mångsidiga gärning som landskapsarkitekt, med en imponerande meritlista därtill. Han har praktiserat yrket och ritat en rad välkända och i vissa fall rent folkära offentliga stadsrum, parker och torg runt om i Sverige. Samtidigt har forskande, skrivande och verkande inom akademien (bland annat som professor på SLU Ultuna) ackompanjerat praktiken. Genom en rad böcker och artiklar och inte minst som redaktör för landskapsarkitekternas tidskrift *Utblick Landskap* har Thorbjörn Andersson blivit något av en talesperson för en hel kår. Med sitt internationella kontaktnät och med gästprofessorer på Harvarduniversitet och i Lausanne har han dessutom skaffat sig gedigen överblick över landskapsarkitekturscenen världen över.

Läsningen tar oss med på en bitvis svindlande resa i rum och tid. Vi får följa framväxten av yrket landskapsarkitekt och de strömningar och idéer som präglat olika tidsepoker. Ämnena beskrivs ofta med kontrastverkan, där det ena ställs mot det andra. Vi får exempelvis följa hur den engelska landskapsstilen kom att bryta med den franska barockträdgården och hur idéerna bakom japansk trädgårdskonst respektive Land Art influerade landskapsarkitekturen under modernismen. En viktig del av boken beskriver hur 1900-talets svenska landskapsarkitekter kom att verka antingen inom den mälardalska, "landskapliga" Stockholmsstilen eller den skånsk/danska "arkitektoniska" landskapsskolan. Riktigt intressant blir det när författaren beskriver sin personliga yrkesresa, där postmodernismen far in som ett yrväder och löser upp gamla modernistiska dogmer för att sedan ebba ut och lämna efter sig en ny frihet. Det blir ibland också riktigt rörande, som anekdoten där mästaren Sven Hermelin i slutet av sin levnad ger sin yngre adept Sven-Ingvar Andersson, sedermera professor, sitt främsta yrkesredskap – skalstocken.

Språket är rakt och klart och övergår ibland i snudd på ren poesi, som när han sätter ord på vad ett landskap egentligen är: "Landskapet är alltid större än oss själva. Det är evigt eller har i alla fall funnits före

Norr Mälarderstrand, Stockholm. Holger Blom och Erik Glemme. Foto: Åke E:son Lindman.

Giardino Giusti, cirka 1570. Foto: Åke E:son Lindman

oss och kommer att överleva oss, även om det blir i ett förött tillstånd. Landskap är på många sätt outgrundligt; det är absolut stillastående samtidigt som det genomgår en ständig men långsam process." Även gärningen som landskapsarkitekt har fått en tänkvärd beskrivning: "Landskapsarkitekturen arbetar med processer och inte monument, den skapas som en social nytting och förlorar därmed sitt värde om den alltför tydligt pekar på upphovspersonen, den lämnar i allmänhet endast lätta avtryck, den utgår från och kräver kunskap om biologiska och ekologiska samband."

När Thorbjörn Andersson ger sin bild av vår samtid – ja, då bränner det till. En av hans deviser är hur de offentliga rummen med god gestaltning utgör social arena för ett medborgerligt sammanhang – en omistlig del av ett ständigt pågående samhällsbygge. Han propagerar för det icke tillrättalagda där stadslivet fritt kan ta platsen i anspråk utan att bli skrivet på näsan. Dagens stadsbyggande med bostaden som minsta gemensamma nämnare – inte våra gemensamma stadsrum – får sig en släng av slev. Och projektet The Highline på Manhattan, en järnvägsviadukt omgjord till parkstråk, som hyllats som ett viktigt landskapsarkitekturprojekt under 00-talet, ses inte heller med blida ögon, då det blivit till genom spekulativa marknadskrafter, inte via offentliga medel.

Författaren kritiserar likaså hur innebörden i begrepp som "hållbarhet" och "ekologi" utarmats genom överanvändning och "grönsmål-

ning”. Gröna tak och väggar anser han vara natur-i-kuvös utan något större värde och efterlyser i stället en landskapsarkitektur som inte förlorar sig i ekologisk sifferexercis utan fortsätter vara en formgivande

kraft med människan i centrum. Men samtidigt tecknar han i essän betitlad ”Knapphetens, överflödets och nödvändighetens estetik” konturerna av ett manifest för en landskapsarkitektur, som tar sig an de stora framtida stora samhällsutmaningarna såsom utarmningen av biologisk mångfald och klimatförändringarna alltmer kommer att medföra.

Värt att nämna är de sjok av bilder som inleder de fyra temadelarna i boken. De vackert sakliga fotografierna, flertalet tagna av Åke E:son Lindman, understöder texterna på ett indirekt sätt, vilket får bokens helhet att vidgas. Bilderna speglar med några få undantag en blandning av landskapsmiljöer och landskapsarkitektur från runt om landet. Genom att blanda bilder av Thorbjörn Anderssons egna verk med äldre anläggningar förmedlas en känsla av landskapsarkitekturen som ett slags tidsöverskridande medium.

Så vem vänder sig boken då till? Det är framför allt Thorbjörn Anderssons förmåga att korskoppla och sätta saker i sitt sammanhang som gör boken så läsvärd. Bokens tjocklek och de långa textmassorna innanför pärnarna kan kanske avskräcka presumtiva läsare, men låt er inte luras! Den som tar sig an

Topografier kommer att upptäcka att texterna är förvånansvärt lätta att ta till sig och föredömligt skrivna i klarspråk utan tillkrånglande ord och begrepp. Boken borde vara självskriven som kurslitteratur i arkitekturutbildningarna och ligga på nattygsbordet hos alla verksamma inom stadsbyggnad. Men även för en bredare allmänhet med intresse för stadsutveckling, konst, trädgård, eller dendrologi för den delen, är *Topografier* varmt att rekommendera!

Campus LTH. Thorbjörn Andersson och PeGe Hillige.
Foto: Kasper Dudzik.

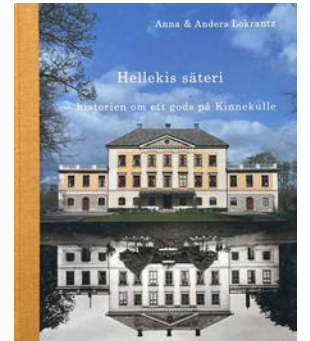
Trädgårdshistoria på Kinnekulles sluttning

Lars Nyberg

Kinnekulle är ett välkänt inslag i det västgötska landskapet, ytligt sett utifrån sin markerade form i landskapet, men bergknallen har också andra attraktioner. Här har människor bott sedan hedenhös, bevisat genom några hållkistor, som numera dessvärre är bortgrävda för ett kalkbrott på platsen. Kinnekulles västsluttning ner mot Väneren har ett fördelaktigt klimat som gynnar en rik flora och trädgårdsodling. Här ligger ett antal stora gods med rötter i medeltiden. Ett av dem är Hellekis, under flera hundra år med kortare avbrott ägt av släkten Posse, med flera medlemmar på framträdande poster i rikets tjänst.

En ny bastant bok om godset Hellekis inleds med en ingående redovisning av godsets personhistoria som faktiskt är oväntat intressant, tack vare färgstarka personligheter men också eftersom den har så nära anknytning till vårt lands historia, både politiskt och ekonomiskt.

Efter personhistorien ger boken en ingående redovisning av godsets byggnadshistoria. Denna inleds med ett medeltida hus från tidigt 1500-tal, under stormaktstiden kompletterat med ett prägligt palats, som finns avbildat i Svecian. Palatset brann 1698 och ersattes med en stram karolinergård. Den ombyggdes i sin tur rejält i slutet av 1700-talet till nuvarande skepnad enligt ritningar av arkitekten Olof Tempelman. Efter bokens kapitel om byggnaderna följer en redogörelse av hästverksamheten som varit framträdande på Hellekis alltsedan 1800-talet, och därefter följer kapitlet av närmast intresse för en dendrolog, nämligen om park, trädgård och odlingar.

Anna och Anders Lokrantz,
Hellekis säteri. Lokrantz förlag
2024 www.lokrantz.kulturmiljo.se
ISBN 978-91-985068-7-7

Hellekis är beläget i nordvästra kanten av Kinnekulle. Västerut på andra sidan Kinnevikens Läckö slott. Detalj av *Charta öfwer Skaraborgs eller Mariestads höfdingedöme uti Westergötland*, 1780. Historiska kartor, Lantmäteriet.

Plan över Hellekis park idag, med den runda rosenträdgården nere till vänster och norr därom den tidigare Lönnängan eller Kärleksallén, numera omplanterad med glanslind *Tilia x europaea* 'Euchlora'. Sydost om huvudbyggnaden den päronformade ytan som inte föll trädgårdsarkitekterna i smaken. Illustration av trädgårdsmästarna Åsa Lindqvist och Maria Lagesson.

Hellekis var tidigt ute med en trädgårdsattraktion, ett lusthus inspirerat av Johan III:s lusthus och möjligen landets första utanför en kunglig park. I övrigt nöjde sig Hellekis godsherrar länge med ganska små trädgårdar i traditionella regelbundna former. Den engelska landskapsstilen anammades först i början av 1800-talet. Riktigt intressant blir Hellekis trädgårdshistoria först runt förra sekelskiftet, i samband med att arkitekten Isak Gustaf Clason anlätades för modernisering av huvudbyggnaden. Då inleddes medverkan av en rad kända trädgårdsarkitekter, först Ester Claesson, sedan den allom närvarande Sven A. Hermelin, vidare dansken J. P. Andersen, Vera Norin och under senare år perennvirtuosen Simon Irvine. I boken redovisas inte endast deras förslag utan även tillblivelseprocesser med sina problem. Ett tvisteämne har varit den päronformade planteringen framför huvudentrén, som överlevt alla trädgårdsexperternas kritik och förslag till förändring.

Det klimatmässigt fördelaktiga läget på Kinnekulles sluttning utnyttjades för odlingar. Hellekis bestånd av bärande valnötsträd kommenterades redan på 1700-talet. Under trädgårdsmästaren Carl Olssons långa verksamhet under senare delen av 1800-talet expanderade godsets frukt- och grönsaksodling. Två växthus för vindruvor och persikor gav rika skördar. Överskottet såldes på marknad i första hand i närbelägna Lidköping. Detta var en tid med mycket tävlande

inom trädgårdsvärlden och antalet olika grönsakssorter har aldrig varit större. Hellekis hade med sina 54 äppelsorter den största samlingen i trakten. Boken erbjuder intressanta handgripliga beskrivningar av äldre tiders odlingstekniker, alltifrån humlestöror till tobaksodling, somligt med bäring även på skötseln av lustträdgårdarna.

Djurhållningen vid Hellekis rörde inte bara hästar. Nära godsets centrum fanns sedan 1600-talets slut en jaktpark, den så kallade Djurgården, som försågs med dovhjortar. Linné räknade vid sitt besök 1746 till 30 hjortar. De såldes i början av 1800-talet och senare under seklet försökte man sig på fårbeta. Under en tid förvarades ett par björningar inom plank på en holme i parken. Av Djurgården återstår numera endast en trappa sedan resten förvandlats till ett kalkbrott. Stenindustrin blev från 1800-talet den viktigaste näringen i området, med produkter av kalksten och sandsten, och även kalktillverkning.

Hellekis ägs sedan början av 1900-talet av släkten Klingspor. Tre generationer Klingspor har på olika vis profilerat verksamheten, alltifrån hästavel och konsthantverk till ekologisk tomatodling. 1994 öppnades parken för allmänheten, där de många besökarna kan njuta av en välskött, prunkande trädgård och ett rikt arboretum. Dendrologföreningen har uppmärksammat anläggningen genom fyra besök, 1927, 1961, 1990 och senast 2022. Då noterades särskilt att träden i arboretet utvecklats väl, mycket tack vare ovanligt gott om utrymme för vart och ett. En dendrologisk kuriositet är en stor ginkgo som härstammar från ett frö hemfört till Hellekis strax efter förra sekelskiftet av en tidigare invånare på godset, Erik Nyström. Han utvandrade 1902 till Kina där han bland annat blev professor innan han på 1950-talet tvingades lämna landet.

Denna magnifika bok om ett västgötskt gods har genom sin bredd och detaljrikedom självklart lokalt intresse, men den har mycket att erbjuda alla kulturhistoriskt intresserade dendrologer, inte minst rörande odlings- och trädgårdshistoria.

Prunkande perennrabatter i mitten av 1990-talet komponerade av Simon Irvine som även fotograferat.

Den egenartade, mycket tätt planterade lönnallén som ledde sydväst ut från huvudbyggnaden, numera ersatt med glanslind. Bild: Familjen Olsson.

Karin Sandberg

Hermelinpristagare 2023

Jörg Roepcke

Karin Sandberg har tagit examen i biologi vid Uppsala universitet. Efter några år på olika anställningar arbetar hon sedan 2006 som biolog på länsstyrelsen i Västmanland. Där ägnar hon sig främst åt så kallade *åtgärdsprogram för hotade arter*, det vill säga de allra mest hotade arterna i vårt land. Hon har specialiserat sig på arter som lever på träd i det öppna jordbrukslandskapet. Sedan 2011 har hon varit nationell koordinatör för åtgärdsprogrammet för särskilt skyddsvärda träd.

Karin Sandberg.
Foto: Magnus Rehnberg

Hon arbetar även med åtgärdsprogram för insekter som lever på träd, såsom skalbaggar på gammal lind och skalbaggar på eklågor. Hon har härvid inventerat läderbagge och svart guldbagge, två stora skalbaggar helt beroende av gamla grova träd. Ju mer hon har fördjupat sig i dessa arter har det blivit tydligt att de idag inte bara lever i jordbrukslandskapet utan också finns i många parker och andra offentliga miljöer. Hennes arbete har därför utvidgats till att omfatta även dessa träd. Karin brinner för träd och den mångfald som träd hyser. Hon har arbetat med två uppdateringar av åtgärdsprogrammet för särskilt skyddsvärda träd och där aktivt medverkat till att programmet ska omfatta inte bara träden i jordbrukslandskapet utan även de fantastiska träd som finns i parker, på kyrkogårdar och i tätorter.

I sin roll som nationell koordinatör ser Karin som en viktig del att sprida kunskap och engagemang för de gamla grova, håliga träden och deras värde för den biologiska mångfalden. Hon föreläser om trädens naturvärden för alla från studenter till yrkesföreningar och har utarbetat lättfattlig information för allmänheten. I detta ingår att sprida de senaste rönen kring träd för alla typer av målgrupper i kursverksamhet. Syftet är att alla som arbetar med träd ska ha en bättre kunskap och ta kloka beslut som leder till att träden mår bättre och lever längre.

Hon har vidare medverkat i en rad nationella projekt, bland annat skriften *Fria eller fölla*, version 2.0 (anmäld i Lustgården 2023). Det är en handledning rörande träd i offentliga miljöer såsom parker och kyrkogårdar, hur man tydliggör deras värden och väljer åtgärder som främjar trädens alla värden. Hon har deltagit i arbetet med den första SIS-standarden för trädvårdstermer och manualen för inventering av skyddsvärda träd i kulturlandskapet.

En del av hennes arbete är praktiskt. På senare tid har Karin arbetat mycket i Kungs-Barkarö eklandskap med att öppna upp ekhagar och få till bete så att hagarna inte ska växa igen.

Klaus Stritzke

1934–2023

Eva Hernbäck

Klaus Stritzke föddes i Schlesien i nuvarande Polen och fick yrket med modersmjölken. Både mor och far var trädgårdsutbildade och bedrev trädgårdsmästeri, liksom farföräldrarna.

Andra världskriget höll på att kosta honom livet, då hans gymnasium i Leipzig bombades och han grävdes fram ur rasmassorna efter flera dagar. Vid 16 års ålder stod det klart för Klaus att han inte kunde bygga sig en framtid i DDR, där familjen betraktades som företagare, vars barn förvägrades högre utbildning. Han flydde till Västtyskland med tåg, gömd i en postsäck. Starten i väst var inte lätt, han fick börja med ett år i ett hem för hemlösa pojkar, men han lyckades ändå ta sin gesällexamen som trädgårdsmästare.

Trädgårdsintresset stod sig och han utbildade sig till trädgårdsarkitekt i Weihenstephan utanför München, där han träffade sin blivande hustru Hanne. Klaus fick jobb i Sverige dit de två flyttade 1960; i Sverige föddes döttrarna Corinna och Vivian.

Det blev några år hos olika företag inom svensk trädgårdsarkitektur innan Klaus fastnade för Sven Hermelins kontor. Där blev han snart delägare och gifte så småningom om sig med kollegan och vännen sedan flera år, kartritaren Birgitta Brinck. Sven Hermelin var en av de stora inom trädgårdskonsten, och Klaus följde i hans fotspår, men med tyngdpunkt på parkträd i historiska anläggningar. Han efterträdde Sven Hermelin som chef för firman och blev den trogen till sin död.

År 1971, när almarna i Kungsträdgården räddades, gjorde han en viktig insats. Dagen efter striden var han på plats för att vårda de almar som sargats av motorsågar. Han tittade sedan till dem regelbundet för att försäkra sig om att läkningen fortskred.

Förutom sitt stora intresse för jakt, fiske, trädgård och kokkonst ägnade Klaus sig på fritiden åt Föreningen för Dendrologi & Parkvård, där han som tack för sina insatser utsetts till hedersledamot. Han verkade länge (1990–2010) som föreningens skattmästare. Klaus var som en uppslagsbok när det gällde historiska trädgårdar och orangerier, särskilt i Centraleuropa och i länderna vid Medelhavet. Han var därför en av medlemmarna mycket uppskattad reseledare. Vi som reste med honom glömmer aldrig de luncher med lokala delikatesser och viner som Klaus och Birgitta bullade upp på natursköna platser, gärna under stora skuggande träd.

Klaus Stritzke.

